SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

J. Oravec, Vylučovacie súvetie 321
J. Kopina, Syntax frazeologizmov v Jilemnického románe Kronika 330
F. Buffa, O slovotvorných variantoch typu *kvet — kvetina* v slovenčine 340

DISKUSIE

Š. Ondruš, Etymologické poznámky F. Kopečného, jazykové fakty a jazykovedná teória . 349
L. Dvonč, Gen. pl. substantív vzoru stroj v spisovnej slovenčine 357
V. Haring, Psychologický význam druhotnej sémantickej informácie výrazov pre nadmerné pitie 363
J. Jacko, Ako vyslovovať a písať slová *stopér* a *boxér* 370

SPRÁVY A POSUDKY

Vinogradovove vybrané práce z ruskej gramatiky. S. Ondrejovič 373
Knižka o jazykových chybách v slohových prácach žiakov. F. Kočiš 375

ROZLIČNOSTI

Skloňovanie a deriváty miestnych názvov typu *(Dolný) Peter*. J. Jacko 382
O frazeologizme *Zlom väz!* a jeho variantoch. E. Smiešková 384

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 41 — 1976

Ján Oravec

VYLUČOVACIE SÚVETIE

Významový vzťah v syntaxi, ktorý sa bežne pomenúva ako vylučovanie, nie je taký jednoduchý, ako sa dakedy myslí. (Daktorí bádatelia v syntaxi slovanských jazykov mu venujú iba niekoľko riadkov, kým napr. odporovaciemu vzťahu venujú takmer celú kapitolu.) Vylučovací vzťah sa najzreteľnejšie prejavuje v jednoduchej priraďovacej syntagme a v jednoduchom priraďovacom súvetí. Vylučovanie sa oslabuje a komplikuje v zloženom súvetí s viacerými vylučovacími spojkami a vo viacnásobných výrazoch s viac ako dvoma členmi. Jednoduché priraďovacie súvetie (s vylučovacím významovým vzťahom) poskytuje o realizácii tohto vzťahu najplastickejší obraz, lebo prevažujú v ňom prípady s centrálnym vylučovacím vzťahom nad voľnejšími, okrajovými vzťahmi.

Ak hovoríme, že dva deje sa vylučujú, popierame možnosť koexistencie týchto dvoch dejov v tom istom čase. V lingvistickej literatúre sa táto nemožnosť koexistencie v čase rozširuje aj na nemožnosť koexistencie na tom istom mieste (Šmilauer, 1947), príp. aj na iné okolnostné situácie. Zhruba možno povedať, že vety vo vylučovacom súvetí vyjadrujú činnosti alebo stavy, z ktorých iba jeden sa môže realizovať za tých istých podmienok. Až v druhom rade vyjadruje vylučovacie súvetie ďalšie odtienky tohto vzťahu: ukazuje na možnosť realizovať iba jeden dej, a to tak, že a) uvádza neželaný dôsledok jeho realizovania; b) uvádza krajné prípady nejakej podmienky (porov. Bauer, 1955); c) ukazuje, že je vôbec neisté, či sa niektorý z dejov bude realizovať; d) naznačuje ľubovoľnosť v realizovaní hociktorého z dejov, t. j. vzťah vylučovania sa uvoľňuje až na vzťah eventualít.

Všetky uvedené vzťahy sa dajú zhruba zhrnúť v tomto vymedzení: Vety vo vylučovacom súvetí predovšetkým vyjadrujú dva deje (činnosti, stavy), ktoré sa nemôžu realizovať naraz. Deje viet sa vylučujú rovnakou mierou, príp. platí len jedna z viet, ale vždy ide o nezlučiteľnosť dvoch činností (stavov). Až pri oslabení tohto základného vzťahu ide o alternatívy skoro

rovnocenné až ľubovoľné. Rozdiel medzi nimi sa gramaticky zvýrazňuje jednak charakterom viet, ktoré do vylučovacieho súvetia vstupujú (oznamovacie alebo opytovacie vety), jednak spájacími výrazmi (vylučovacie otázky sa spájajú osobitnými spájacími výrazmi zo základnej spojky *či* a z jej synoným).

Z tohto vymedzenia vyplývajú ďalšie dôsledky pre chápanie vylučovacieho súvetia a pre jeho zaradenie medzi ostatné priraďovacie súvetia. Po prvé z neho vyplýva, že vylučovacie súvetia netvoria (väčší) celok s odporovacími súvetiami, ako sa to traduje v gramatikách niektorých slovanských jazykov (napr. v českých, poľských) a ako sa kedysi nazdával náš Martin Hattala (1865), keď vylučovacie súvetia zahŕňal medzi odporovacie súvetia (odporovacie súvetia delil na čiste odporovacie, pripustiteľne odporovacie, rozlučiteľne odporovacie).

Deje viet v odporovacích súvetiach si navzájom síce odporujú, ale existujú aj súčasne popri sebe (koexistujú), kým vo vylučovacích súvetiach sa vylučuje ich koexistencia. Odporovacie súvetia s vylučovacími majú spoločnú iba tú štruktúrnu črtu, že sú to súvetia zatvorené a (v podstate) dvojčlenné. Z tejto štruktúrnej črty, ale ešte viac z vecného vzťahu viet vyplýva ďalšie obmedzenie vylučovacieho súvetia, a to voči zlučovaciemu súvetiu. Týka sa súvetí, ktorých vety vyjadrujú deje voľne popri sebe existujúce (bez usporiadania podľa priestorového, časového a iného princípu), ktoré sú spojené napr. spojkami *aj — aj, aj — aj — aj, to — to, to — to — to.* Tie sa v daktorých slovanských gramatikách (poľských, ruských) tiež zaraďujú k vylučovacím súvetiam. Keďže vo vzťahu medzi vetami takýchto súvetí ani v spájacích výrazoch niet náznaku vylučovania, patria k zlučovacím súvetiam, k vypočítavaciemu zlučovaniu, v ktorom sa každý člen osobitne zdôrazňuje, príp. k stupňovacím súvetiam, a nie k vylučovacím súvetiam.

Uvedené vymedzenie vylučovacieho súvetia naznačuje okrem uzavretosti a dvojčlennosti aj ďalšie jeho gramatické vlastnosti. V jeho závere, kde sa hovorí, že deje viet vo vylučovacom súvetí sa nemôžu realizovať naraz, príp. v tých istých podmienkach, poukazuje sa na to, že prísudky viet majú spoločný časový plán. Zhodu (slovesných) časov v prísudkoch vylučovacích súvetí zdôrazňujú najmä gramatiky ruštiny. Napr. v akademickej Gramatike ruského jazyka (1954) sa uvádza, že vety vo vylučovacích súvetiach sú zjednotené spoločným časovým významom, časové významy prísudkových slovies v nich sa zhodujú a často sa zhodujú aj samy časové formy slovies. Podobne akademická Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka (1970) konštatuje, že pre vylučovacie súvetie je typická zhoda časových foriem prísudkov, lebo vylučovanie sa buduje na základe vzťahu súčasnosti.

Dôležitejším zjednocovacím znakom vylučovacieho súvetia sú spájacie prostriedky. Aj základný disjunktívny vzťah, aj ďalšie modifikácie sa normálne vyjadrujú tým istým súborom spájacích výrazov. Hlavným spájacím výrazom je tu spojka *alebo*. Má najvšeobecnejší vylučovací význam: do vylučovacieho súvetia spája nielen oznamovacie (podmieňovacie, rozkazovacie . . .) vety, ale aj opytovacie vety, hoci vylučovacie otázky majú svoje špecifické spojky. Spojka *alebo* sa s týmito špecifickými spojkami môže kombinovať *(či — alebo)*, príp. ich môže zdôrazňovať, ak treba vyzdvihnúť, že ide o čisté vylučovanie, nie o eventualitu *(či — alebo či)*. Primárnosť spojky *alebo* sa dokazuje i jej schopnosťou kombinovať sa s ostatnými vylučovacími spojkami *buď, nech, azda, hádam: buď — alebo, nech — alebo, azda — alebo, hádam — alebo*. Po druhé tým, že spojka *alebo* v týchto spájacích dvojiciach stojí vždy na druhom, na dôrazovom mieste, t. j. vo vete, ktorá vo všetkých priraďovacích súvetiach vyjadruje druh významového vzťahu primárne. Poradie členov v uvedených spojkových dvojiciach sa nedá obrátiť.

Spojka *alebo* (hoci je viacvýznamová) má najzreteľnejší vylučovací význam. Vidieť to z toho, že na rozdiel od spojky *či* sa nedá oslabovať zlučovacou spojkou *a* (porov. spájaciu dvojicu *či — a či* a neexistujúcu dvojicu „alebo — a alebo") a že sama vyjadruje aj také okrajové vzťahy eventuality, ktoré sa bežne vyjadrujú príslovkami *prípadne, eventuálne, respektíve*. Ani s týmito výrazmi sa nemôže kombinovať, kým spojka *či* sa s nimi bežne kombinuje, porov. spájacie výrazy *prípadne či, eventuálne či, respektíve či* a nereálne výrazy „prípadne alebo, eventuálne alebo, respektíve alebo".

Formálnou charakteristikou vylučovacích súvetí je aj fakt, že sa významový vzťah viet v nich vždy vyjadruje spojkami. Bezspojkové vylučovacie súvetia sú osihotenou výnimkou. Možno ich stretnúť pri vylučovacích otázkach, napr. *Ísť — nejsť?*, kde nejde o čistú disjunkciu, ale o vzťahy s ňou príbuzné. Teda asyndenton formálne naznačuje ich odlišnosť od čistého vylučovania.

Vylučovacie súvetia sa v doterajších prácach (syntetických aj analytických) delia na dvoje: na vylučovacie otázky a na ostatné vylučovacie súvetia. Toto delenie pokladáme za oprávnené a účelné. Pripomíname k nemu iba to, že do vylučovacích otázok (tzv. deliberatívnych čiže rozvažovacích) vstupujú iba zisťovacie otázky, ako uvádza J. Ružička (1967). Doplňacie otázky sa vo vylučovacom súvetí správajú ako oznamovacie, rozkazovacie vety. Vylučovacie otázky — podľa našej mienky — nevyjadrujú vylučovanie rovnakou mierou, najmä nie základný vecný vzťah disjunkcie; ten sa vyjadruje predovšetkým súvetiami z neopytovacích viet.

A. Vylučovacie súvetia utvorené z neopytovacích viet

Vo vylučovacích súvetiach z oznamovacích (podmieňovacích), rozkazovacích a želacích viet, ako aj z dopĺňacích opytovacích viet sa popri základnej spojke *alebo* a jej staršom básnickom a nárečovom variante *abo* a nárečovom *lebo* používajú spojky *buď, buďto, nech,* ich dvojice a kombinácie *alebo — alebo, abo — abo (lebo — lebo), buď — buď, buďto — buďto, buď — alebo (buď — abo, buď — lebo), buďto — alebo (buďto — abo, buďto — lebo), nech — alebo, nech už — alebo, nech — alebo nech (nech — abo, nech — lebo)...* Základnou je spojka *alebo.* Spája vylučovacie súvetia všetkých odtienkov bez ohľadu na modálnosť prísudkov v ich vetách, a to aj sama, aj v kombináciách *alebo — alebo, buď — alebo, buďto — alebo, nech — alebo...* Vyjadruje čistú disjunkciu. Podobne ako spojka *buď* a jej obmeny.

Do veľkého kláta zaťala. Pretne ho, *alebo* prehrá. (Žáry) — Brožík, vstaň z hrobu, *alebo* pošli z neba syna svojho štetca! (Tajovský) — Akoby strhnúť chcel k nížinám oblohu, *alebo* vyšinúť seba k tým výšinám. (Sládkovič)

Súvetia so spojkovou dvojicou vyjadrujú vylučovanie zreteľnejšie:

Alebo nech nás odvolajú, *alebo* nech si plnia povinnosti voči nám. (Mináč) — *Alebo* sa za pol hodiny zbalíte, *alebo* nejdeme nikde! (Urban) — *Buď* sa s moderným životom a jeho hrôzami a príšerami stotožníme, *alebo* ho odmietneme ako celok. (A. Bednár)

Základný vylučovací význam sa dokonca vyjadruje i samou frazeologizovanou spojkovou dvojicou *alebo — alebo:*

Budem sa musieť rozhodnúť. *Alebo, alebo.* (Urban) — *Alebo — alebo. Alebo* ťaháme za jeden koniec — a potom, tu máš moju ruku —, *alebo* si si tú rozprávku mal nechať pre seba a dať mi pokoj s celou tou tvojou vecou. (Chrobák)

Spojka *alebo* spája tak nielen jednoduché vety, ale aj jednoduchú vetu so súvetím, prípadne súvetie so súvetím. (Ide už o zložené súvetia.)

Alebo ho získame my, *alebo* podľahne, keď nie Róze, jej novinárom. (Rázus) — *Alebo* sa ti podarí a prejdeš, *alebo* sa ti nepodarí a zahynieš. (Urban)

Okrem toho spojka *alebo (abo, lebo)* spája súvetia vtedy, keď tvoria podradený člen zloženého súvetia. Je to IV. typ zloženého súvetia (porov. F. Kočiš, 1973).

Vidím, že *alebo* nemáš, *alebo* mi nemôžeš dať. (Jége) — Keby sme *alebo* sily životnej nemali, *alebo* túto silu nerozvili, žiadna v svete moc by nás od zahynutia nevyratovala. (Ľ. Štúr) — Za ľud, za ľud ten nešťastný, za to choré dieťa, že by *abo* žilo, *abo* šlo zo sveta. (J. Botto)

Na tento základný typ nadväzuje variant, v ktorom druhá veta uvádza následok neuskutočnenia jedného (alebo druhého) z dejov. Tento variant tvorí prechod k dôvodovému priraďovaciemu súvetiu. Zakladá sa vlastne na podmienke, ktorú tvorí (nevyslovené) neuskutočnenie jedného z dejov. Do rámca vylučovacieho súvetia ho zaraďuje skôr forma (vylučovacia spojka *alebo, abo . . .*) než význam. Od základného typu sa odlišuje tým, že prísudok druhej vety nemusí mať spoločný časový plán s prísudkom prvej vety.

Alebo sa jej chytíš hneď na začiatku, *alebo* ti ujde a už nikdy sa nevráti. (Plávka) — *Alebo* mi pomôžu jej rodičia, *alebo* sa rozlúčim s týmto domom. (Vajanský)

Ak sa druhá veta uvádza inými (t. j. nie vylučovacími) spojkami, ide už o iný druh priraďovacieho súvetia. Napr. ak sa druhá veta pripája vysvetľovacími spojkami *ináč, inak* (pozri MSJ, 1967), ide už o vysvetľovacie (príčinné) priraďovacie súvetia.

Uvoľnený variant (podľa V. Šmilauera disjunkciu bez adverzie) predstavujú súvetia, v ktorých deje viet platia fakultatívne alebo sa dopĺňajú. Ide už o rovnocenné eventuality. Súbor spájacích výrazov zostáva v nich ten istý ako v základnom type.

Domovník *alebo* zaspal, *alebo* zvonec je skazený. (Kukučín) — Na ich otázky *alebo* len kývne, *alebo* odsekne. (Plávka) — Voda nechá sa pretekať *buď* na kaskádach, *alebo* sa zvýši jej povrch. (Paľovčík)

Okrem spojky *alebo* používajú sa v súvetiach s neopytovacími vetami aj spájacie výrazy buď, buďto. Sú to výrazy: *buď, buď — buď, buďto, buďto — buďto, buď — alebo.* Používajú sa zriedkavejšie ako spojka *alebo.* Dvojica *buď — buď* je dnes spisovná, ako to na jej historickom vývine ukázal J. Stanislav (1973). V dokladoch vyjadruje spravidla pravú disjunkciu (takže tvorí protiklad spojke *či,* ktorá sa špecializuje zasa na voľnejšie vzťahy):

Buď sa na niečo tešíme, *buď* na čosi iba čakáme. (Johanides) — *Buď* musí prijať richtárstvo, *buď* musí zložiť stovku. (Kukučín)

Z uvedených spájacích výrazov naša praktická jazykoveda odmietala jedine dvojicu *buď — alebo* ako kalk nemeckej dvojici *entweder — oder.* Neželaným „vedľajším produktom" tohto odmietania je aj znížená frek-

vencia samej spojky *buď* a jej dvojice *buď — buď*. Kodifikácia z r. 1953 prijala i dvojicu *buď — alebo* ako spisovnú.

B. Vylučovacie otázky

Vylučovacie otázky vyjadrujú zreteľné vylučovanie zriedkavejšie. Vyplýva to z charakteru zisťovacích opytovacích viet: nič sa nimi nekonštatuje, skutočnosť sa nimi len hľadá. Zo špecifických spojok spája čisto vylučovacie súvetia spojka *či*, najmä zdvojená *či — či*. Popri nej čisto vylučovacie otázky spája aj všeobecná spojka *alebo* (a jej varianty).

Okrem toho zreteľnosť disjunktívneho vzťahu podčiarkujú ďalšie gramatické a sémantické podmienky. Možno ich zhrnúť pod pojem paralelizmu štruktúry obidvoch viet v súvetí, ktorý sa prejavuje viacerými spôsobmi:

1. Obidve vety majú v prísudku to isté sloveso, ibaže jedna v kladnej a druhá v zápornej podobe:

Či zješ, či nezješ? (J. Chalupka) — Patrí sa, či nepatrí dievke chodiť, kde majú v dome mládenca? (Tajovský) — Majú, alebo nemajú vojsť? (Chrobák) — Ani nemusel rozmýšľať, či sa vrátiť, alebo nevrátiť domov. (J. Horák)

Namiesto druhého slovesa môže stáť iba sama záporná častica *nie: Licitujete, či nie?* (Jesenský)

2. V prísudkoch viet stoja slovesá s antonymným významom:

Vrátiť sa — *alebo* pokračovať v prechádzke? (Johanides) — *Či* mu mám odpustiť, *či* krk vylomiť? (J. Chalupka) — *Či* naveky sa rozletíte, *či* objímete na zenite, dve húsky biele? (Krčméry)

3. V menných prísudkoch slovies stoja podstatné mená s antonymným významom:

Je to *skutočnosť*, alebo *zlý sen?* (Ďuríčková)

4. Na mieste agensov toho istého alebo podobného deja v obidvoch vetách stoja zámená, ktoré tvoria opozíciu v morfologickom systéme zámen *(ja — ty, ja — vy):*

Ja rozkazujem, či *vy?* (Tajovský) — Potom som alebo *ja* blázon, alebo *vy* ozajstný špekulant. (Skalka) — Či ste *vy* blázni, či si *zo mňa* blázna robíte? (J. Chalupka)

Bez spojok je čistá disjunkcia aj v podmienkach vetného paralelizmu zriedkavou výnimkou:

Dobehne Čučo, nedobehne? (Ďuríčková)

Vylučovacími otázkami sa častejšie než čisté vylučovanie vyjadrujú eventualitné vzťahy. Deje viet v eventualitných súvetiach sa navzájom nerušia. Vety vyjadrujú krajné prípady nejakej podmienky alebo prosté alternovanie dejov (stavov, vlastností . . .). Z uvedených možností za daného stavu môže platiť jedna, druhá, alebo aj hociktorá. Základným výrazom tohto voľnejšieho vzťahu je hlavná spojka vylučovacích otázok *či (či — či),* jej kombinácie s ďalšími spojkami, najmä kombinácia *či — alebo.*

Či poklad stratený hľadáš, *či* sa len tak táraš? (J. Kráľ) — Veď *či* mi tu žiť, *či* mi tam žiť. (Jančová)

Na explicitnom vyjadrení druhého prísudku vo vzťahu k prvému hovoriacemu nezáleží, preto sa sloveso v druhej vete môže nahrádzať zámenom *čo: Celú pesničku, už č i mu dych nestačí, č i č o, nikdy nevyspieva.* (Tajovský)

Základným vetným útvarom na vyjadrovanie eventuality je súvetie zložené z troch a viac takto priradených viet. Takéto súvetia vyjadrujú iba eventualitu, či už sú pospájané rovnorodými, alebo rôznorodými spojkami.

Vzťah eventuality vystupuje do popredia v zloženom súvetí s jednou hlavnou vetou a s viacerými priradenými vedľajšími vetami, keď obsah hlavnej vety naznačuje, že ide o neisté vnímanie, o neistú predstavu, o neisté rozhodnutie a pod.

Nevedel som, či sa vrátiť medzi chlapov do krčmy, či sa bezúčelne túlať po dedine, alebo či si sadnúť niekde do záhrady na starý peň a tam dočkať ráno. (Figuli)

Pri výpočte (enumerácii) súvetia so spojkami *či — či . . .* klesajú na úroveň zlučovacích súvetí so spojkami *aj — aj, to — to,* ktoré vyjadrujú voľnú postupnosť dejov.

Či odniesť, *či doniesť,* raz dva všetko polietala — ani tá jasietka. (Ďuríčková) — Takto vyciťuje, *či* zvon spieva, *či* jasá, *či* smúti, *či* plače, *alebo* sa raduje. (J. Horák)

Zreteľný eventualitný odtienok sa dosahuje pridaním rozmanitých častíc ku spojke v druhej vete, alebo aj súčasným vkladaním častíc do prvej vety. Do druhej vety sa ku spojke prikladajú stupňovacie častice *ak, i, ani,* ďalej obmedzovacie a hodnotiace častice *iba, len, aspoň, vôbec, možno, azda, by* (ako súčasť podmieňovacieho spôsobu) . . ., do prvej vety častice *asi, iba, len, ešte . . .;* do obidvoch viet častice *iba — aspoň, len — aspoň, iba — vôbec,*

iba — možno, iba — by ... Pridaním týchto častíc sa stáva eventualitným aj súvetie so základnou spojkou *alebo.*

Poraziť krčmárskeho kráľa, alebo *aspoň* spraviť ho menej významným. (Rázus) — Pravda je to, *alebo* sa im to len tak marí? (Jilemnický) — Kristína, kážeš mi to. *len* pre meno, *alebo* máš aj iné dôvody? (Zelinová) — Ibaže by si sám vzal život, *alebo ak* by ho kamarát v hádke. (Tajovský) — V dôsledku elevačného charakteru sa však vrchné paleogénne členy vyskytujú *iba* sporadicky, *alebo vôbec* ich tam nenachádzame. (Leško — Samuel)

Iba eventualitný vzťah vyjadrujú súvetia, v ktorých jednu (prvú) z viet, prípadne aj obidve uvádzajú časticové ekvivalenty spojky *či: azda, hádam, možno, môžbyť, vari, nech* ... Jednoznačne eventualitný význam majú i spájacie dvojice, v ktorých na druhom mieste stojí popri uvedených (pôvodne opytovacích) výrazoch spojka *či: azda — či, hádam — či, možno — či, nech — či* ...

Azda už zabudli spievať, *alebo* spev pokladajú za hlúposť. (Kukučín) — *Možno* týral zvieratá, *alebo* neplatí alimenty. (Jaroš) — *Hádam* pán továrnik má narodeniny, *alebo* jeho pani meniny. (F. Kráľ)

Eventualitný vzťah sa uvádza i lexikálne, príslovkami *eventuálne, prípadne, po prípade, respektíve.*

Inde by ho zavreli, *prípadne* popravili ako anarchistu. (Zván) — Aj ľudovej múdrosti dávam za pravdu, *respektíve* ľudová múdrosť dáva za pravdu mne: Aký peň — taký peň, nech je len za ním tieň. (A. Bednár)

Osobitným druhom eventuality je oprava (rektifikácia). V druhej vete takýchto súvetí (v druhom člene takéhoto viacnásobného výrazu) sa uvádza eventualita (z istého aspektu) správnejšia, výstižnejšia alebo známejšia. Uvádzajú ju spojky *alebo, či, čiže,* a to samy alebo v spojení s komparatívom prísloviek *radšej, skôr, správnejšie, lepšie, jednoduchšie, presnejšie, inakšie* ... alebo tie komparatívy samy aj v spojení s príčastiami: *lepšie povedané* ..., prípadne časticou *vlastne* a jej kombináciou so spojkami *či vlastne, alebo vlastne, ba vlastne* ... V hovorovom štýle sa oprava uvádza i celými vetami *mám povedať, chcem povedať, ak tak chcete* ... Rektifikačná konštrukcia sa štylisticky využíva na stupňovanie a na kontrastovanie myšlienok.

Keď berieme do úvahy všetky rozoberané súvetia, vidíme, že v podstate vyjadrujú dva vecné vzťahy: logickú disjunkciu a logickú sumu, reprezentovanú napr. krajnými (ale aj inými) prípadmi. Nemáme zhŕňajúce pomenovanie, ktoré by rovnako dobre reprezentovalo obidva podtypy. Pomenúvame ich termínom vylučovacie súvetia, ktorý vystihuje iba zreteľnejší, typickejší z nich.

Pevnejšie než významom je vylučovacie súvetie spojené formou, bohatým súborom spájacích prostriedkov. Patria doňho špecifické vylučovacie spojky, ktoré sa v iných druhoch priraďovacích súvetí nepoužívajú, a to jednak spájacie výrazy *buď, buďto,* ktoré vyjadrujú spravidla významový vzťah disjunkcie, jednak spojka *či,* ktorá zasa vyjadruje eventualitné vzťahy. Oproti špecifickým spojkám *buď, či* stojí všeobecná spojka *alebo,* spoločná obidvom podtypom vylučovacích súvetí. Keďže vylučovacie súvetie je uzavretý syntaktický celok s dvojvetnou štruktúrou, vznikol v ňom repertoár spájacích výrazov, ktoré túto dvojčlennosť zvýrazňujú zreteľnejšie ako jednoduché spojky. Napríklad novší spájací výraz *buď — alebo* dokazuje, že významový vzťah medzi vetami (okrem lexikálnej stránky ich členov) popri spojkách v druhej vete budujú a spresňujú aj spojky umiestené v prvej vete. Najzreteľnejšie sceľujú vylučovacie súvetie také zložené spájacie výrazy, ktoré vznikli opakovaním jednoduchých spojok *alebo — alebo, abo — abo, buď — buď, buďto — buďto, či — či.* Na základe opakovania sa stávajú konektormi aj plnovýznamové slová, a to aj v texte širšom ako súvetie. Tým viac tento princíp účinkuje pri pôvodných spojkách a pri blízkych im pomocných slovách, napr. pri časticiach. Preto zdvojené spájacie výrazy vyjadrujú obyčajne centrálny vylučovací vzťah, čistú disjunkciu. Ďalej tu medzi zloženými spájacími výrazmi tvoria veľký počet dvojice, kde prvým členom je častícové synonymum spojky *či.* Ide o spájacie výrazy *azda — či, azda — alebo, hádam — či, hádam — alebo, vari — či, vari — alebo, možno — či, možno — alebo.* Tieto zložené spájacie výrazy vyjadrujú voľnejšie, eventualitné vzťahy. Eventualitné vzťahy sa bežne vyjadrujú aj nerovnorodou dvojicou zo základných spojok *či — alebo* a nerovnorodými dvojicami *nech — alebo, nech — či.* Najzreteľnejšie sa vzťah eventuality vyjadruje pridaním rozmanitých častíc (ktoré vyjadrujú napr. pravdepodobnosť) ku spojke v druhej vete alebo súčasným vkladaním častíc aj do prvej vety. Do druhej vety sa takto pridávajú stupňovacie častice *aj, i, ani, ak . . .,* ďalej obmedzovacie a hodnotiace častice *iba, len, aspoň, vôbec, možno, azda, by . . .,* do prvej vety častice *asi, iba, len, ešte . . .,* do obidvoch viet častice *iba — aspoň, iba — vôbec, len — vôbec, iba — možno . . .* Tak vzniká bohatý repertoár eventualitných spájacích výrazov s jemne odtieneným nocionálnym i modálnym obsahom. Častice nemusia stáť na začiatku viet (tesne pri spojkách); môžu byť rozptýlené po vete. Ako vidieť z dokladov i z výkladu, vylučovacie súvetie má desiatky spájacích výrazov, ktoré vyjadrujú stupnicu odtienkov od čistej disjunkcie po čistú eventualitu. Aj to je jeden z dôkazov, že vylučovacie súvetie patrí medzi pravé priraďovacie súvetia.

Literatúra

BAUER, J.: Klasifikace souvětí v českých a ruských mluvnicích. Sovětska jazykověda, *5*, 1955, č. 1, s. 14.
HATTALA, M.: Slovenská mluvnice. Zv. 2. Skladba. Praha 1865, s. 243.
KOČIŠ, F.: Zložené súvetie v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 141.
Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 722.
ORAVEC, J.: Čiarka vo viacnásobných členoch so zlučovacími spojkami *aj, i, ani, alebo, či.* Slovenská reč, *37*, 1972, č. 4, s. 213—221.
ORAVEC, J.: Čiarka vo viacnásobných výrazoch s opakovanými spojkami *aj, i, ani.* Slovenská reč, *37*, 1972, č. 5, s. 263—269.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 583.
ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 1. vyd. Praha, nakladatelství Ing. Mikuta 1947, s. 391.
Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. 1. vyd. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1970, s. 661.
Grammatika russkogo jazyka. Zv. 2. Sintaksis. Časť 2. 1. vyd. Red. V. V. Vinogradov. Moskva, Izdateľstvo Akademii Nauk SSSR 1954, s. 243.

Ján Kopina

SYNTAX FRAZEOLOGIZMOV V JILEMNICKÉHO ROMÁNE KRONIKA

Jilemnického Kroniku z jazykovej stránky charakterizujú početné expresívne prostriedky zvukové, syntaktické, lexikálne, no najvýraznejším vyjadrovacím prostriedkom v románe je frazeológia. V našom príspevku sa pokúsime o rozbor syntaxe frazeologizmov v tomto románe, pričom si budeme všímať vzťah syntaktických prostriedkov frazeologických jednotiek k štýlu, ku kompozícii a k ideovému plánu diela.

Názory na syntaktické vlastnosti frazeologizmov sa značne rozchádzajú. V starších teoretických prácach prevládalo tvrdenie, že vo frazeológii vzhľadom na jej nemennosť a gnómickosť neexistujú živé syntaktické vzťahy.[1] V súčasnosti sa ujíma myšlienka, že aj vo frazeologizmoch sú prítomné syntaktické vzťahy. E. Smiešková — podobne ako P. Ondrus[2] — vychádza pri syntaktickej určenosti frazeologických jednotiek z ich syntaktickej členitosti: „Sú to ustálené slovné spojenia pozostávajúce z dvoch

[1] Pri odlišovaní frazeologizmov od voľných slovných spojení okrem ustálenosti formy a obsahu vidí O. Man ďalšie kritérium v syntaxi: „Patří sem neživé syntaktické vztahy a neměnná gramatická forma mezi jednotlivými členy." (Porov. MAN, O.: Ustálená spojení a frazeologické jednotky, jejich podstata a hranice. In: Lexikografický sborník. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 105.
[2] ONDRUS, P.: Slovenská lexikológia. Zv. 2. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972, s. 75.

slov, so syntagmatickou stavbou, ale i rozvinuté, so stavbou vety."[3] Otázky vzťahu frazeológie a syntaxe relatívne najúplnejšie u nás rozpracoval J. Mlacek. Prítomnosť syntaktických vzťahov vo frazeologizmoch zdôvodňuje J. Mlacek výskytom tvarových, lexikálnych a najmä syntaktických variantov vo väčšine frazeologických jednotiek. Rozlišuje vnútorné syntaktické vzťahy frazeologizmov, podstatou ktorých sú vzťahy medzi komponentmi vnútri frazeologickej jednotky, a vonkajšie syntaktické vzťahy, ktoré sú založené na syntaktickej forme frazeologickej jednotky a na vzťahu frazeologizmov ku kontextu. K frazeologizmom zaraďuje slovné spojenia synonymné so slovom, ustálené spojenia majúce formu vety, súvetia, ďalej príslovia, porekadlá a úslovia, združené pomenovania, ktoré majú prenesený význam, a ustálené prirovnania.[4]

Nosnosť tohto výkladu syntaktickej stránky frazeologizmov sa pokúsime overiť na funkčnom využívaní niektorých frazeologických jednotiek v Jilemnického románe Kronika. Umelecké majstrovstvo Jilemnického v Kronike sa prejavuje nielen vo výbere frazeologických jednotiek, ale aj v ich obmieňaní, vo využívaní variantov frazeologizmov. Pre Kroniku je charakteristický nielen výskyt jednotlivých druhov variantov — morfologických, lexikálnych a syntaktických —, ale aj výskyt kombinovaných druhov variantov, pri ktorých sa uplatňujú modifikačné vlastnosti dvoch, príp. viacerých typov obmieňania frazeologických jednotiek. Fakt, že väčšina frazeologizmov v románe nie je vydelená do samostatných viet, ale voľne zapojená do okolitého textu, odrazil sa v tvarových obmenách frazeologických jednotiek. V Kronike sa vyskytujú morfologické varianty najmä pri tých frazeologizmoch, ktorých komponentom je sloveso, čo vyplýva z toho, že ťažisko kompozície románu spočíva v rozprávaní (ktoré sa jazykovo realizuje najmä využívaním slovies). Príklady:[5]

— Dobrý deň, reku, dobrý deň! — a *premeriavam si* chlapisko, ktoré som jakživ nevidel, *od hlavy po päty.* (s. 42) — ... pristúpil ku mne, dobre si ma *premeral od hlavy po päty* a potom povedal: (s. 56) — Lenže naši chlapci *hýbu rozumom.* (s. 13) — ... oni však zväčša *hýbali rozumom* a hľadali spôsob, ako vykĺznuť z klepca. (s. 155) — Vedel *hýbať rozumom.* (s. 209) — Partizáni, chlapi, čo *vsadili(!)* všetko *na jedinú kartu* ... (s. 174) — Slovom, *vsadil(!)* všetko *na jednu kartu.* (s. 195)

---

[3] SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 3.

[4] Pozri MLACEK, J.: Základné typy ustáleného prirovnania. Jazykovedný časopis, *21,* 1970, s. 172—178; tenže: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972.

[5] JILEMNICKÝ, P.: Kronika. 6. vyd. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda, 1974.

Ako vidieť, pri tvarových modifikáciách slovesných frazeologických jednotiek sa zvyčajne obmieňa sloveso v prísudku (zmena času, čísla, osoby a vidu).

V Kronike sa však vyskytujú aj frazeologizmy, ktoré vylučujú paradigmatické zmeny. Týka sa to najmä prísloví a porekadiel, v ktorých sa relatívne intenzívnejšia gnómickosť prejavuje v tvarovej zmeravenosti:

— Ej, ej, susedko, — hovorím mu, — znova ste potvrdili ľudovú múdrosť, že *zo psa nebude nikdy slanina, ani z vlka baranina.* (s. 82) — *Opatrnosť nebýva nikdy na škodu.* (s. 232).

S využívaním synonymných výrazových prostriedkov v románe Kronika korešponduje aj využívanie synonymných komponentov vo frazeologizmoch. Jilemnický sa uchyľuje k lexikálnym variantom frazeologizmov preto, aby sa vyhol stereotypnosti v rozprávaní, aby oživil svoju reč:

— Čo vám je tetka? — pýta sa jej súcitne, — ste *biela ako stena* ... (s. 24) — V duchu sa mi mihla zlomená postava tetky Trčkovie, jej biela ruka, čo chcela utíšiť trepot srdca, jej tvár, *biela ako plachta* na bielidle. (s. 130) — Bolo by zbytočné pripomínať, koho pritom najviac *svrbela ruka.* (s. 130) — Strašne ho *svrbela dlaň!* (s. 291) — Môžem si myslieť, naši mali neveľkú dušičku, *s týmito nie sú žiadne žarty* ... (s. 160) — Videl som — *nebudú s nimi nijaké žarty.* (s. 163).

Pri zapájaní lexikálnych variantov frazeologizmov do kontextu sa k lexikálnym modifikáciám pridružujú aj tvarové zmeny v komponentoch frazeologických jednotiek. Niekoľko príkladov:

To mi ešte chybalo, aby ťa každý tulák poznal po mene, — *mrmlem si pod fúzy* ... (s. 135) — Ak ženy pripomínali stajne, kôlne a stodoly, mnohí chlapi *hundrali si pod fúzy.* (s. 241) — Hlavná vec, aby *sme sa prešmykli so zdravou kožou.* (s. 27) — Sedí doma a špekuluje, ako *vyviaznuť so zdravou kožou.* (s. 116).

V ojedinelých prípadoch sa k lexikálnym variantom pripája subvariant, ktorý je založený na obmene predložky vo frazeologickom spojení: *Adam Pančík v y c e d i l len tak pomedzi zuby.* (s. 20) — *Už je to dobré, — p r e c e d i l bolestne cez zuby.* (s. 166).

Popri lexikálnych variantoch frazeologizmov sa vyskytujú aj prípady, v ktorých substitúcia zámena z frazeologickej jednotky podstatným menom a vôbec „uplatnenie kontextových elementov“[6] spôsobuje zánik frazeo-

[6] MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972, s. 20.

logickej jednotky. V takýchto prípadoch ide o parafrázy alebo o aktualizácie frazeologickej jednotky:

... mne však vplyvom predchádzajúcich úvah zišlo na um porekadlo: *Reč o vlku — a vlk za humnami!* (s. 231) — Jednoducho: prišli za bieleho dňa, *najsamprv vtáčka Vogla zlapali a len potom mu pekne zaspievali* ... (s. 72).

Popri morfologických a lexikálnych variantoch osobitnú skupinu predstavajú syntaktické varianty. Najväčšiu frekvenciu zo syntaktických variantov frazeologizmov má v Kronike typ variantu, pre ktorý je charakteristická prítomnosť alebo neprítomnosť fakultatívneho komponentu. Najčastejším fakultatívnym komponentom frazeologizmu sú prívlastky a príslovkové určenia, ktoré majú intenzifikačnú alebo zdôrazňujúcu funkciu:

Už sme *v kaši!* (s. 75) — Boli by sme sa dostali *do peknej kaše.* (s. 251) — Jeden vypustil *dušu* hneď, druhí nasledovali po krátkom výsluchu. (s. 255) — ... práve v Šalingu a nikde inde musel sa rozlúčiť so svetom a vypustiť *svoju nevinnú dušu.* (s. 179) — Neviem, nebol som ešte pozrieť ich nový dom, no *dám si hocikedy ruku odťať,* ak nie je pravda ... (s. 148) — Nebol som pritom, ale *dám si ruku odťať,* ak slzy nezaliali Bete oči. (s. 292)

Z ostatných slovných druhov sa v úlohe fakultatívneho člena frazeologizmu najčastejšie uplatňujú častice. J. Mlacek[7] o časticiach v tejto súvislosti píše: Častice akoby posúvali význam celého zvratu smerom k hovorovosti. Príklady:

Bez vetra sa *ani* lístok nepohne, počul som kedysi také porekadlo ... (s. 20) — Zdá sa mi, že to v hrnci *už* poriadne kypí. (s. 69) — Toto bola *už* celkom iná pesnička. (s. 83) — Čo si *len* teraz spadol z neba? (s. 88)

Hovorové zafarbenie Kroniky okrem frazeologických jednotiek zosilňujú aj niektoré syntaktické konštrukcie. K hovorovým syntaktickým konštrukciám vo frazeologizmoch patrí elipsa, apoziopéza a parentéza. J. Mistrík o týchto konštrukciách hovorí, že ich domácim prostredím sú predovšetkým spontánne, vzrušené, nepripravené prejavy, ktoré vznikajú v súkromnom hovorovom prostredí a všade v momente prekvapenia.[8] Príklady:

Ty len tak spoza bučka, však? (s. 81) — Ach, bodaj ťa ... Šimon! (s. 156) — ... ja som spal, ďakovať bohu, ako zabitý. (s. 105) — Bola to, na moj dušu, vysoká hra. (s. 107).

---

[7] MLACEK, J.: Slovnodruhová charakteristika fakultatívnych členov frazeologizmu. Slovenská reč, *35,* 1970, s. 283.

[8] MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 305.

Zo syntaktických variantov sa v románe výraznejšie uplatňuje ešte variant, ktorý je založený na modálnych modifikáciách frazeologických jednotiek, a variant, ktorý vzniká zmenami slovosledu komponentov frazeologizmu. Frazeologické jednotky majúce formu oznamovacej vety sú voľne zapojené do kontextu, kým frazeologizmy, ktoré majú formu štylisticky príznakových viet, sú najčastejšie vyčlenené do samostatných viet:

Bože milostivý ... ani hrobu vlastného nemá ... ani kríža ... (s. 13) — Ranených a chorých budú zvážať do obce ... *Bože milostivý!* (s. 292) — Bolo by zbytočné pripomínať, koho pritom najviac *svrbela ruka.* (s. 130) — *Strašne ho svrbela dlaň!* (s. 291)

Variant, ktorý vzniká zmenou slovosledu komponentov frazeologizmu, ovplyvňuje aj spôsob zapájania frazeologických jednotiek do kontextu:

Krv sa vo mne vzbúrila. (s. 163) — Vidíte — *vzkypela v nich priamo dravčia krv.* (s. 268) — ... padol do škaredej kaše, kde *život visel iba na vlásku* ... (s. 256) — Takto sa zrejme rozhodujú ľudia, ktorým *visí život na vlásku.* (s. 195)

Pre Jilemnického Kroniku je príznačná expresívnosť výrazu. V románe sa hrdina-rozprávač predstavuje ako zainteresovaný subjekt. Rozbor textu Kroniky ukázal, že s rozprávačovou angažovanosťou na deji sa spája i jeho aktivizácia pri výbere jazykových prostriedkov.

Z celkového počtu frazeologizmov v Kronike majúcich formu vety je percento oznamovacích, opytovacích, žiadacích a zvolacích viet takéto: oznamovacie vety — 50 %, opytovacie vety — 5 %, žiadacie vety — 17 %, zvolacie vety — 28 %.

Z prehľadu vyplýva, že frazeologizmy s vetnou stavbou majú najčastejšie formu oznamovacej vety. Dominantné postavenie frazeologizovaných oznamovacích viet je znakom rozprávačského charakteru Kroniky. Zvolacie frazeologizované vety, ktoré majú v románe najväčšiu frekvenciu po frazeologizovaných oznamovacích vetách, sú v súlade so subjektivitou rozprávača; nimi sa totiž vhodne vyjadruje napr. radosť, žiaľ, oduševnenie, obdiv, zármutok, pohŕdanie, odpor.[9] Okrem bežných frazeologizovaných zvolacích a oznamovacích viet sa v románe vyskytujú aj také frazeologizované zvolacie a oznamovacie vety, v ktorých niektorý komponent vypadol zo svojej pôvodnej paradigmy a nadobudol inú slovnodruhovú charakteristiku. Príklady:

---

[9] PAULLINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 337.

A chlapci vnohy! (s. 83) — ... tí, keď len raz naberú do seba kasárenského povetria, už budú vedieť čo a ako. (s. 91)

Zo všetkých typov viet z hľadiska modálnosti najnižšiu frekvenciu majú opytovacie vety. Štatistika potvrdzuje Mlackovu myšlienku, že frazeologizované opytovacie vety sú v slovenskej frazeológii zriedkavé.[10]

Frazeologické zvraty s formou želacích viet sa v Kronike takmer výlučne využívajú na vyjadrenie citovo najvypätejších prejavov rozprávača a postáv, na vyjadrenie nadávok, kliatob a pod. Najpočetnejšiu skupinu v Kronike predstavujú frazeologizované želacie vety, ktoré pripúšťajú morfologické zmeny, príp. určité zmeny v slovoslede:

Šliak aby to trafil! — a nasrdený vypľul... (s. 41) — ... a *nech ma šliak trafí,* ak sa v ňom mýlim. (s. 38) — *„Fras ťa tríme,* ty striga," pomyslel som si... (s. 99) — *Nech ich fras tríme* ... myslím Nemcov. (s. 194).

Frazeologizmy majú v románe formu syntagmy, vety i súvetia, raz majú ekvivalent v jednom slove, inokedy sú rovnocenné s voľným syntagmatickým slovným spojením. Medzi frazeologizmami s formou syntagmy najpočetnejšiu skupinu tvoria frazeologické jednotky s konštrukciou determinatívnej syntagmy. J. Mlacek tieto frazeologizmy rozčleňuje do dvoch skupín: 1. konštrukcie, v ktorých nefunguje slovesný komponent, 2. konštrukcie so slovesným komponentom.

V prvej skupine najväčšiu frekvenciu majú atributívne stavané frazeologické zvraty:

... ani v najmenšom nedbal na *božie prikázanie* ... (s. 170) — Je to teda jeho vina, že to, čo vám teraz budem rozprávať, nemôžem označiť ako *očité svedectvo.* (s. 259) — Veru, boli to *mrcha časy* a jeseň, akú sme už dávno nemali. (s. 125)

Atributívne stavané frazeologizmy sa zapájajú do kontextu bežným spôsobom, frazeologizmy s obmedzenou možnosťou ohýbania sa využívajú aj v platnosti samostatných viet. Príklady:

Ale ten Ďuro, *galgan vybíjaný,* ten nám spravil ukrutnú radosť. (s. 65) — *Tá líška podšitá!* (s. 80) — *Bože milostivý!* (s. 292).

K frazeologizmom s neslovesnou syntagmatickou štruktúrou patria aj ustálené prirovnania. Nadradeným členom v konštrukcii frazeologizmov tohto druhu bývajú najčastejšie podstatné mená a prídavné mená:

[10] MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek, s. 41.

...a to boli, bisťubohu, *chlapci ani britva.* (s. 156) — Milan Frolko, *Slovák ako repa,* — smial sa mladý Čech. (s. 193) — ... mnohí ľudia v horách sú už *slabí ani muchy.* (s. 209) — Prosím vás, do šesťdesiatky nemal ďaleko, bol *sivý ako holub.* (s. 230).

Počtom značne rozsiahlu skupinu frazeologických jednotiek s neslovesnou syntagmatickou stavbou tvoria v románe frazeologizmy, v konštrukcii ktorých vystupujú osobitné zvukové schopnosti, ktoré dodávajú dielu osobitný rytmicko-melodický charakter:

Kedy-tedy objavoval sa tu Šimon Sihelčík ... (s. 226) — ... preklínal celý svet a vyčíňal *zle-nedobre.* (s. 236) — Nech za dobrú polhodinku čakajú, kým prejde *trma-vrma.* (s. 254) — *Láry-fáry!* (s. 295).

Druhú skupinu frazeologizmov so syntagmatickou stavbou v Kronike tvoria frazeologické jednotky, na konštrukcii ktorých sa zúčastňujú slovesá:

A Miška ak onô ... *svrbí zadok,* dostane. (s. 84) — Teraz vidím, *dostal som vás do závozu.* (s. 89) — Slovom, *vsadil(!) všetko na jednu kartu.* (s. 195) — ... *viedla sa vysoká politika* okolo toho, čo sa u nás dialo. (s. 203)

V Kronike popri ustálených spojeniach s dvojčlennou vetnou konštrukciou sme zistili aj frazeologizmy s formou jednočlennej vety:

Začalo sa im brieždiť v hlavách. (s. 59) — Nám, ktorí sme v obci niesli zodpovednosť, *ide teraz o hlavu.* (s. 157) — *Bodaj ťa porantalo.* (s. 231) — *Tu mi prichodí na um,* čo vám musím ešte povedať. (s. 295).

Frazeologické jednotky v Kronike majú aj súvetnú stavbu. Frazeologizované súvetné útvary sú typické najmä pre príslovia a porekadlá. Okrem niekoľkých sporadických prípadov prevažujú frazeologizované podraďovacie súvetia:

Bude to, ako keď pustíte capa do záhrady. (s. 8) — Nech zje, čo si navaril! (s. 78) — Vravel som, čo mi slina na jazyk priniesla, zavesil som im sovu na nos... (s. 171) — Od predvianočnej roboty nevedela, kde jej hlava stojí. (s. 241)

Vzájomná spätosť frazeologizmu s kontextom sa premieta aj do ich vzájomného významového vzťahu. Zo vzájomného významového vzťahu medzi frazeologizmom a kontextom v Kronike vyplýva, že frazeologické jednotky s vetnou stavbou majú v tomto vzťahu raz ustálenú formu vedľajšej vety, inokedy ustálenú podobu hlavnej vety:

... lebo vidím, že tento bláznivý zámer vám vnukla akási ctižiadosť a hriešna pýcha, ktorá — *ako ľudová múdrosť správne hovorí* — predchádza pád. (s. 46) — ... bol by som sám jeden proti piatim neznámym mamelukom, ktorí — *keby na to bolo prišlo* — mohli mi aj holými rukami načechrať frizúru a stisnúť hrdielko. (s. 64) — *Hrial ma dobrý pocit,* že sa za takýchto mimoriadnych okolností stretávam s tými ... (s. 14) — *Nech ma boh skára,* ak sa dotýkam ich cti, keď poviem, že sú to skorej zbojníci ... (s. 127)

Rozdiely v konštrukčných vlastnostiach frazeologizmov vplývajú na rozmanitosť spôsobov zapájania frazeologických jednotiek do kontextu a do istej miery determinujú aj určovanie syntaktickej funkcie frazeologizmu. Avšak nie konštrukčné vlastnosti frazeologickej jednotky, ale stupeň frazeologického zvratu v rozhodujúcej miere podmieňuje fungovanie frazeologizmov v kontexte.[11]

V Kronike sa vyskytujú také frazeologizmy so syntagmatickou stavbou, ktoré majú ekvivalent v jednom slove a platnosť hociktorého vetného člena, i frazeologické zvraty, ktoré sú rovnocenné s voľným syntaktickým spojením. Táto dvojaká syntaktická platnosť sa týka tak frazeologizmov so stavbou jednoduchej dvojslovnej syntagmy, ako aj frazeologických jednotiek so zložitou syntagmatickou stavbou (obsahujúcou tri alebo viac slov).[12] Príklady:

Každý človek musí však časom skladať účty (skladať účty = zodpovedať sa). (s. 140) — ... *rozhodne to nebol človek, ktorý namiesto poctivého pozdravenia zdvíha pravú ruku alebo nevie držať jazyk za zubami, to mi bolo jasné* (držať jazyk za zubami = mlčať). (s. 18) — *Lenže naši chlapci hýbu rozumom* (hýbať rozumom = rozumne riešiť situáciu). (s. 13) — *A tu sa vykľulo šidlo z vreca* (vykľulo sa šidlo z vreca = pravda vyšla najavo). (s. 108)

Syntaktická platnosť frazeologických jednotiek - jednoduchou i viacčlennou syntagmatickou stavbou synonymných s jedným slovom závisí od všeobecného významu frazeologizmu a od jeho zapojenia do stavby vety.[13] Vetnočlenská platnosť takýchto frazeologizmov v Kronike je rozličná, ako to ukazuje tabuľka na str. 338.

To, že v románe je najvyššie percento frazeologizmov so syntagmatickou stavbou v platnosti prísudku, možno vysvetliť aj tým, že základným výstavbovým prostriedkom románu je rozprávanie, ktoré sa jazykovo realizuje pomocou slovies, ale aj tým, že slovesné frazeologické jednotky sú najpočetnejšie v jazyku všeobecne. Dej románu sa podáva v epickom mi-

[11] Tamže, s. 59.
[12] Pri vysvetľovaní významov frazeologických jednotiek sa opierame o Malý frazeologický slovník E. Smieškovej.
[13] MLACEK, J.: op. cit., s. 55.

Vetnočlenská platnosť frazeologizmov ekvivalentných s jedným slovom	Percento
Podmet	5
Prísudok	47
Predmet	13
Prívlastok	13
Príslovkové určenie	12
Doplnok	3

nulom čase, ktorý je základným rozprávacím časom. Pre Kroniku je príznačná istá nivelizácia, isté vyrovnávanie gramatického času slovies v kontexte a v slovesných komponentoch frazeologizmov. Táto nivelizácia sa dosahuje práve ich kontextovou tesnosťou.

Aby ste však vedeli, akú mám ženu, poviem vám: nemihla pritom ani jediným okom a hoci mala predstavu o radosti, akú by mohla urobiť dievčatkám, držala jazyk za zubami.. (s. 67) — Dvaja hneď odpadli a rozlúčili sa s týmto svetom. (s. 177) — Jeden vypustil dušu hneď, druhí nasledovali po krátkom výsluchu. (255)

Okrem nivelizácie minulého času v príznakoch slovies v kontexte a v slovesných komponentoch frazeologizmov s jednoduchou i viaccllennou syntagmatickou stavbou sme zaznamenali aj konštrukcie frazeologických jednotiek so slovesom v prítomnom čase. Tvar prítomného času v daných frazeologizmoch tvorí protipól k epickému minulému času v románe a napätie, ktoré vzniklo v jazykovom pláne, nachádza odraz v štylisticko-kompozičnej štruktúre románu. Rozprávacie tempo — ako poukazuje J. Mistrík[14] pri vysvetľovaní štylistickej funkcie tvarov prítomného času — sa, pochopiteľne, pribrzdí a dej sa vidí zblízka.

Lenže naši chlapci *hýbu* rozumom. Prebiehajú, — dokončoval svoju reč. (s. 13) — Nedalo sa nič robiť, musel som ísť. Vedel som, že Pančík nikdy *nestratí* zbytočného slova. (s. 164) — ... zamietli za Bezákom stopy ako fujavica. Už *je* na pravde božej, — hovorili jedni. (s. 222)

Frazeologizmy s jednoduchou i viaccllennou syntagmatickou stavbou ekvivalentné s jedným slovom, ako vysvitá z uvedenej tabuľky, majú okrem slovesného charakteru aj povahu substantíva, adjektíva a príslovky, a preto sa objavujú v platnosti všetkých vetných členov. V kontexte románu raz zastupujú niektorý vetný člen v štruktúre hlavnej vety, raz majú formu vedľajšej vety:

[14] MISTRÍK, J.: op. cit., s. 269.

No hať sa pretrhla a všetci pocítili, že v tomto závetrí môžu sňať masky, pokiaľ ich nosili... (s. 26) — Nie, nepozerajte sa na mňa tak, ako keby ste sa nazdávali, že vás chcem vodiť za nos. (s. 54) — Bol som na všetko pripravený a hanba by mi bolo prísť s krížikom po funuse. (s. 73) — A tu musím, bez ohľadu na vaše kronikárske záujmy, pochváliť svoju milú ženu, ktorá mi nikdy nevyhadzovala na oči, že ju nechávam osamote a zanedbávam povinnosti voči rodine. (s. 144)

V doterajších poznámkach sme si všímali frazeologizmy, ktoré vykazovali značnú pestrosť pri spájaní s kontextom. Pre úplnosť treba poznamenať, že v románe sa vyskytujú aj také frazelogizmy, ktoré sa pre svoju zmeravenosť ťažšie zapájajú do kontextu. Patria k nim frazeologické jednotky v priamej reči, ktoré majú v románe charakter reflexií a zvolania. Do kontextu sa zapájajú ako citát a dávajú sa do úvodzoviek, príp. úvodzovky sa nahrádzajú pomlčkami. Príklady:

„Pozrimeže vtáčka," pomyslela si učiteľka a rozbehla sa tam, kde bývajú Strmeňovci. (s. 120) — Bodaj ťa hus kopla! — povedal mu na to starý Fukas a veľmi sa rozhneval. (s. 151) — Pochopil to i Valér Urban, keď celkom vhodne poznamenal: — To je aspoň reč! (s. 151)

Frazeologizmy v platnosti uvádzacej vety sa oproti frazeologizmom v priamej reči zapájajú do kontextu voľnejším spôsobom:

— To mi ešte chýbalo, aby ťa každý tulák poznal po mene, — mrmlem si pod fúzy a schádzam k nemu nadol. (s. 135) — Už je to dobre, — precedil bolestne cez zuby. (s. 166)

Z nášho rozboru vychodí, že frazeológia a jej syntax v Kronike predstavuje výraznú štylisticko-kompozičnú zložku, ktorá je v službách hovorovosti a ľudovosti diela. Dokladom Jilemnického schopnosti narábať s týmto jazykovým inventárom je to, že pre Kroniku je príznačné nielen uplatnenie variantnosti v obmieňaní frazeologizmov, ale aj využitie bohatého repertoáru konštrukčných typov frazeologických jednotiek. Frazeologizmy v románe majú formu syntagmy, vety i súvetia. Formálne a konštrukčné vlastnosti frazeologizmov vplývajú na charakter syntaktických vzťahov vnútri frazeologizmov a na spôsob ich zapájania do kontextu. Vzťah medzi frazeologickými jednotkami a kontextom v románe je charakterizovaný reciprocitou: frazeologizmy sa zapájajú do syntaktickej výstavby kontextu a naopak, slová z kontextu vplývajú na frazeologické jednotky. Analýza dokladového materiálu prináša určité čiastkové zistenie aj pre všeobecnú teóriu frazeológie, keďže umožňuje doplniť Mlackov výklad lexikálnych variantov.

Ferdinand Buffa

O SLOVOTVORNÝCH VARIANTOCH TYPU **KVET – KVETINA** V SLOVENČINE

0. Pod slovotvornými variantmi rozumieme také rovnoznačné odvodené slová jedného jazykového systému (napr. spisovného jazyka alebo istej homogénnej nárečovej jednotky), ktoré majú spoločný slovotvorný základ, ale sa líšia slovotvornými prostriedkami, afixmi. Výskyt týchto variantov umožňuje najmä fakt, že väčšina afixov sa používa aj v rámci jedného jazyka (alebo nárečia) pri tvorení slov s rozličnými významami, takže len máloktoré afixy majú vyhranený iba jeden význam. Okrem toho pôvodný slovotvorný význam odvodeného slova sa môže neutralizovať (často najmä pri pôvodných deminutívach, ale aj pri iných odvodeninách).

Príčina vzniku takýchto variantov je v samotnom vývine slovníka, ktorý má tendenciu v niektorých prvkoch sa obnovovať, ďalej je tu potreba mať pre istú vec pomenovania rôznej, najmä štýlovej hodnoty a nakoniec pre vznik takýchto variantov nie je bez významu ani to, že vnútri národného jazyka existujú rozličné, najmä teritoriálne jazykové systémy, ktorých isté prvky za určitých okolností môžu medzi jednotlivými systémami interferovať. Z toho vychodí, že jednotlivými variantmi môžu byť tak slová neutrálne, ako aj štylisticky príznakové, pričom ak ide aj o varianty z tej istej štýlovej roviny, bývajú medzi nimi spravidla menšie rozdiely napr. v distribúcii, frekvencii a pod.

Zo štylistického i lexikologického hľadiska sú slovotvorné varianty normálne synonymá, schopné plniť tie isté funkcie ako synonymá s rozličnými základnými lexémami, ktoré môžu byť tiež čiastočne zhodné, napr. v afixoch (*čľapkanica — špľachtanica — pľačkanica — plieskanica, brucháč — pupkáč — bachráč, treskot — buchot — hrmot — pleskot* a pod.).

Náš rozbor je založený na substantívnom materiáli získanom zo Slovníka slovenského jazyka I—VI. V ňom sa slovotvorné varianty uvádzajú buď ako dvojité heslá (so spojkou *i*) typu *kolovrat i kolovrátok, cumlík i cumeľ* a pod., alebo najčastejšie vo funkcii výkladu, často doplňujúceho iný výklad, napr.: *pastva* = miesto, kde sa pasie dobytok, príp. i zver, pastvina, pasienok; *pastvina* = miesto, kde sa pasie dobytok, pastva, pasienok, pastvisko; *úsmech* = posmech, výsmech, úsmešok; *úsmešok* = posmech, posmešok, výsmech, úsmech a pod. Nazdávame sa, že pre celkovú charakteristiku tohto javu zo synchrónneho hľadiska je to materiál (okolo 5000 variantných slov) úplne dostačujúci.

Zo slovotvorného hľadiska sa v našom materiáli vyskytujú zväčša varianty so spoločným slovotvorným základom, ale líšiace sa rozličnými su-

fixmi (napr. *slabosť — slabota, tárač — táraj* a pod.). Okrem toho je tu ešte pozoruhodná taká skupina slovotvorných variantov, ktorú tvoria odvodené slová so svojimi základovými slovami. Ide tu teda o variantný vzťah medzi fundujúcim a fundovaným slovom, čo je predmetom rozboru nášho príspevku.

1. Zvláštny typ slovotvorných variantov tvoria dvojice odvodených slov s takými rovnoznačnými slovami, ktoré zo synchrónneho hľadiska možno pokladať za ich slovotvorné základy. Pritom geneticky nemusí ísť vždy o vzťah základového a odvodeného slova, ale môžu to byť prípadne aj paralelne utvorené pomenovania najmä s členom bez sufixu typu *obuch, úboč, schôdza, nezbeda,* ku ktorým jestvuje sufixálny variant s tým istým slovotvorným základom (typu *obušok, úbočina, schôdzka, nezbednosť*). Ide teda o prípad, že ten istý designát sa pomenúva istým základným, spravidla neodvodeným názvom i názvom, ktorý z dnešného hľadiska môžeme pokladať za jeho derivát. Slovotvorný prostriedok (sufix) v takomto prípade teda nie je nositeľom žiadneho významu, a ak aj formálne vyjadruje nejaký význam (porov. napr. *fľaša — fľaška, močiar — močarisko* a pod.), je to vlastne nadbytočné. Pôvod takýchto odvodenín spravidla súvisí so všeobecnou tendenciou v slovníku oživiť (v našom prípade sufixom) najmä častejším používaním zovšednené slová, ďalej to môže súvisieť aj so zemepisnou diferenciáciou nárečí (lebo mnohé takéto odvodeniny majú nárečový pôvod), s potrebou štýlovej diferenciácie niektorých slov a pod.

V slovenčine tento typ slovotvorných variantov nie je zriedkavosťou; v našom materiáli také prípady tvoria skoro pätinu všetkých dokladov. Pretože v slovenčine sa formantmi tvoria spravidla pomenovania pre nové veci, odlišné od tých, ktoré pomenúva slovotvorný základ, bude zaujímavé si všimnúť, akého druhu slová vstupujú do týchto variantných dvojíc a ktoré slovotvorné prostriedky sa najčastejšie vyskytujú pri tvorbe uvedených variantov. Celkove je pozoruhodné, že väčšina takýchto variantných dvojíc obsahuje aspoň jeden štylisticky príznakový prvok, no skoro 40 % je takých dvojíc, ktoré majú štylisticky neutrálne členy.

2. Zo štylisticky neutrálnych variantných dvojíc rozoberaného typu viac ako polovicu tvoria prípady, keď variantné odvodeniny vzhľadom na základné pomenovania majú také sufixy, ktoré sa bežne využívajú pri deminutívach, resp. expresívach (pokiaľ deminutívnosť pri nich reálne neprichádza do úvahy). Pri mužských substantívach početne rovnakou mierou sa zúčastňujú na tvorbe týchto variantov sufixy *-ok, -ec* a *-ík*. So sufixom *-ok* sú varianty pri slovách typu *kolovrat — kolovrátok, obuch — obušok, odtieň — odtienok, úsmech — úsmešok, vrchol — vrcholok* a i. Odvodeniny so sufixom *-ec* sú v slovách ako *kahan — kahanec, vahan — vahanec, pupeň — pupenec, válov — válovec, vrchol — vrcholec, žrebčín —*

žrebčinec, plevín — plevinec a i. Sufix *-ík* je vo variantoch typu *jedinák — jedináčik, obrteľ — obrtlík, postruheň — postruhník, cumeľ — cumlík, pudel — pudlík, slák — sláčik, svoreň — svorník* a i.

Pri ženských substantívach prevládajú ako varianty slová utvorené sufixom *-ka*, napr. *bába — bábka, kľuka — kľučka, pomlka — pomlčka, schôdza — schôdzka, smida — smidka, smotana — smotanka, strana — stránka, časť — čiastka, inovať — inovatka* a i., pričom tento sufix sa uplatňuje aj pri názvoch zakončených na *-ica*, napr. *hnilica — hnilička, olejnica — olejnička, polovica — polovička, spodnica — spodnička, zornica — zornička, zrenica — zrenička* a i. Varianty so sufixom *-ka* sú časté aj pri názvoch cudzieho pôvodu, napr. *fľaša — fľaška, kornuta — kornútka, manzarda — manzardka, primula — primulka, tableta — tabletka, toaleta — toaletka, verzála — verzálka* a i.

Z historického hľadiska možno sem zaradiť aj varianty so sufixom *-ica*, napr. *bukva — bukvica, kabaňa — kabanica, kachľa — kachlica, krokva — krokvica, prilba — prilbica, škridla — škridlica, tabla — tablica, tambura — tamburica, tešla — tešlica* a i.

Aj pre stredný rod treba predpokladať možnosť vytvárať takéto varianty, a to sufixom *-ko*, hoci ich máme doložené iba veľmi skromne: *jablko — jabĺčko, oko — očko* (= slučka), *ucho — uško* (na ihle) a pod.

Celkove pre uvedené variantné dvojice je typické, že ich formálne deminutívne členy sa spravidla bežnejšie používajú ako synonymné paralelné základné formy. V Slovníku slovenského jazyka je tento fakt naznačený aj tým, že viaceré z uvedených dvojíc v ňom figurujú ako dvojité heslá práve v takomto poradí a so spojkou *i*, napr. *cumlík i cumeľ, pudlík i pudel, hnilička i hnilica, zornička i zornica, bukvica i bukva* a pod. Možno v tom vidieť náznak ďalšieho vývinu takýchto variantných dvojíc v tom zmysle, že pôvodne formálne deminutívne podoby zaujmú miesto základných pomenovaní, ktoré ako menej používané sa postupne dostanú na periférium slovníka a pravdepodobne sa neskôr z neho aj vytratia, pokiaľ nenadobudnú osobitný význam, ako je to v dvojici *mlat — mlatok*, kde forma *mlat* získava augmentatívny význam „obyčajne ťažší a väčší mlatok", alebo v prípade *pečať — pečiatka*, kde podoba *pečať* sa spravidla používa ako pomenovanie osobitného druhu pečiatky a pod.

Uvedenú domnienku nám potvrdzujú také časté variantné dvojice, v ktorých formálne deminutívna podoba je neutrálna, kým základná forma je príznaková, najčastejšie je zriedkavá; často sú to názvy z okruhu ľudskej činnosti (nezriedka sú cudzieho pôvodu), napr. *bocheň — bochník, hobeľ — hoblík, žajdeľ — žajdlík, malík — maličeк, merina — merinka, cukornica — cukornička, otrusina — otrusinka, pilula — pilulka, popoluša — popoluška, vlásnica — vlásnička* a i. Zriedkavejšie sa táto základná forma hodnotí ako

zastaraná, napr. *vzor — vzorec, novák — nováčik, pečeňa — pečienka, praslica — praslička, leb — lebka* a i., alebo ako knižná, napr. *ovčín — ovčinec, škovran — škovránok, lastovica — lastovička, deva — dievka* a i. Niektoré z takýchto príznakových foriem sa pokladajú aj za nárečové, napr. *pampúch — pampúšok, reber — rebrík, vráb — vrabec, kvoka — kvočka, kyjaňa — kyjanica* a i., iné za hovorové, napr. *mopseľ — mopslík, pripinák — pripináčik, franfor — franforec, plena — plienka, škuta — škutina* a i. Ojedinele nájdeme medzi takýmito slovami aj básnické pomenovania, napr. *pahor — pahorok, šarvan — šarvanec, sudica — sudička, diaľ — diaľka* a i. alebo expresívne pomenovania, napr. *šibeň — šibenica* a i. Pozoruhodná je pri týchto bezpríznakových odvodeninách prevaha foriem so sufixmi *-ka* a *-ík*, teda foriem s najproduktívnejšími deminutívnymi sufixmi. Možno predpokladať, že uvedené príznakové varianty, najmä zriedkavejšie a zastarané postupne ustúpia z bežnej slovnej zásoby.

Treba však uviesť, že sú aj početné prípady, keď základná forma je neutrálna a formálne deminutívny variant, utvorený najmä sufixmi *-ica* a *-ka*, zriedkavejšie aj inými, je príznakový. Najčastejšie sa takýto variant, nezriedka cudzieho pôvodu, hodnotí ako zriedkavý, napr. *dôvtip — dôvtipok, nález — nálezok, svätúch — svätúšik, drumbľa — drumblica, holba — holbica, kapsa — kapsica, torba — torbica, základňa — základnica, safaláda — safaládka* a i., alebo ako expresívny, napr. *mesiac — mesiačik, páper — páperec, šuhaj — šuhajko, gajdy — gajdence, veža — vežica, víla — vílica, jedľa — jedlica* a i. (čo neprekvapuje, lebo expresívnosť je sprievodným znakom deminutívnosti, pričom pri mnohých takýchto slovách pravá deminutívnosť ani neprichádza do úvahy). Ostatné druhy príznakov sú pri týchto formálne deminutívnych variantoch zriedkavejšie; za nárečové sa pokladajú napr. *mieň — mník, peceň — pecník, stred — stredok, zať — zaťko, jastrabina — jastrabinka* a i.; za hovorové sa považujú napr. *kručina — kručinka, margaréta — margarétka, mokasíny — mokasínky, dievka — dievčica* a i.; ako zastarané sa hodnotia napr. *včelín — včelínec, vynález — vynálezok, holeň — holienka* a i.; ako básnické pomenovania figurujú napr. *sestra — sestrica, iskra — iskrica* a i. Uvedené prípady, keď odvodenina od neutrálneho slova ako slovotvorného základu je príznaková, nie sú zriedkavosťou v slovotvornej sústave slovenčiny. Pozoruhodné je, aké všelijaké štýlové odtienky môžu mať formálne deminutívne substantíva (no zastaraných je menej ako v predchádzajúcej skupine, kde sú hneď na druhom mieste po zriedkavých, a tým signalizujú ústup týchto foriem).

Nakoniec nám prichodí spomenúť aj prípady, keď obidva členy variantného radu sú príznakové. Obyčajne obidva patria do tej istej štýlovej roviny; najčastejšie ide o nárečové (krajové, ľudové) slovotvorné varianty najmä ženských substantív typu *draňa — dranica, chujava — chujavica,*

širaňa — širanica, varovka — varovčica, grísa — gríska, kyša — kýška, samokýša — samokýška, kytaje — kytajce a i. Zriedkavejšie sú takéto dvojice z iných štýlových rovín, napr. zastarané sú *kišasoňa — kišasonka, mamzel — mamzelka, rojta — rojtica;* zriedkavé je *marioneta — marionetka* a pod. Len sporadicky sa vyskytujú aj dvojice hovorové *(zeta — zetka),* historické *(plebej — plebejec)* a i.

Pomerne veľká početnosť variantných dvojíc s formálne deminutívnymi, resp. expresívnymi odvodeninami hovorí o tom, že je to jav v dnešnej spisovnej slovenčine živý a že odzrkadľuje istý stav v rozvoji jej slovnej zásoby. Ďalší vývin týchto zmien signalizuje fakt, že mnohé prvky takýchto variantných dvojíc sú príznakové a ako také sú alebo na ústupe alebo obohacujú štýlovo diferencované vyjadrovacie možnosti spisovnej slovenčiny.

3. Druhú skupinu variantných radov typu „základové slovo — jeho odvodenina" tvoria také dvojice, v ktorých odvodené slovo je utvorené iným ako deminutívnym sufixom. Je príznačné, že najčastejšie sa tu pri neutrálnych variantoch uplatnili pomenovania so sufixom *-ina,* a to najmä pri názvoch s významom miesta, napr. *kaluža — kalužina, lúka — lúčina, močiar — močarina, mokraď — mokradina, múľ — múlina, pastsva — pastvina, rokľa — roklina, úboč — úbočina* a i., ďalej pri pomenovaniach hromadného charakteru, napr. *hyd — hydina, ovocie — ovocina, šaš — šašina, trsť — trstina, zver — zverina, žabokreky — žabokrečiny, pleseň — plesnina, bor — borina* a i. a ojedinele aj pri iných, napr. *črep — črepina, lesa — lesina, štebeľ — šteblina, kvet — kvetina* a i. Fundujúce slová niektorých takýchto odvodenín sú štylisticky príznakové, hodnotené najmä ako hovorové, napr. *škuta — škutina, rak — rakovina, zavárané — zaváranina, zelené — zelenina* a i., ojedinele aj ako zriedkavé *(rapa — rapina)* alebo ako nárečové *(sihla — sihlina),* resp. básnické *(družˇ — družina)* a pod.

Sú však aj opačné prípady, že pri neutrálnom fundujúcom člene variantnej dvojice je odvodenina so sufixom *-ina* štylisticky príznaková, najčastejšie nárečová, napr. *chrapač — chrapačina, kadlub — kadlubina, kút — kutina, povala — povalina, záružlie — záružlina, osť — ostina,* alebo zriedkavá, napr. *húžva — húžvina, mútňava — mútňavina, sieť — sietina, strž — stržina, šírava — šíravina, zátišie — zátišina.* Ojedinele sa tu vyskytujú aj názvy expresívne *(ledač — ledačina, dievka — dievčina),* hovorové *(ločprda — ločprdina),* zastarané *(spruha — spružina)* a pod.

Pri variantoch s odvodeninou zakončenou sufixom *-ina* nechýbajú ani dvojice s obidvoma príznakovými členmi. Najčastejšie sú to dvojice nárečových slov, napr. *čupra — čuprina, skoruša — skorušina, škarupa — škarupina, šúvar — šuvarina, týň — tynina* a i. Inokedy takúto dvojicu tvorí

zastarané a nárečové *(ľadvy — ľadvina)* alebo básnické a zastarané slovo *(pristraň — pristranina)* a pod.

Inú podobnú skupinu variantov tvoria dvojice s odvodeninami na *-osť*, ktoré sa s fundujúcimi slovami spájajú cez adjektíva na *-ný*. Ide teda o názvy vlastnosti typu *dýchavica — dýchavičnosť, neha — nežnosť, nevďak — nevďačnosť, nezbeda — nezbednosť, ničota — ničotnosť, odvaha — odvážnosť, vďaka — vďačnosť* a pod. Z uvedených dvojíc ako častejšie sú v bežnom používaní spravidla formy na *-osť*, o čom svedčí aj fakt, že podaktoré ich varianty bez tohto sufixu sú príznakové, a to zastarané *(posluch — poslušnosť)* alebo knižné *(povďak — povďačnosť)*.

Ďalšiu podobnú skupinu variantov tvoria dvojice s odvodeninami stredného rodu zakončenými na *-ie*, najmä v kolektívnom význame, napr. *čačina — čačinie, chamraď — chamradie, páper — páperie, pazder — pazderie, šaš — šášie* a pod. Pri podaktorých takýchto odvodeninách proti neutrálnej základnej forme stojí príznaková odvodenina s príponou *-ie*, a to hovorová *(repík — repíčie, zátoň — zátonie)*, nárečová *(podbeľ — podbelie)*, básnická *(oblúk — oblúčie)* a pod.

Odvodeniny s inými sufixmi sa ako varianty k svojim základovým slovám vyskytujú pomerne zriedkavo. Napr. odvodeniny so sufixom *-ák* sú v dvojiciach ako *čmeľ — čmeliak, kyj — kyjak, siheľ — sihliak* a pod. Je príznačné, že mnohé takéto odvodeniny sú príznakové, najmä hovorové, napr. *chňup — chňupák, peň — pniak, vrabec — vrabčiak* a pod., alebo expresívne, napr. *červ — červiak, zub — zubák* a pod., ojedinele aj zriedkavé *(trúp — trupák)*. Odvodenina so sufixom *-ár* je v dvojici *koč — kočiar;* so sufixom *-isko: rúbaň — rúbanisko;* so sufixom *-nica: riasa — riasnica* atď. Pre takéto ojedinelé prípady je typické, že sú pri nich často odvodeniny s dnes už neproduktívnymi sufixmi typu *dlh — dlžoba, mrak — mračno, priek — priekora* a pod.

Zo synchrónneho hľadiska sa sem žiada zaradiť aj dvojice pôvodom cudzích slov typu *tetan — tetanus, syndik — syndikus, perikard — perikardum, karbolín — karbolínum* a pod., v ktorých prvé členy vznikli sekundárne z druhých členov odtrhnutím typicky latinských zakončení *-us* a *-um*.

Pri variantoch základových a od nich utvorených odvodených slov s menej produktívnymi sufixmi je ešte skupina dvojíc s príznakovými členmi. Časté sú tu prípady, že proti neutrálnej základovej forme stojí príznaková odvodenina, najmä nárečová, napr. *dar — darúnok, posteľ — postelište, stuha — stuhľa, svokra — svokruša, zvlače — zvlačuhy*, ďalej zastarané výrazy, napr. *dozor — dozorstvo, luk — lučište, pinka — pinkava, váza — vázňa* a ojedinele aj iné, napr. knižné *(krok — kročaj, protiveň — protivenstvo)*, expresívne *(smiech — smiechot, zub — zubáľ)*, od-

borné *(malina — malináč, mandľa — mandloň)*, zriedkavé *(rodina — rodinstvo)*, hovorové *(telo — telivo)* a pod. Zriedkavejšie sú opačné prípady, keď odvodenina je neutrálna a príznaková je kratšia forma dvojice; obyčajne tu ide o zastarané slovo, napr. *štóla — štôlňa, tkaň — tkanivo, spravodaj — spravodajca, temä — temeno, semä — semeno* a pod., alebo o básnické pomenovanie, napr. *priestraň — priestranstvo, plam — plameň* a pod.

Pri variantoch tohto druhu nie sú zriedkavosťou ani také dvojice, v ktorých obidva členy sú príznakové. Najčastejšie ide o nárečové varianty typu *babica — babicuľa, kvaka — kvakuľa, lúč — lučivo* alebo kombinovane: nárečové — hovorové, napr. *poľaha — poľahoba, šáf — šafeľ* a pod.

Ako vidieť, variantné dvojice s nedeminutívnymi slovotvornými typmi netvoria už takú vyhranenú skupinu, hoci sa v nich dosť výrazne uplatňujú najmä dvojice odvodenín so sufixom *-ina* v miestnom a hromadnom význame, zriedkavejšie sú tu aj názvy vlastnosti na *-osť*, hromadné pomenovania na *-ie* a expresívne slová s príponou *-ák*. Výber týchto sufixov súvisí s významom základového slova. V takýchto dvojiciach nie sú zriedkavosťou odvodeniny s inými sufixmi, no doložené sú iba niekoľkými príkladmi. Väčšinou ide tu o dvojice neutrálnych slov; dvojice s príznakovými členmi nedosahujú ani polovicu z počtu neutrálnych prípadov. (Tým sa podstatne líšia od dvojíc s deminutívnymi odvodeninami, kde tento pomer je približne 1:1.)

4. Rozbor materiálu, aký nám poskytuje Slovník slovenského jazyka, dokazuje, že v spisovnej slovenčine sa na vytváraní variantných slovotvorných dvojíc často zúčastňujú odvodené slová spolu so slovami, ktoré z dnešného hľadiska možno pokladať za ich slovotvorné základy. Základovými pomenovaniami bývajú tu názvy rozličných vecí najmä z okruhu človeka, ale aj z prírody. K nim sa ako varianty dostali deriváty, ktorých slovotvorný základ je totožný so základným pomenovaním. Najčastejšie to boli pôvodné deminutíva, prípadne expresíva, zriedkavejšie aj odvodeniny s miestnym a hromadným významom (so sufixom *-ina*), s významom vlastnosti (na *-osť*) a s hromadným významom so sufixom *-ie*, ojedinele aj s inými významami. Tieto významy sa spravidla kryli s významami základových slov (sú to teda odvodeniny tautonymického charakteru, napr. *kalužina = kalúž, zverina = zver, nežnosť = neha, páperie = páper, rúbanisko = rúbaň* a pod.). V inom prípade sa významy variantných odvodenín neutralizovali, napr. pri pôvodných deminutívach typu *kolovrátok = kolovrat, vrcholec = vrchol* a pod., ale aj pri iných, napr. *červiak = červ, dlžoba = dlh* atď.

Pri dvojiciach slovotvorných variantov tohto druhu sa často ako bežnejšie používajú odvodené slová, a to pravdepodobne pre svoju väčšiu vý-

raznosť. V dôsledku toho sa mnohé základové pomenovania stali príznakovými, zriedkavými, zastaranými, knižnými a pod. (napr. *bocheň — bochník, rapa — rapina, posluch — poslušnosť, lastovica — lastovička, priehrsť — priehrštie* a pod.). Tento postup, že istý derivát sa postupne neutralizuje, stáva sa synonymom základového názvu a neskôr ho prípadne aj nahradí, je dôležitým osviežovacím procesom starej opotrebovanej lexiky.

Je prirodzené, že sú časté aj opačné prípady, kde k neutrálnemu základovému slovu máme variantnú odvodeninu majúcu istý príznak. Pre takéto príznakové odvodeniny je typická ich zriedkavosť *(mútňava — mútňavina)*, expresívnosť *(červ — červiak)*, hovorovosť *(margaréta — margarétka)*, nárečovosť *(peceň — pecník)*, zastaranosť *(váza — vázňa)* atď. Prvky tohto druhu sú pre slovenčinu dôležitými štylistickými prostriedkami, ktoré zvyšujú elastickosť jej slovníka.

Nakoniec sú aj také — i keď nie veľmi početné — prípady, že obidva členy variantných radov sú príznakové, najmä nárečové, v čom sa odzrkadľuje geografická diferencovanosť našich nárečí aj v slovotvornej oblasti. Ide o slovotvorné varianty typu *grísa — gríska, škarupa — škarupina, skoruša — skorušie, babica — babicuľa, lúč — lúčivo* a pod. Zo štýlových rovín spisovného jazyka sú takéto dvojice zriedkavejšie; môžu to byť slová zriedkavé *(žabina — žabinec)*, zastarané *(kišasoňa — kišasonka)*, hovorové *(zeta — zetka)*.

V našom materiáli ako ojedinelé máme doložené aj dvojice variantov s členmi z rozličných štýlových rovín, čo signalizuje, že aj tu je istý pohyb. A tak tu máme dvojice rozličných kombinácií, najmä knižného základového slova s básnickým odvodeným slovom *(deva — devica)* alebo s hovorovým *(leb — lebeň)*; iná kombinácia je básnické základové slovo so starším alebo zastaraným odvodeným slovom *(priestraň — priestranina)*, ďalej je to nárečové základové slovo s odvodeným hovorovým slovom *(poľaha — poľahoba)* a zastarané základové slovo s odvodeným nárečovým slovom *(ľadvy — ľadvina)* a pod.

Celkove náš materiál ukazuje, ako zložito sú medzi sebou späté niektoré odvodené a neodvodené slová so spoločným slovotvorným základom a ako sa isté odvodeniny aj napriek svojej formálnej stránke (slovotvornej štruktúre) komplikovane začleňujú do slovnej zásoby slovenčiny. Videli sme, že z rozličných dôvodov sa pre isté pojmy môže objaviť v spisovnom jazyku okrem základného pomenovania aj odvodené slovo, ktoré má slovotvorný základ totožný so základným pomenovaním. Príčinou spravidla býva veľká variabilita nášho života, ktorá si vyžaduje aj primerane pestré a výstižné výrazové prostriedky. Pre slovotvorný systém spisovnej slovenčiny je charakteristické, že sa v ňom takéto variantné prostriedky mohli vytvoriť i udržať, čo súvisí najmä s mnohovýznamovosťou väčšiny sufixov i s ne-

jednakou motivovanosťou jednotlivých variantov, pričom viaceré z takýchto variantov majú svoj pôvod aj v rozličných vrstvách národného jazyka (najmä v nárečiach). Mnohé z takýchto variantných dvojíc vytvárajú neutrálne slová, čo svedčí o tom, že je to jav v dnešnej slovenčine živý. Ale aj tu, pri týchto slovotvorných variantoch istý pohyb signalizujú príznakové slová, najmä ak jeden člen z takéhoto radu je slovo zriedkavé, zastarané a pod. Všetky tieto a podobné jazykové fakty odrážajú stále sa meniacu mimojazykovú skutočnosť, ako aj vzťah hovoriaceho k nej.

DISKUSIE

Š. Ondruš

ETYMOLOGICKÉ POZNÁMKY F. KOPEČNÉHO, JAZYKOVÉ FAKTY A JAZYKOVEDNÁ TEÓRIA

Na môj príspevok o pôvode slovanskej slovnej čeľade *svatъ, svatiti, svatьba* a špecificky slovenského slova *sobáš* (Ondruš, 1975) reagoval F. Kopečný (1976) diskusným príspevkom *Poznámky k etymologiím Š. Ondruše*. Vo svojom diskusnom príspevku sa dotkol aj môjho pokusu geneticky odvodzovať slovanské (v historickej dobe iba južnoslovanské) slovo *stoka* „bohatstvo, majetok, tovar, statok" z indoeurópskeho slovného základu sH_2t- vo význame „natlačený, hustý, hojný, bohatý", t. j. z nulového stupňa k plnému nedelabializovanému stupňu $sweH_2t$- a k plnému delabializovanému stupňu seH_2t-, v historických podobách swāt-, sāt- s prvotným významom „natlačený, hustý, bohatý" a s druhotne špecifikovaným významom „sýty" (porov. Ondruš, 1975a).

Diskusné poznámky F. Kopečného popri správnych konštatovaniach obsahujú viacej problematických tvrdení. Pokladám za užitočné reagovať na tieto diskusné poznámky najmä preto, že v slovanskej a indoeurópskej porovnávacej jazykovede na súčasnej úrovni poznania menej erudovaný čitateľ Slovenskej reči tieto problematické a pomýlené tvrdenia F. Kopečného nemusí, ba ako slovakista alebo bohemista ani nemôže pobadať.

Je pre mňa istým zadosťučinením, že F. Kopečný vo svojom príspevku už operuje laryngálnou teóriou. Ako vidieť, za pomerne krátky čas F. Kopečný zmenil svoj názor na túto teóriu. Ale tento krátky čas bol prikrátky na to, aby zvládol laryngálnu teóriu a jej aplikáciu pri genetickom výklade indoeurópsko-slovanských slov na úrovni súčasnej indoeuropeistiky. Tu sú totiž jeho najväčšie slabiny.

1. „Pro základní tvar konstruuje [Š. Ondruš] předindoevropský laryngálový základ $sueH_2t$- . . ." (s. 110).

Touto vetou F. Kopečný prezradil, že laryngály a laryngálové základy pokladá nie za indoeurópske, ale za predindoeurópske. Tento názor je v rozpore so súčasnou indoeuropeistikou. Za veľké množstvo prác, ktoré vznikli na túto tému od fundamentálnych štúdií E. Benvenista a J. Kuryłowicza v tridsiatych rokoch, odcitujeme patričnú časť jednej z najnovších a podľa nášho presvedčenia plne autoritatívnych štúdií. Aby sme prekla-

dom nenarušili jej pravý zmysel, odcitujeme ju v ruskom origináli: „Po sravneniju s mladogrammatičeskim periodom suščestvenno izmenilis naši vzgľady na (diachroničeskuju) fonologiju indojevropejskogo prajazyka. Tezis o naličii trech laringalov H_1, H_2, H_3 uže priňat počti vsemi jazykovedami. Daľnaja (retrospektivnaja) rekonstrukcija pri pomošči laringalov dala vozmožnosť proniknuť v dalekoje prošloje indojevropejskogo prajazyka, revoľucionizirovala izučenije jego fonologii i morfologii" (Georgiev, 1975).

Laryngály pokladá za imanentnú súčasť fonematickej stavby indoeurópskych slov v staršej fáze ich vývoja nielen akademik Georgiev, ale celé desiatky, ba stovky komparatistov. F. Kopečný je tu zriedkavou výnimkou. Bolo by pritom zaujímavé, keby vysvetlil, čo rozumie pod atribútom „predindoeurópsky", resp. pod termínom „predindoeurópčina".

2. „Protože laryngály jsou souhláskami, byl by už předem trojsouhláskový základ bez samohlásky nemožný, ... protože žádné z těchto slov (rozumej *stoka* a s ním podľa nášho názoru geneticky zviazané slová *statok* a *stádo*) až na *stoka* není doloženo s jerem mezi *s-* a *-t* ..." (s. 111—112).

F. Kopečný tu vyslovuje dva pomýlené názory: a) že trojspoluhláskový základ bol nemožný, b) že praslovančina má mať za laryngálu jerovú striednicu.

Téza, že primárny indoeurópsky koreň v plnom stupni mal fonematickú stavbu C_1eC_2-, ktorý pri ďalšej derivácii mohol mať tzv. I. formu C_1eC_2-C_3- alebo tzv. II. formu C_1C_2-eC_3-, vôbec neznamená, že v nulovom stupni nemohla vzniknúť druhotná podoba $C_1C_2C_3$-, teda „trojspoluhláskový" základ, pričom spoluhláska C_2 nadobúdala vokalickú prezodickú funkciu. Prirodzene, možnosť trojspoluhláskového základu $C_1C_2C_3$- bola podmienená fonetickou kvalitou spoluhlásky C_2. V podstate iba sonóry a laryngály mohli v trojspoluhláskovom základe vystupovať v postavení C_2. Tieto poznatky patria do abecedy súčasnej indoeuropeistiky. A pretože po delabializácii základu sweH$_2$t- na seH$_2$t- sa do postavenia C_2 dostala laryngála H_2, možnosť „trojspoluhláskového" základu sH$_2$t- je v plnej zhode so zákonitosťami fonologickej štruktúry indoeurópskeho koreňa.

Podľa F. Kopečného praslovančina má mať za laryngálu jerovú striednicu, ktorú postuluje pre praslovanský reflex indoeurópskeho základu sH$_2$t- v údajnej podobe sъt-. Praslovanská hlásková podoba slov, ktoré mali v indoeurópčine laryngálu, nič také neindikuje. Napr. praslovanské pomenovanie strýca v podobe *stryj-*, ktoré je pokračovaním indoeurópskeho derivátu pomenovania otca pH$_2$ter v podobe pH$_2$trū (porov. latinské *patruus*), nemohlo mať v koreni jerovú striednicu **pъtrū- > pъtry-*, pretože z tej by do 10. storočia nemohla vzniknúť podoba *stryj-*, musela by tu byť podoba *pъtryj-*. Iba po zániku laryngály „bez stopy", teda po vzniku podoby *ptrū-* mohla asimilačno-disimilačne vzniknúť historická podoba *stryj-*. Podobne

indoeurópske pomenovanie dcéry v laryngálovej rekonštrukcii $d^hug^hH_2ter$ nemohlo dať v praslovančine *dъkъter*, pretože by sme ešte v staroslovienčine museli mať podobu *dъkъti — dъkъtere*. Iba zánikom laryngály „bez stopy", teda bez jerovej striednice, to značí zmenou $d^hug^hH_2ter$ na *dukter* (porov. litovské *dukte*) mohli vzniknúť po známom reflektovaní spoluhláskovej skupiny *gt, kt* historické podoby *dъcer-, dъčer-, dъšter-* atď., resp. v nominatíve ***dъci, dъči, dъšti*** **atď.** A tak ako v pomenovaní strýca a dcéry zanikla laryngála „bez stopy", podobne zanikla laryngála „bez stopy" aj v slovnom základe sH_2t-, ktorý dal zákonite v praslovančine podobu *st-*. Ak F. Miklosich zaznamenal podobu *sъtoka* namiesto *stoka*, ako to spomína F. Kopečný, je to podoba geneticky nenáležitá, spôsobená buď vplyvom etymologicky odlišného slova *sъtoka*, odvodeného predponou *sъ-* od slovesa *tiecť*, alebo vôbec geneticky nenáležitým začlenením slova *stoka* k slovám so začiatočným slovanským *sъ-*.

3. „Jinak už třeba posoudit domněnku, že k základu *stat-* (rozumie sa základ slova *statok* — pozn. Š. O.) patří i *stádo*, které má zakončení *-do* podle responzibilního *govędo*. To by ovšem mohlo platit jen pro slovanské *stado*, ale to není etymologicky osamocené" (s. 112).

Kým F. Kopečný je ochotný pripustiť náš výklad v odvodenosti slovanských slov *stoka* a *statok* z indoeurópskeho základu sH_2t- „natlačený, hojný, bohatý" (hoci s výhradou, že v týchto slovách by v praslovančine malo byť na začiatku *sъ-*, čo sa ukázalo ako neopodstatnené), pri slove *stádo* to nepripúšťa, lebo má starú germánsku paralelu *stōd-* „stádo koní, kobyl".

Ak majú dva príbuzné, najmä susediace príbuzné jazyky L_1 a L_2, v našom prípade praslovančina a pragermánčina, lexikálnu paralelu, jej genézu možno vykladať v podstate trojako:

a) v obidvoch jazykoch L_1 aj L_2 je táto lexikálna paralela dedičstvom zo spoločného prajazyka L, v našom prípade indoeurópčiny;

b) v jazyku L_1, v našom prípade v praslovančine, je dané slovo prevzaté z jazyka L_2, v našom prípade z germánčiny;

c) v jazyku L_2, v našom prípade v germánčine, je dané slovo prevzaté z jazyka L_2, v našom prípade z germánčiny;

Ktorá eventualita je najpravdepodobnejšia v prípade praslovanského *stado* z germánskeho *stōd-*? Prípad a) neprichádza do úvahy, lebo komparatistika zatiaľ nepozná praindoeurópske slovo *stōd-* „stádo". Zostáva iba prípad b) alebo prípad c). Patrí medzi klasické pravidlá etymológie, že pri nezdedených lexikálnych paralelách v susediacich príbuzných jazykoch sa dané slovo pokladá za pôvodné v tom jazyku, v ktorom má širšie etymologické začlenenie, v ktorom má širšiu slovnú čeľaď. Rozhodne teda v našom prípade okolnosť, či je v rámci germánskej slovnej zásoby „lepšie"

etymologizovateľné starogermánske *stōd-* „stádo koní, kobýl", z čoho je dnešné nemecké *Stute* „kobyla" a anglické *stud* „žrebčinec", alebo v rámci praslovanskej slovnej zásoby *stado.*

Starogermánske *stōd* nemá v germánskej slovnej zásobe nijakú syntagmatickú slovnú čeľaď. Preto sa pokladá za derivát indoeurópskeho koreňa *stā-* „stáť" a pripisuje sa mu prvotný význam „stav". Je to výklad úplne nelogický, odporujúci poznaniu, že stádo, statok, dobytok bol pre Indoeurópanov movitým, pohyblivým majetkom, nie stojacim, nepohyblivým majetkom. Presvedčivo to ukázal E. Benveniste (1969). Prvotnú motiváciu movitého, pohyblivého majetku má aj praslovanské pomenovanie *lichva* s prvotným významom „statok", ktorý sa zachoval iba v slovenčine, a s druhotným významom „úžera". Slovo *lichva* je odvodené od praslovanského slovesného základu *leis* > *lich-* „ísť, pohybovať sa" (porov. Ondruš, 1969; Ondruš, 1973). Slovanské slovo *lichva* nie je vôbec prevzaté z germánčiny, ako sa doteraz neprávom traduje.

Na rozdiel od nelogického výkladu starogermánskeho *stōd-*, ktoré je v germánčine bez syntagmatickej slovnej čeľade, dá sa praslovanské *stado,* ktoré tvorí syntagmatickú príbuzenskú čeľaď so slovom *stoka* a *statok,* sémanticky vykladať oveľa presvedčivejšie. Indoeurópsky základ sH_2t- s významom „natlačený, hojný, bohatý" mal praslovanský derivát *st-ok-a* s významom „hojnosť, bohatstvo, majetok, statok". Slovo *stok-a* bolo u Praslovanov ďalej derivované na *stōkt-*, čo po zjednodušení spoluhláskovej skupiny dávalo *stōt-, stāt-* v tom istom význame ako *stoka,* t. j. „bohatstvo, majetok, statok". Toto *stōt, stāt-* sa v súhre so synonymickým *dobytъkъ* rozšírilo na *statъkъ.* O rovnakom pôvode slov *stoka* a *statok* svedčí aj ich komplementárna zemepisná distribúcia. Tam, kde je *stoka* (južné jazyky), nie je *statok,* a tam, kde je *statok* (západné a východné jazyky), nie je *stoka.* V súhre so sémanticky responzibilným *govędo* sa derivát *stōt-, stāt-* zmenil na *stōd-, stād-.* Taký pôvod má teda naše slovo *stádo.*

Pretože slovo *stádo* má v praslovančine aj syntagmatickú slovnú čeľaď, aj sémanticky adekvátny výklad (germánskemu *stōd-* chýba aj jedno aj druhé), zastávame názor, že od Praslovanov putovala lexéma *stōt-, stōd-,* resp. *stāt-, stād-* ku Germánom. Slovom, germánske *stōd-* je prevzaté z praslovančiny.

4. „Vše, oč se může Š. Ondruš po této stránce opřít, je celkem ojediněle a pozdně doložený, vlastně okrajový význam „ vatební host, svatebčan" v bulharštině . . .".

Na môj výklad, že indoeurópske $sweH_2t$-, v historickej podobe zákonite v praslovančine dávajúce *svāt-*, prešlo od významu „hodujúci" k významu „svadobný hosť, svadobčan", resp. derivát *svatьba* od významu „hodo-

vanie" k významu „svadba", reagoval F. Kopečný tak, ako sme vyššie citovali. Lexéma *svat* má význam „svadobčan" vo všetkých južných slovanských jazykoch. Slovinské *svat* znamená „Hochzeitsteilnehmer", *v svate vabiti* znamená „zur Hochzeit laden", *svatovati* znamená „Hochzeitgast sein" (porov. Pleteršnik, 1895). Srbochorvátske *svat* so skráteným akútom, čo jednoznačne indikuje laryngálu v indoeurópskom základe, znamená 1. učesnik u svadbenoj povorci, gost na svadbi, 2. svadba (porov. Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, 1973). Macedónske slovo *svat* znamená nielen „prijateľ", ale aj „gostin na svadba, svadbar" (porov. Rečnik na makedonskiot jazik, 1966).

F. Kopečný napísal, že „každý uvěří nejraději tomu, co lze ohmatat" (s. 113). „Ohmataním" lexémy *svat* v južných slovanských jazykoch sme zistili, že má význam „svadobný hosť, svadobčan" nielen okrajovo, ojedinele v bulharčine, ale v každom južnom slovanskom jazyku.

5. „Je ovšem pravda, že Š. Ondruš našel dvě sémantické paralely pro možnost vývoje od „hostina", resp. „pijatika" ke „svatba", a to v hornoluž. *kwas* a v dubrovnickém *pir* . . ., ale jistě bychom byli rádi, kdybychom viděli nějaký důkaz přímý a zejména měli zaručeno samo sémantické východisko" (s. 111).

Metóda „ohmatávania", ktorú požaduje F. Kopečný, vedie k poznaniu, že vývin od „hostina, hodovanie, pijatika" k „svadba" potvrdzuje nielen slovanské *kvas* v lužičtine a slovanské *pir* v srbochorvátčine (nielen v dubrovníckej, ako píše F. Kopečný, ale aj širšie, porov. Skok, 1972, s. 660: pir 1. gozba poslije vjenčanja, 2. svadba, 3. esnafska slava), ale aj sémantické posuny lexém v iných, neslovanských jazykoch. Litovské *puota* neznačí iba *Trinkgelage*, ale aj *Hochzeit* (Vasmer, 1955). Maďarské *lakodalom* prešlo od významu „evésivás, lakmározás, mulatság", t. j. „jedenie a pitie, hodovanie, hostina, zábava" k významu „a hazasságkötést követö olyan nagyobb vendégség, mulatság, amelyet gyakran sajátos népi szokások élenkitének", t. j. „po sobáši nasledujúca väčšia hostina, zábava, sprevádzaná často osobitnými ľudovými zvykmi" (porov. A magyar nyelv értelmező szótára, 1961).

Prosím F. Kopečného, aby si pozorne prečítal, ako maďarský slovník definuje svadbu: hostina, hodovanie, zábava po sobáši! Treba ešte hmatateľnejší dôkaz o responzibilnosti významov „hostina, hodovanie" na jednej strane a „svadba" na druhej strane? Veď vlastne pojem „hostina, hodovanie" je súčasťou pojmu „svadba". A proces rozširovania alebo zužovania významov je vo vývine lexém prirodzený jav.

Pozitívne zistené významové responzie, akými sú pre nás slovanské lexémy *kvas* a *pir*, litovské *puota* a maďarské *lakodalom* (zaiste by sa našli aj ďalšie), sú pre nás rovnako „hmatateľným" argumentom, akým by bolo

prípadné zachovanie významu „hodujúci, sýtiaci sa", resp. „hodovanie, sýtenie sa" v slovanských lexémach *svat* a *svatьba*. Notabene, význam „hodujúci" v lexéme *svat* a význam „hodovanie" v lexéme *svadba* vlastne implicitne obsiahnutý je! Keby sa etymologické bádanie neopieralo o sémantické responzie, ale iba o pozitivisticky požadované zachovanie všetkých predhistorických významov v historických lexémach, musela by sa väčšina výkladov z doterajšieho etymologického repertoáru vyhodiť. Nik zo slavistov nepochybuje o tom, že slovanské slovo *posag* malo pôvodný význam „zviazanie, spojenie", hoci slovanská lexéma ho zachovaný nemá, ale usudzujeme naň z morfematickej responzibilnosti morfémy *-sag-* v slove *po-sag-* s litovským *segu, segti* „zväzovať, spájať". To isté robíme aj my, keď slovanskú lexému *svat-* „svadobčan" geneticky spájame s indoeurópskymi alomorfami *swat-, sat-* „sýty, hojný, plný". Keby etymológia mala mať v historických lexémach zachované všetky predhistorické významy, ako to požaduje F. Kopečný, bola by veľmi ľahkou vedou, lebo by jej stačilo pracovať iba so zvukovou rovinou lexém, resp. morfém. Jednou z podstát etymológie je práve to, že na indukčnej zásade sémantických responzií, teda na zásade všeobecných reálnych i potenciálnych zákonitostí rekonštruuje v historicky zachovaných lexémach aj ich predhistorické, v histórii konkrétneho slova zabudnuté, ale všeobecnými sémantickými zákonitosťami implikované významy. Robí to každý etymológ, lebo je to podstata etymológie.

6. „Šaur ve své nedávné monografii obě formy *svak* i *svojak* rozlišuje; *svojak* považuje, myslím právem, za pozdější, za jakousi reetymologizaci, o čem by zvlášť dobře svědčila srbochorvátština, kde je kromě kontrahované podoby *svak* i reetymologizovaná podoba *svojak*" (s. 110).

Čo hovoria fakty slovanského jazykového zemepisu o priebehu a výsledkoch kontrakcie a čo hovorí geografické rozšírenie podôb *svak* a *svojak*?

a) O slovanskej kontrakcii je už dobre známe, že na západoslovanskom území sa realizovala v plnom rozsahu, resp. takmer v plnom rozsahu, východné slovanské jazyky kontrakciu ako pravidelnú zmenu vokál + j + vokál nepoznajú, kým južné slovanské jazyky tu predstavujú akúsi prechodnú zónu, lebo majú aj nekontrahované, aj kontrahované tvary. Najviac to platí o srbochorvátčine, ktorou argumentuje F. Kopečný. Srbochorvátčina pozná nielen *pojas*, ale aj *pas* (Skok, 1972, s. 695), nielen *bojan*, ale aj *ban* atď.

b) Podoba *svak(o)* je typická pre západoslovanské jazyky (poľské dve formy *swak* aj *swojak* treba vysvetľovať tak, že podoba *swojak* je presahom z ukrajinčiny, o čom svedčí aj významový rozdiel medzi *swak* a *swojak*), podoba *svojak* je typická pre východoslovanské jazyky, kým južné slovan-

ské jazyky, teda z hľadiska kontrakcie „prechodná" zóna, majú *svojak*, ale aj *svak*.

Korešpondencia medzi všeobecnými zákonitosťami kontrakcie v slovanských jazykoch a výskytom formy *svak(o)* u západných Slovanov, *svojak* u východných Slovanov a obidvoch foriem *svojak* i *svak* u južných Slovanov nemôže byť náhodná. Mimochodom, keby forma *svak* bola už praslovanská a forma *svojak* iba sekundárna, prečo nenachádzame formu *svak* v staroslovienčine, resp. v cirkevnej slovančine? Fakty slovanskej kontrakcie na zemepisnom areáli slovanských jazykov, výskyt podôb *svojak* a *svak* v slovanských jazykoch a nevýskyt formy **svak* v staroslovienčine hovoria jednoznačne proti názoru, že forma *svak* je stará, praslovanská. Stará, praslovanská je iba forma *svojak*, ktorá zákonite zostala u východných Slovanov, zákonite sa zmenila na *svak(o)* u západných Slovanov, kým južné slovanské jazyky v zhode so všeobecnou „nerozhodnosťou" v kontrakcii majú *svojak*, ale aj *svak*. Mimochodom, akcentuácia srbochorvátskeho *svak* presvedčivo ukazuje, že vzniklo zo *svojak!*

Na rozdiel od zemepisnej distribúcie foriem *svojak*, *svak* má slovanská lexéma *svat* jednoznačne u všetkých Slovanov iba podobu *svat*, čo svedčí o tom, že je stará, praslovanská, ba praslovansko-indoeurópska. To dokazuje, že slovanské slová *svojak*, *svak* a *svatъ* nie sú derivačnými variantmi toho istého základu posesívneho zámena *swe-*, *swo-*, ako sa tradične predpokladá. Akcentuačný rozdiel medzi *svȁt* (so skráteným akútom) a *svâk*, *svojak* v srbochorvátčine dokazujú genetickú heterogénnosť týchto slov. Slovanské *svat* sa geneticky odvádzalo od zámena *sve-*, *svo-* iba preto, že nebolo adekvátnejšieho etymologického výkladu.

7. „Není blíže vysvětleno zakončení slova (na *-áš* končí dějová jména v maďarštině). Jakým sufixem bylo zde to dějové jméno tvořeno?" (s. 113).

Z nášho výkladu pôvodu slova *sobáš* ako odvodeniny slovesa *sǫ-pojasati*, *sǫ-pojašǫ* „zväzovať, spájať, nár. spasovať" musí byť každému jasné, že v slove *sobáš* zakončenie *-áš* nie je sufixom, že koncové *-š* je „transformáciou" spoluhlásky *-s* ako koreňového zakončenia slovesa *pojasati — pojašǫ*.

Odvodenie substantíva *sǫ-pojas-jь* > *sǫpojašь* od slovesa *sǫpojasati* nebolo nijako výnimočné. Bolo zákonité. Od slovesa *plakati — plačǫ* bolo sufixom, resp. formantom *-jь* odvodené substantívom *plak-jь* > *plačь* s pôvodným dejovým významom „plakanie, plač". Od slovesa *pľuskati — pľuščǫ* bolo formantom *-jь* odvodené substantívum *pľusk-jь* > *pľuščь* s pôvodným dejovým významom „pľuskanie, pľušť". Od slovesa *lъgati — lъžǫ* bolo formantom *-jь* odvodené pôvodne dejové substantívum *lъg-jь* > *lъžь* s pôvodným dejovým významom „luhanie, lož".

Ďalšie príklady na túto deriváciu uvádzajú príručky slovanskej grama-

tickej a derivačnej morfológie. Najnovšie je to Sławského náčrt slovanského tvorenia slov. My sme ju pri výklade odvodenosti slova *sobáš* v predhistorickej podobe *sǫ-pojašъ* od slovesa *sǫpojasati — sǫpojašǫ* považovali za takú všeobecne známu, že sme nepokladali za potrebné ani explicitne o nej hovoriť. V odvodení *sǫ-pojas-jь* > *sǫ-pojašъ* od slovesa *sǫpojasati — sǫpojašǫ* nie je teda nič zvláštneho, nič výnimočného. S hanáckym *drža* to nemá nič spoločného.

8. „Jestliže mohlo vzniknout z paraveredus Pferd, z archiotros Arzt . . ., nemuseli bychom se nijak divit, že ze sǫpojaše vznikl sobáš" (s. 113).

Dávať na jednu rovinu redukciu latinského *paraveredus* na nemecké *Pferd, archiatros* na nemecké *Arzt* s praslovansko-slovenskou kontrakciou *sǫpojašъ* na *sopāšъ* je nesprávne. Zmena *sǫpojašъ* na *sopašъ* je zákonitá, pravidelná, interne jazyková, jej výsledok je podľa všeobecných zákonitostí jednoznačne prediktabilný, kým redukcia latinského *paraveredus* pri jeho transplantácii z latinčiny do nemčiny je nepravidelná, „nezákonitá" hlásková zmena, ktorej výsledná forma nie je v procese redukcie jednoznačne prediktabilná. Slovom, sú to dve nesúmerateľné hláskové zmeny, resp. zmeny hláskového zloženia slova.

9. „Sloveso *sobiti sobě* (později *si*) *něco* „přivlastňovat (osobovat) si něco" je dobře doloženo ve staré češtině a v dialektech . . ." (s. 113).

Sloveso *sobiti sobě* nemohlo v starej slovenčine a nemôže ani v dnešnej slovenčine existovať, pretože je odvodené od zámenného základu *sob-ě*. Slovenčina, najmä stredná slovenčina nemá ani nemala apofonickú podobu *sobě*, iba *sebě, sebe*. Preto nemohlo ani nemôže v nej existovať sloveso *sobiti (si)*. A preto *sobáš* nemôže byť odvodené maďarskou príponou *-áš* od slovesa *sobiti*, ako to navrhuje v príkrom rozpore so zákonitosťami vývinu slovenčiny F. Kopečný. Nemôže byť predsa typicky slovenské slovo *sobáš* odvodené maďarskou príponou *-áš* od českého slovesa *sobiti sobě*. Sémanticky má slovo *sobáš* tú istú motiváciu ako praslovanské *posagъ* s prvotným významom „sobáš" a s druhotným metonymickým významom „svadba", odvodené od slovesného základu *seg-/sog-* „zväzovať, spájať", porov. litovské *segu — sekti*.

Literatúra

A magyar nyelv értelmező szótára. Zv. 4. Red. Bárczi Géza a i. Budapest, Akadémiai Kiadó 1961, s. 562.

BENVENISTE, E.: Le vocabulaire des institutions indoeuropéennes. 1. vyd. Paríž, des Editions de Minuit 1966, s. 37—46.

GEORGIEV, V. I.: Indojevropejskoje jazykoznanije segodňa. Voprosy jazykoznanija, 1975, č. 5, s. 3—9.

KOPEČNÝ, F.: Poznámky k etymologiím Š. Ondruše. Slovenská reč, *41*, 1976, s. 110—114.

ONDRUŠ, Š.: O pôvode slov *sobáš* a *svadba*. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 265—274.

ONDRUŠ, Š. (1975a): Delabializácia spoluhláskových skupín *Kw-* > *K-* v pra-

slovančine (indoeurópčine) a jej význam pre etymológiu. In: Slawische Wortstudien. Red. H. Schuster–Šewc. Bautzen, VEB Domovina-Verlag 1975, s. 116–132.
ONDRUŠ, Š.: Dva slovenské lexikálne archaizmy. In: Jazykovedné štúdie. 10. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 17–23.
ONDRUŠ, Š.: Genéza slovanských pomenovaní domácich zvierat. In: Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. Š. Krištof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 146.
PLETERŠNIK, M.: Slovensko-nemški slovar. Zv. 2. Ľubľana 1895, s. 604.
. Rečnik na makendonskiot jazik. Zv. 3. Red. T. Dimitrovski. Skopje, Univerzitetska pečatnica 1966, s. 153.
Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika. Zv. 5. Novi Sad 1973, s. 664.
SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zv. 2. Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti 1972. 700 s.
VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. Zv. 2. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1955, s. 362.

Ladislav Dvonč

GEN. PL. SUBSTANTÍV VZORU STROJ V SPISOVNEJ SLOVENČINE

1. V osobitnej štúdii[1] sme sa pokúsili o presnejšie určenie používania jednotlivých pádových prípon v gen. pl. neživotných podstatných mien mužského rodu vzoru dub. Dospeli sme tu k záveru, že tvary s nulovou pádovou príponou *(-Ø)* sú v tomto prípade na miernom ústupe v prospech tvarov s pádovou príponou *-ov*. Svoje predchádzajúce pozorovania doplníme v tejto štúdii zistením stavu v gen. pl. neživ. podst. mien muž. rodu vzoru stroj, čím získame celkový obraz o využívaní pádových prípon v gen. pl. všetkých neživ. podst. mien muž. rodu.

V gen. pl. substantív vzoru stroj sa podobne ako pri substantívach vzoru dub používa pádová prípona *-Ø* a pádová prípona *-ov*. Na rozdiel od stavu pri vzore dub je v gen. pl. subst. vzoru stroj aj pádová prípona *-í*.

2.1. Podľa Morfológie slovenského jazyka (ďalej MSJ)[2] nulová pádová prípona je v gen. pl. pomnožných miestnych názvov zakončených na *-áre/ -iare* a v gen. pl. názvu *Tlmače*. V kmeni (tvarotvornom základe) nastáva pritom predĺženie poslednej kmeňovej slabiky (ak už nie je dlhá), napr. *Dechtáre — Dechtár, Tlmače — Tlmáč*. Miestny názov *Ladce* má tiež nulovú príponu s vkladnou dvojhláskou *ie* a názov *Vráble* nulovú príponu s vkladnou samohláskou *e: Ladiec, Vrábeľ*. Iné miestne názvy majú príponu *-ov*. Pádová prípona *-í* je zriedkavá, obmedzuje sa na slová *deň, kôň, peniaz* a *groš*. Slovo *deň*, podobne aj *poldeň* má v gen. pl. vždy tvar s *-í*, slová

[1] DVONČ, L.: Gen. pl. substantív vzoru dub v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *41*, 1976, s. 153–160.
[2] Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 100.

kôň, peniaz a *groš* v istých významoch majú príponu *-í*, v iných *-ov*. Dvojtvary sa tu využívajú podľa významov slov.

2.2. V Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ)[3] sa nulová pádová prípona v gen. pl. uvádza pri týchto pomn. miestnych názvoch:

Čifáre — Čifár, Dechtáre — Dechtár, Dolné Strháre — Dolných Strhár, Dolné Štitáre — Dolných Štitár, Gemerské Dechtáre — Gemerských Dechtár, Holiare — Holiar, Hontianske Nemce — Hontianskych Nemiec, Hontianske Tesáre — Hontianskych Tesár, Horné Strháre — Horných Strhár, Horné Štitáre — Horných Štitár, Ladce — Ladiec, Nižné Dechtáre — Nižných Dechtár, Nižné Repaše — Nižných Repáš, Ortáše — Ortáš, Psiare — Psiar, Rybáre — Rybár, Tatranské Matliare — Tatranských Matliar, Tekovské Nemce — Tekovských Nemiec, Tesáre — Tesár, Včeláre — Včelár, Veľké Leváre — Veľkých Levár, Vráble — Vrábeľ, Vyšné Dechtáre — Vyšných Dechtár, Vyšné Repaše — Vyšných Repáš, Zvolenské Nemce — Zvolenských Nemiec, Žemliare — Žemliar.

Ak neberieme do úvahy prídavné mená, ktoré ako zhodné prívlastky patria do niektorých z uvedených názvov, pričom nemajú nijaký dosah na používanie jednotlivých pádových prípon v gen. pl., ide o tieto názvy: *Čifáre, Dechtáre, Holiare, Ladce, Leváre, Matliare, Nemce, Ortáše, Psiare, Repaše, Rybáre, Strháre, Štitáre, Tesáre, Včeláre, Vráble, Žemliare.*

Pádovú príponu *-ov* majú v SSJ tieto pomnožné miestne názvy:

Bardejovské Kúpele — Bardejovských Kúpeľov, Bláže — Blážov, Dolné Hámre — Dolných Hámrov, Grúne — Grúňov, Hadoše — Hadošov, Hámre — Hámrov, Horné Hámre — Horných Hámrov, Košické Hámre — Košických Hámrov, Kríže — Krížov, Majere — Majerov, Remetské Hámre — Remetských Hámrov, Sliače — Sliačov, Šance — Šancov, Štále — Štálov, Tlmače — Tlmačov, Zemplínske Hámre — Zemplínskych Hámrov.

Ak neberieme ohľad na prívlastky, ide o názvy: *Bláže, Grúne, Hadoše, Hámre, Kríže, Kúpele, Majere, Sliače, Šance, Štále, Tlmače.*

3.1. Základnú skupinu pomnožných miestnych názvov s nulovou pádovou príponou predstavujú názvy na *-áre/-iare*. Sú to zväčša názvy, ktoré vznikli z osobných mien s príponou *-ár/-iar*, napr. *tesár, žemliar* a pod. Na „odchýlenie" sa od vzoru stroj, t. j. na používanie tvaru gen. pl. s nulovou pádovou príponou upozorňovala už M. Marsinová.[4] „Odchýlenie" je podľa nej najvýraznejšie pri tých názvoch, pri ktorých sú ešte paralelné obyčajné, resp. podľa dnešnej terminológie všeobecné podstatné mená. Upozorňuje, že takéto rozdiely sú rozsiahlejšie v type miestnych názvov, ako sú *Tesáre,*

[3] Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 153—254 (kap. Slovenské miestne názvy a obyvateľské mená).

[4] MARSINOVÁ, M. A.: Skloňovanie miestnych mien typu *Jastrabie*. Slovenská reč, *15*, 1949/50, s. 300.

Včeláre, Žemliare, kde je rozdiel nielen v gen. pl., ale aj v nom. a akuz. pl.: *tesári, tesárov, tesárov,* ale *Tesáre, Tesár, Tesáre.* Na základe formálnej podobnosti patria sem aj názvy *Čiťáre, Leváre, Matliare,* ktoré nemajú pendant pri všeobecných podst. menách vzoru chlap so slovotvornou príponou *-ár/-iar.* Preto sa aj všetky tieto názvy vymedzujú čisto formálne, t. j. podľa zakončenia na *-áre/-iare.*

Podľa MSJ má nulovú pádovú príponu v gen. pl. okrem názvov na *-áre/-iare* miestny názov *Tlmače.* V SSJ však názov *Tlmače* má v gen. pl. tvar s príponou *-ov.* Už predtým E. Pauliny v štúdii o rode pomnožných miestnych názvov predpokladal takisto tvar gen. pl. *Tlmáč.*[5] Na rozdiel medzi MSJ a SSJ pri určovaní tvaru gen. pl. názvu *Tlmače* prvý upozornil J. Jacko.[6] Autor ukazuje, že v tomto prípade treba dať za pravdu skôr SSJ, teda uprednostniť tvar *Tlmačov.*

V SSJ sa názov *Nemce* pokladá za podst. meno muž. rodu s tvarom gen. pl. *Nemiec,* ale E. Pauliny, F. Miko a V. Uhlár ho pokladajú za podst. meno žen. rodu.[7] Podľa nášho názoru adekvátnejšie je druhé stanovisko. Názov *Nemce* sa skutočne používa ako podst. meno žen. rodu, čo najlepšie vidieť z tvarov dat. a lok. pl. *Nemciam, Nemciach.*

S vkladnou hláskou a s nulovou pádovou príponou sa podľa MSJ aj SSJ tvorí tvar gen. pl. pri názve *Vráble.* E. Pauliny (v cit. štúdii) uvádza tvar gen. pl. *Vrábľov.* Dnes sa bežne používa tvar *Vrábľov,* nie *Vrábeľ.*[8] Tento úzus podporuje najnovšie J. Jacko.[9] Tvar *Vrábľov* používajú dnes pravidelne aj niektorí jazykovedci vo svojich odborných prácach. Názov *Vráble* sa pôvodne chápal ako názov žen. rodu. Takto ho ešte uvádzali Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940.[10] Ako podst. meno žen. rodu s dvoma spoluhláskami na konci tvarotvorného základu (skupina *bľ*) mal celkom pravidelne v gen. pl. nulovú pádovú príponu a vkladnú samohlásku *e* po predchádzajúcej dĺžke. Keď sa názov *Vráble* začal hodnotiť ako podst. meno muž. rodu, nastala aj zmena v gen. pl., t. j. nulová pádová prípona (s ktorou je tu spojená aj vkladná samohláska e) sa nahradila pádovou príponou *-ov,* ktorá je systémová v gen. pl. muž. neživ. podst. mien. Nebola

---

[5] PAULINY, E.: Rod pomnožných miestnych mien v spisovnej slovenčine. In: Studie a práce linguistické. K šedesátým narozeninám akademika Bohuslava Havránka. Red. J. Bělič et al. Praha, Nakladatelství ČSAV 1954, s. 157.

[6] JACKO, J.: O dvojtvaroch v gen. pl. niektorých mužských miestnych názvov. Slovenská reč, *37,* 1972, s. 96–97.

[7] DVONČ, L.: Rod pomnožných miestnych názvov na *-y, -e* v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 80.

[8] DVONČ, L.: O gen. pl. slova *Vráble.* Slovenská reč, *26,* 1961, s. 183–184.

[9] JACKO, J.: O dvojtvaroch v gen. pl. niektorých mužských miestnych názvov. Slovenská reč, *37,* 1972, s. 96.

[10] Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1940, s. 435.

tu dôležitá okolnosť, že aj pri podst. menách muž. rodu sa v gen. pl. používa niekedy nulová pádová prípona, ale práve závažnejší bol ten moment, že pri maskulínach spravidla nebývajú tvary gen. pl. s vkladnými hláskami. Tie sa dnes pociťujú, ako ukázal E. Pauliny, ako príznačné pre feminína a neutrá.

Pri názve *Ladce* sa v MSJ aj v SSJ uvádza tvar gen. pl. Ladiec. Aj tu sa však začína používať tvar s príponou *-ov: Ladcov.*[11]

S podobným vývinom sa stretávame nielen v slovenčine, ale aj v iných slovanských jazykoch. Tvary s nulovou pádovou príponou a s vkladnými hláskami sa nahrádzajú tvarmi s pozitívnou pádovou príponou bez vkladnej hlásky napr. v češtine alebo v slovinčine, porov. čes. *Jince — Jinec,* novšie *Jinců* alebo slovinské *Beltinci — Beltinec,* novšie *Beltincev.* A. Jedlička, ktorý sa o týchto prípadoch zmieňuje,[12] hodnotí podoby *Jinců* a *Beltincev* ako systémové formy, podporované širším spisovným povedomím. V novších kodifikačných príručkách češtiny a slovinčiny sa už dáva prednosť uvedeným systémovým podobám. To ukazuje na možnosť takéhoto postupu aj v slovenčine.

Ak neberieme do úvahy názov *Ladce, Nemce, Tlmače* a *Vráble,* nulovú pádovú príponu v gen. pl. neživ. podst. mien muž. rodu vzoru stroj majú názvy na *-áre/-iare* a názvy *Repaše* a *Ortáše.* Prakticky sa dnes v spisovnej slovenčine pri týchto substantívach likvidovali tvary s nulovou pádovou príponou a s vkladnými hláskami. Ustupujú však aj iné tvary gen. pl. s nulovou pádovou príponou, ako to vidíme pri názve *Tlmače.* Vzniká otázka, či sa za takejto situácie udržia genitívne tvary s nulovou pádovou príponou pri názvoch *Repaše* a *Ortáše.* Vcelku sa aj pri substantívach vzoru stroj ukazuje, že tvorenie tvarov gen. pl. s nulovou pádovou príponou nie je už dnes produktívne. Podobne ako pri substantívach vzoru dub produktívne je tvorenie s príponou *-ov.* S ustálenosťou v používaní nulovej pádovej prípony možno dnes počítať iba pri neživotných podst. menách vzoru stroj, zakončených na *-áre,* ktoré vznikli zo životných apelatív alebo s nimi aspoň formálne súvisia, napr. *Tesáre — Tesár, Žemliare — Žemliar, Čifáre — Čifár* atď.

3.2. Pádová prípona *-ov* v gen. pl. býva pravidelne pri všeobecných podst. menách muž. rodu. Z vlastných mien ju pravidelne majú miestne názvy, ktoré súvisia s neživotnými podst. menami muž. rodu, napr. *Bar-*

[11] JEDLIČKA, A.: Poznámky ke konfrontačnímu studiu češtiny a slovenštiny. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 28.

Porov. aj príklad: *Jednu z neuveriteľných príhod opisuje P. Eliáš z Ladcov* (Ľud, 27. 1. 1966, s. 1).

[12] Tamže, s. 28—29; Pozri aj JEDLIČKA, A.: Genitiv místních jmen typu *Jince, Hrobce.* (Poměr spisovné normy a místního úzu.) Naše řeč, *32,* 1949, s. 9 n.

dejovské Kúpele, Hámre, Grúne, Kríže, Majere, Sliače, Šance. Ojedinele sú tvary na *-ov* aj pri názvoch bez takejto súvislosti, napr. *Bláže, Hadoše.* Novšie pribúdajú do tejto podskupiny názvov bez súvislosti s neživotnými apelatívami muž. rodu pomnožné miestne názvy *Ladce, Tlmače* a *Vráble,* pri ktorých — ako sme ukázali vyššie (odsek 3.1.) — sa už používajú alebo sa začínajú používať tvary s príponou *-ov.*

Okrem domácich zemepisných názvov na *-e* treba v tejto časti nášho výkladu spomenúť aj cudzie zemepisné názvy na *-e.* V cit. 6. zv. SSJ sa v kap. Zemepisné názvy, ktorá prináša predovšetkým cudzie zemepisné názvy, nezaznamenáva ani jeden cudzí pomnožný názov na *-e,* ktorý by patril do vzoru stroj. Známe sú české názvy tohto typu, napr. *Koloděje, Hustopeče.* Konkrétne máme doložené iba tvary lok. pl., napr.:

Predseda vlády ČSSR dr. Lubomír Štrougal prijal včera podpredsedu Rady ministrov ZSSR M. A. Lesečka ... na štátnom zámku v *Kolodějoch* (Pravda, 9. 10. 1973, s. 1). — Na svojich cestách navštívte naše špeciálne vinárne vo Valticiach a *Hustopečoch* (Lud, *13,* 1960, č. 286, s. 7).

Doklady ukazujú, že tieto názvy sa skloňujú podľa vzoru stroj. Pre gen. pl. tu predpokladáme používanie tvarov s pádovou príponou *-ov* (*Kolodějov, Hustopečov*). Je tu podľa toho podobný stav, aký sme zistili pri cudzích pomnožných miestnych názvoch patriacich do vzoru dub.

Z iných slovanských názvov spomeňme tu ešte názov *Kielce,* o ktorom sme už hovorili na inom mieste[13] Podľa svojho zakončenia by to mal byť najskôr názov ženského rodu (porov. názvy *Sečovce, Dravce, Licince, Behynce* atď.). Ako názov ženského rodu by sa skloňoval podľa vzoru ulica. V názve *Kielce* písané *ie* sa v slovenčine vyslovuje ako dvojhláska. V gen. pl. by mal byť tvar *Kielec* (s nulovou pádovou príponou a s vkladným *e* na dodržanie rytmického zákona). Tvar *Kielec* sa však dnes už zrejme pociťuje ako trochu neprirodzený, ba až exkluzívny, a preto sa názov *Kielce* prikláňa k mužskému rodu, pri ktorom je v gen. pl. „normálny", „neexkluzívny" tvar s pádovou príponou *-ov.* Možno uviesť početné konkrétne doklady na skloňovanie názvu *Kielce* podľa vzoru stroj: *Sobotňajšiu 6. etapu z Krakova do K i e l c o v vyhral skvelý Szozda* (Pravda, 17. 5. 1976, s. 6). *V VI. etape vedúcej z Krakova do K i e l c o v zvíťazil lanský víťaz* (Práca, 17. 5. 1976, s. 8). — *V K i e l c o c h ho netakticky prešpurtoval* (Večerník, 17. 5. 1976, s. 8). — *Príchod a ubytovanie v K i e l c o c h* (Program zahraničných zájazdov a pobytov DCK Tatratour 1976, Bratislava 1975, s. 39). V tejto súvislosti možno zase uviesť spomínaný už názov *Vráble,* ktorý

[13] DVONČ, L.: Na trase P—W—B. Nedelná Pravda, *9,* 1976, č. 24, s. 6.

pôvodne tiež bol názvom ženského rodu, ale sa stal názvom mužského rodu. Používanie názvu *Kielce* ako názvu ženského rodu je úplne ojedinelé.

Ukazuje sa, že výskyt pádovej prípony *-ov* nemožno zachytiť iba na základe vzťahu daného názvu k neživotným apelatívam muž. rodu, aj keď je tento vzťah základný. Skôr tu možno hovoriť o výskyte prípony *-ov* pri názvoch, ktoré nemajú súvislosť s osobnými apelatívami muž. rodu. Podľa toho medzi názvami s nulovou pádovou príponou a s pádovou príponou *-ov* v gen. pl. je tento vzťah:

názvy súvisiace s osobnými apelatívami	názvy nesúvisiace s osobnými apelatívami
-∅ (Tesár-∅)	-ov (Hámr-ov, Tlmač-ov, Koloděj-ov)

Ak berieme spoločne všetky neživotné podst. mená muž. rodu (aj substantíva vzoru dub), potom možno hovoriť o opozícii širšieho charakteru:

názvy súvisiace so životnými apelatívami	názvy nesúvisiace so životnými apelatívami
-∅ (Tesár-∅, Diviak-∅)	-ov (Hámr-ov, Tlmač-ov, Koloděj-ov)

3.3. Pádová prípona *-í* v gen. pl. neživ. podst. mien muž. rodu vzoru stroj je veľmi zriedkavá. Výhradne sa používa iba pri slovách ***deň*** a ***poldeň.*** Pri slovách *kôň*, *peniaz* a *groš* sa používa iba v istých ich významoch. V pomere k ostatným príponám gen. pl. má periférne postavenie.

4. Podaný rozbor ukazuje, že v súčasnej spisovnej slovenčine možno pozorovať v gen. pl. subst. vzoru stroj istý pohyb. Výsledkom je presnejšie vymedzenie, delimitácia jednotlivých pádových prípon: *-∅*, *-ov* a *-í*. Základná je pádová prípona *-ov*. Tá sa v jednotlivých konkrétnych prípadoch čoraz viac uplatňuje aj na úkor nulovej pádovej prípony. Táto pádová prípona má teda v sebe istý dynamický náboj, „rozpína sa". Pri pomnožných miestnych názvoch sa dnes už pevnejšie vyhraňuje aj postavenie nulovej pádovej prípony. Je to dnes vlastne prostriedok zdôrazňujúci neživotnosť názvu, ktorý vznikol zo životného podstatného mena muž. rodu. Na periférii súboru pádových prípon gen. pl. neživ. podst. mien muž. rodu vzoru stroj stojí prípona *-í*, obmedzená dnes iba na niekoľko prípadov, ktoré možno taxatívne vypočítať.

Vojtech Haring

PSYCHOLOGICKÝ VÝZNAM DRUHOTNEJ SÉMANTICKEJ INFORMÁCIE VÝRAZOV PRE NADMERNÉ PITIE

Už výber slov v bežnej komunikácii predstavuje zaujatie určitého stanoviska. Orientovanie reči v sociálnom poli má za následok prelínanie sociálnopsychologickej problematiky s lingvistikou. Cez prizmu psychologických a sociálnopsychologických poznatkov sa jazyk ako prostriedok dorozumievania javí v inom svetle, ako keď sa naň pozeráme zo zorného uhla lingvistiky alebo logiky. V poslednom období (od r. 1953) sa preto intenzívne rozvíja nová vedná disciplína — psycholingvistika. Treba ju však chápať širšie, asi tak, ako ju vymedzila T. Slamová-Cazacová a u nás J. Průcha (1973); t. j. v zmysle „psycho-socio-lingvistiky".

Používanie jazyka vedie k vytváraniu určitého vzťahu medzi ním a jeho používateľom. Viac alebo menej vedome spájame s jazykom isté predstavy veľmi rôznej povahy. Tieto predstavy nemusia byť motivované iba individuálnymi príčinami, platnými iba pre jednotlivca; môžu sa stať kolektívnymi, takže väčšina členov jazykového spoločenstva ich má viac alebo menej fixované, prípadne sa dá ľahko presvedčiť o tom, že ich má (Hjelmslev, 1971, s. 41). Tieto predstavy súvisia s jazykovým citom, ktorý je psychologickou kategóriou. Lingvistika ho do dnešných čias podrobnejšie neskúmala. Je tu potrebná spolupráca s psychológiou.

Viacerí autori vyslovujú názor, že nemáme presnú diferenciáciu jazykových funkcií. Uvažuje sa o tom, že existuje najmenej šesť funkcií jazyka. Obsahové stránky pojmov, ale i celé výroky sa v bežnej komunikácii hodnotia z hľadiska spoločenských noriem, ich reálne ekvivalenty najmä z oblasti správania sa hodnotia podľa stupňa ich sociálnej aprobácie. Ak záporné spoločenské hodnotenie niektorých javov alebo spôsobov správania môže viesť k narastaniu intrapsychického napätia, musia tu byť aj mechanizmy reštaurovania psychickej rovnováhy. Tie však nemôžu existovať mimo reči a myslenia. V tejto súvislosti možno spomenúť napr. tabuizmus (Hjelmslev, 1971 s. 63). V jazykových úzoch sa často považuje za nedovolené nazývať niektoré javy alebo činnosti ich pravým menom. Medzi ne patria javy a činnosti týkajúce sa pohlavného života, zažívacieho traktu a pod. Ak je potrebné o nich hovoriť, robí sa to obyčajne opisom alebo sa tvoria alebo prenášajú slová, ktoré pragmaticky získavajú druhotný význam, príp. majú v sebe niečo žartovné a uvoľňujúce. Význam týchto slov alebo výrazov býva vo všeobecnosti známy alebo sa dá veľmi ľahko vyrozumieť z kontextu verbálneho prejavu. Pritom sa nielen presne chápe nový, prenesený význam, ale sa v úplnosti eviduje aj ich pôvodný zmysel.

Spomenuté oblasti disponujú viacerými vulgárnymi a pejoratívnymi označeniami, ktoré už samy, bez ohľadu na to, čo označujú, tvoria psychicky výrazné napätie. Intrapsychické napätie podmienené tabuizmom, spoločensky záporným hodnotením, ale i mocou a spoločenským postavením. Napätie nimi navodené sa môže uvoľňovať aj slangovým alebo skupinovým názvom týchto osôb. Tak napr. americkí vojaci nazývali prostitútky „fakle" alebo „picadilské komando" (Krech a i., 1968); žiaci nazývajú riaditeľa „starý", „dirigo", „šerif", učiteľku „učka", profesora „profák" a pod. Súvisí to s utváraním slangu, ktorý sprostredkúva okrem iného aj pocit príslušnosti k skupine. Teda používanie slangových slov môže byť do istej miery motivované psychickým napätím, ktoré vzniká pri uvedomení možného osamotenia a odcudzenia. Tento proces v značnej časti však prebieha na neuvedomovanej úrovni psychiky. Napätie ako jeden z primárnych motívov združovania nemožno vylúčiť. Ak je niečo v správaní indivídua výraznejšie frekventované, nesporne to má pre osobnosť nejaký význam, či už vedome alebo nevedome sleduje tým určité ciele. Potvrdzuje to originálna koncepcia „fyziológie činnosti", ktorú predložil N. A. Bernštejn (1966) a po ňom P. K. Anochin (1968). Podstatou je tu princíp cieľovej zameranosti správania, t. j. názor, že ľubovoľný akt správania je zameraný vždy na dosiahnutie určitého cieľa.

Používanie slangových slov, ktoré si určitá skupina vyberá, dotvára jej reč, ktorá je jedným z identifikačných znakov sociálnych štruktúr. Spôsob skupinovej komunikácie sa však dotvára i na základe neformálnej konvencie, konformným tlakom, čím sa komunikácia v skupinách do značnej miery unifikuje.

Pozornosť teda zameriame na spôsob verbálneho správania, ktorý na čiastočne nevedomej rovine jazykovými prostriedkami uvoľňuje stav psychického napätia zo spoločensky nevhodného správania alebo stavu. Ak rodič svoju agresiu voči dieťaťu neoznačí bitkou či zbitím, ale „vyfarbením" alebo „natretím", ak trestanec o odpykaní trestu hovorí, že si to „odsedel", že „bol v lochu" alebo „na rekreácii", toto verbálne správanie je určované približne tými istými motívmi, ako keď alkoholik neoznačí to, že pil, že bol opitý, týmito výrazmi, ale inými, obyčajne žartovnými, a teda uvoľňujúcimi. Charakteristický je pritom prenos výrazových prostriedkov z iných oblastí. Podľa Hjelmsleva (1971, s. 65) novotvorenie v jazykoch európskej oblasti sa vzhľadom na ich možnosti prekvapujúco málo využíva. Obyčajne sa prijímajú a adaptujú nové slová z iných rečových oblastí alebo z vedných či technických odborov. V bežnej komunikácii sa prenášajú slová, ktoré majú viacvýznamovú komunikačnú hodnotu. Ich aktuálny význam sa stáva zrejmý často až z kontextu reči. S obdobným javom sa často stretávame pri estetických komunikátoch. T. Zsilka (1973) uvádza

ako príklad slovo *chameleón* z rovnomennej Čechovovej novely. Píše: „Znak chameleón v pláne denotácie má prvotný význam a predstavuje druh živočícha, ktorý svoje sfarbenie prispôsobuje daným okolnostiam. Uvedený znak predstavuje v istých súvislostiach človeka bez chrbtovej kosti, teda znak *chameleón* sa stáva označujúcim (signifikantom) iného denotátu (signifié)" (s. 114). Treba poznamenať, že tento spôsob prenosu má silný emotívny potenciál s badateľnou polaritou. Na jednej strane môže jeho používanie prehĺbiť existujúce napätie, ak napr. v komunikácii označíme jedného z komunikujúcich chameleónom, na druhej strane prenesené označenie ako „holúbok" a pod. prináša úľavu a kladný emotívny zážitok. Sú však aj iné prenosy pri zachovaní pôvodného významu, ktoré pôsobia uvoľňujúco bez toho, že by si používateľ bol toho vedomý.

Ak tieto úvahy aplikujeme na osobu alkoholika a na alkoholické prostredie, dostávame sa do centra nášho problému. Viacerí autori vyslovujú názor, že u alkoholikov možno predpokladať pocit viny. V liečbe, najmä v psychoterapii sa tento poznatok málo využíva (Kondáš, 1971). Pocit viny môže súvisieť so spomenutým intrapsychickým napätím, ktoré je dôsledkom spoločensky nevhodného správania, akým nadmerné používanie alkoholu v našich kultúrnych podmienkach nesporne je. Po nadmernom pití bezprostredne nasledujúce napätie sa môže prejavovať somaticky aj sociálne. Následky preflámovaného dňa alebo večera sa odrážajú na kondičnej zdatnosti a vníma to nielen postihnutý, ale sú na ňom aj objektívne badateľné znaky, ktoré vnímajú aj osoby z jeho okolia, a postihnutý si to uvedomuje. Tieto momenty upevňujú intrapsychické napätie a môže ho sprevádzať aj pocit viny. Uvoľnenie sa dosahuje už pri bežnej komunikácii využívaním rozličných uvoľňujúcich označení predchádzajúceho pitia. Úľava, hoci nepatrná, je sprevádzaná kladným emocionálnym zážitkom, čo spätne uvoľňuje využívanie istých verbálnych foriem. O týchto označeniach, ktoré spravidla nesú i druhotnú komunikačnú informáciu, uvažujeme ako o nevedomých alebo málo uvedomených vo vzťahu k ich psychologickému významu.

Pre úplnosť treba pripomenúť, že napätie sa v reči neuvoľňuje iba spomenutými spôsobmi. Tento cieľ sa niekedy dosahuje aj určitým druhom hyperkompenzácie. Napríklad koprolália v skupinách mladistvých zrejme spolu s hyperkompenzáciou napätia prináša aj určitý psychický zisk sebautvrdzovania.

M e t ó d a

Výskum nevedomých procesov má svoje úskalia. Táto oblasť je viac ako ktorákoľvek iná uzavretá priamemu prístupu. Sprostredkovaný prístup môže mať za následok výsledky kontaminované inými vplyvmi, ktoré nebolo možno vylúčiť. V našom výskume sme použili tento postup:

1. V rozhovore sa pacientovi pripomenuli niektoré okolnosti súvisiace s pitím a požiadali sme ho, aby si spomenul na nasledujúci deň po opilosti a aby označil

1.1. svoje správanie z predošlého dňa;

1.2. somatický a psychický stav deň po opití;

1.3. príčinu tohto stavu;

1.4. prečo používa takéto označenie a nie iné.

2. Označenia príčin stavu sa zaznamenávali. Pacientom alkoholikom boli predkladané určité modely správania pri pití a mali k nim podať svoje označenia.

Model č. 1: Stretol sa so starým kamarátom, s ktorým sa dlho nevidel. Aby sa s ním mohol dobre porozprávať, šli do reštaurácie, kde si objednali alkoholické nápoje. Najskôr on, potom sa mu priateľ revanšoval. Asi hodinu si spolu posedeli porozprávali sa a rozišli.

Model č. 2: Stretol sa so starým kamarátom, s ktorým sa dávno nevideli. Aby sa mohli dobre porozprávať, šli do reštaurácie. Slovo dalo slovo a už sa plné poháre prinášali a prázdne odnášali z ich stola. Nevie, koľko toho vypili, na konci už tárali hlúposti. Cestou domov mal čo robiť, aby sa nepotácal. Doma mu manželka robila výčitky. Ráno ho bolela hlava a cítil nevoľnosť v žalúdku.

Model č. 3: Stretol sa so starým kamarátom, s ktorým sa dlho nevidel. Aby sa mohli dobre porozprávať, šli do reštaurácie. Pili ako dúhy a museli byť už neznesiteľní, lebo im hlavný odmietol podávať alkohol. Odišli do krčmy, kde opäť pili a skoro sa tam s niekým pobili. Svoje pitie skončili neskoro večer v ktorejsi vinárni. Cestou domov sa potácal a raz aj spadol. Známi, ktorých stretal, sa mu nepriznávali. Doma manželka a deti plakali, jeho to rozhnevalo a bol na ne zlý. Ráno zaspal, do práce nešiel a majster mu napísal absenciu.

Model č. 4: Stretol sa so starým známym, s ktorým sa dlho nevidel. Aby sa mohli nerušene porozprávať, šli do reštaurácie. Vypili veľké množstvo alkoholu. Na mnohé, čo robil, sa vôbec nepamätá. Keď mu to rozprávali, bol na seba veľmi nahnevaný. Spomína si, že si s priateľom spočiatku celkom dobre rozumeli, objímali sa okolo krku, ale potom sa niečo stalo, k niečomu došlo a pobili sa. Keď ich hlavný ešte s jedným mužom chcel rozbraňovať, obidvaja sa na nich vrhli. Ráno sa zobudili na záchytke. Strašne mu bolo zle, hlava mu div nepraskla. Oznámili im, že podajú na nich trestné oznámenie pre ublíženie na zdraví. Človek, ktorý ich chcel rozbraňoval, má vážne zranenie a leží v nemocnici.

K týmto štyrom modelom mali alkoholici priraďovať svoje označenia podľa toho, ako by to robili v bežnom rozhovore.

Súbor

Tento metodický postup bol aplikovaný u tuberkulóznych alkoholikov (n = 54), liečených v liečebni v Sokolovciach. Ich intelektuálna úroveň sa pohybovala v medziach variácie normy. Čo sa týka profesionálneho a spoločenského začlenenia, bolo z nich:

16 nekvalifikovaných pracovníkov na JRD, 12 nekvalifikovaných robotníkov z iných odvetví, 10 kvalifikovaných robotníkov JRD, 8 kvalifikovaných odborníkov z iných odvetví, 4 dlhodobo invalidizovaní tbc chronici, 2 úradníci (stredoškolské vzdelanie), 1 redaktor (neukončené vysokoškolské vzdelanie), 1 žena bez pracovného pomeru (príživníčka).

Vekové rozdelenie 27—58 rokov. Vzhľadom na charakter nášho výskumu treba povedať, že šlo o ľudí hovoriacich spisovným jazykom, resp. dialektom (n = 46). Z celého súboru bolo 8 pacientov bilingvistov, hovoriacich po maďarsky a po slovensky, z nich bolo 6 maďarskej národnosti a uprednostňovali maďarský jazyk. Všetci pacienti pochádzali zo Západoslovenského kraja, a to z okolia Bratislavy, Senice, Nitry, Trnavy a Trenčína.

Výsledky a diskusia

Označenie stavu nevykazovalo výraznejšiu variabilitu. Najfrekventovanejšie boli výroky: *Je mi nanič. Nepáli mi to. Som ovädnutý. Som zronený. Som zúbožený. Som dokrčený.*

Najčastejšie sa bezprostredne pristupovalo k označeniu dôvodu:

Por. číslo	Označenie	n	Model č. 1	Model č. 2	Model č. 3	Model č. 4
1.	Uhol som si	10	—	10	—	—
2.	Bol som pod parou	9	—	4	5	—
3.	Bol som nadraný	8	—	—	3	5
4.	Bol som ožratý	8	—	—	—	8
5.	Bol som spoločensky unavený	8	—	4	4	—
6.	Bol som nachmelený	7	—	—	5	2
7.	Mal som špicu	7	—	6	1	—
8.	Mal som vrtuľu	7	—	2	5	—
9.	Prebral som	6	—	2	4	—
10.	Bol som nacápaný	6	—	—	—	6
11.	Bol som unavený	6	—	1	5	—
12.	Bol som naloganý	5	—	—	2	3
13.	Bol som naťahaný	5	—	—	1	4
14.	Mal som náladu	5	—	5	—	—
15.	Bol som nacenganý	5	—	—	3	2
16.	Bol som navalený	5	—	—	1	4
17.	Bol som na mol	4	—	—	2	2

Por. číslo	Označenie	n	Model č. 1	Model č. 2	Model č. 3	Model č. 4
18.	Trocha som tankoval	4	—	3	1	—
19.	Bol som zrúbaný	4	—	—	—	4
20.	Bol som nacenganý ako Ialia	4	—	—	1	3
21.	Bol som chytený	4	—	—	2	2
22.	Bol som pod šajbou	4	—	—	1	3
23.	Bol som nebohý	4	—	—	1	3
24.	Bol som zrezaný	4	—	—	1	3
25.	Zarezával som	3	—	2	1	—
26.	Bol som narobený	3	—	—	3	—
27.	Mal som pod čapicou	3	—	2	1	—
28.	Bol som na motor	3	—	—	2	1
29.	Bol som zmoknutý	3	—	1	2	—
30.	Bol som otrundžený	3	—	—	—	3
31.	Bol som podstrihnutý	3	—	—	1	2
32.	Odtrhol som sa	3	—	1	2	—
33.	Bojoval som	2	—	—	2	—
34.	Bol som zoťatý	2	—	—	—	2
35.	Bol som ako bomba	2	—	—	1	1
36.	Bol som nachňápaný	2	—	—	—	2
37.	Bol som otrtúlený	2	—	—	2	—
38.	Chytila ma šajba	2	—	—	2	—
39.	Včera pršalo	2	—	2	—	—
40.	Bumbali sme	2	—	2	—	—
41.	Bol som tvrdý ako štolverk	2	—	—	1	1
42.	Bol som tvrdý	1	—	—	1	—
43.	Bol som namochlený	1	—	—	1	—
44.	Bol som zmangľovaný	1	—	—	1	—
45.	Bol som namrmlaný	1	—	—	1	—
46.	Bol som nadrátkovaný ako dráteník	1	—	—	1	—
47.	Bol som trafený	1	—	—	1	—
48.	Bolo hore háj	1	—	1	—	—
49.	Bola ruka hore	1	—	1	—	—
50.	Mal som túlavé boty	1	—	—	1	—
51.	Bol som zajatý	1	—	—	—	1
52.	Bol som na mäkko	1	—	—	1	—
53.	Bol som ako bábätko	1	—	—	1	—
54.	Vodilo ma	1	—	—	1	—
55.	Zobralo ma to	1	—	—	1	—
56.	Bol som v ofsajde	1	—	1	—	—
57.	Bol som pod obraz boží	1	—	—	1	—
58.	Bol som ako granátko	1	—	—	1	—
59.	Manévroval som	1	—	—	1	—
spolu:		199	0	48	87	64

Všetky tieto výroky (ich hodnotenia z hľadiska spisovnosti sa tu nebudeme dotýkať) možno s určitou dávkou tolerancie označiť ako synonymné s výrazmi „pil som", „bol som opitý". V osobitných dotazoch na používanie týchto výrokov sme dostali odpoveď, že výroky „bol som opitý" a „pil som" naši pacienti nepoužívajú, ak hovoria o pití alkoholických nápojov. Pri otázke na dôvod, prečo svoje správanie neoznačujú týmito spisovnými výrazmi, všetci sa priznávali, že o tom neuvažovali, a nevedeli určiť konkrétny dôvod. Odpovede: *Neviem. Je to už taký zvyk. Všetci tak hovoria. Ide to akosi lepšie z úst.*

Tieto odpovede sú nielen charakteristické, ale aj vyčerpávajú všetko, čo pacienti na túto otázku odpovedali.

Uvedené výroky sú u alkoholikov známe a všetci pacienti ich vedeli identifikovať. Každý však v reči uprednostňoval iba niektoré z nich. Napriek tomu, že všetky uvedené výroky sú označeniami zhruba jednej činnosti, emocionálne nie sú pre používateľa úplne totožné. Už to, že respondenti udávali viacero označení (priemer 3,68), pričom vo výberoch bolo badať určitú gradáciu, viedlo nás k predpokladu, že jednotlivé výroky sa používajú podľa toho, aké charakteristiky malo označené správanie. Z toho dôvodu sme použili 4 modely spomenutého správania.

Model č. 1 predstavuje bežné spoločenské pitie a respondenti ho uvedenými výrokmi nehodnotili. Pitie v takýchto situáciách chápu ako zdvorilostný akt, ktorý je taký bežný, že sa vôbec neberie na vedomie. Na dotazy sme dostali odpovede, že obdobné situácie sa označujú výrokmi ako „stretli sme sa", „bol som s ním", pričom fakt pitia alkoholického nápoja sa prehliada. Pitie alkoholu je súčasťou spoločenských vzťahov.

Priradenie jednotlivých výrokov k ďalším modelom dáva iba aproximatívnu orientáciu o emocionálnych potenciáloch jednotlivých výrokov a o ich schopnosti odreagovávať zlosť na seba a uvoľňovať napätie. Táto aproximatívnosť je podmienená osobnostnými charakteristikami jedinca, ktoré podmieňujú a riadia výber výrokov z jazykovej zásoby určitého prostredia a participujú na ich fixácii v jazykovom úze jednotlivca. Štatistickým testovacím kritériom Kolmogorova-Smirnova pre jeden výber možno zistiť, že priradenie výrokov k jednotlivým modelom nie je náhodné ($D_1 = 12{,}86$). Prekvapujúce je množstvo výrazov na označenie pitia, ktorými alkoholické prostredie disponuje. Priemer 1,09 na jednu osobu už sám osebe zavrhuje možnosť významnejšieho pôsobenia unifikačnej tendencie. Hodne výrokov v našom registri má pomerne malú frekvenciu, čo nás vedie k predpokladu, že z bohatých jazykových zdrojov si alkoholik vyberá i také výrazy, ktorými sa môže za určitých okolností aj osobnostne odlíšiť. Napr. výrok „bol som v ofsajde" používal bývalý športovec a športový funkcionár. Všetky výroky sú emocionálne akcentované a spro-

stredkúvajú používateľovi určité psychické uvoľnenie z napätých psychických stavov, ktoré vyvoláva nadmerné pitie alkoholu.

Literatúra

ANOCHIN, P. K.: Biologija i neurofiziologija uslovnogo reflexa. 1. vyd. Moskva, Nauka 1968, s. 174.
BRENŠTEJN, N. A.: Očerky po fiziologii dviženij i fiziologii aktivnosti. 1. vyd. Moskva, Nauka 1966, s. 135.
HJELMSLEV, L.: Jazyk. 1. vyd. Prel. M. Dokulil. Praha, Academia, 1971, s. 145.
KONDÁŠ, O.: Využitie niektorých princípov discentného prístupu v psychoterapii alkoholikov. Protialkoholický obzor, 6, 1971, č. 2, s. 33—35.
KRECH, D. — CRUTCHFIELD, R. S. — BALLACHEY, E. L.: Človek v spoločnosti. 1. vyd. Prel. A. Jurovský, V. Kovaliková, L. Maršálová, I. Šípoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 630.
PRŮCHA, J.: Sovětská psycholingvistika a některé její pedagogické aplikace. 1. vyd. Studie ČSAV č. 13. Praha, Academia 1973, s. 125.
ZSILKA, T.: Druhotná informácia estetického komunikátu. In: Literárna komunikácia. Red. Š. Krivuš, A. Popovič. Martin, Matica slovenská 1973, s. 198—115.

Jozef Jacko

AKO VYSLOVOVAŤ A PÍSAŤ SLOVÁ **STOPÉR** A **BOXÉR**

1. Slovník slovenského jazyka[1] hodnotí slovo *stopér* ako slangové slovo športovej terminológie. V súčasnej spisovnej slovenčine sa toto slovo anglického pôvodu v športovej (futbalovej) terminológii používa veľmi často, temer denne sa s ním stretávame v športových rubrikách tlače. Ako sporné sa ukazuje jeho štylistické hodnotenie a problémy sú aj s jeho zapisovaním. Okrem podoby *stopér* sme sa v dennej tlači (ale aj inde) stretli aj s podobami *stoper* a *stopper:*

S troma *stopérmi* proti Anglicku (Práca, 29. 10. 1975, s. 8). — V našom celku chýbal K. Dvořák, ktorého miesto *stopéra* zaujal Jurkemik (Práca, 30. 10. 1975, s. 8). — ... a na výlety z postu *stopéra* sa neopovažoval... (Smena na nedeľu, 31. 10. 1975, s. 12). — Angličania so štyrmi útočníkmi, naši s troma *stopermi* (Pravda, 29. 10. 1975, s. 8). — ... a spomedzi našich dvoch *stoperov* sa vynorila postava... (Pravda, 30. 10. 1975, s. 8). — ... a určili do zostavy až troch *stoperov*. — ... krížny center letel pred bránku za chrbty *stoperov*... (Pravda, 31. 10. 1975, s. 8). — ... po Klimešovej strele *stopper* Urban, ktorý zachránil... (Pravda, 25. 5. 1972). — Hrubá chyba *stoppera* Čobeja... (Pravda, 8. 6. 1972). — Rudakov v bránke a *stopper* Churcilava sú často... (Pravda, 16. 6. 1972). — Z maďarskej strany obaja *stopperi* Páncsics a Bálint... (Pravda, 16. 6. 1972).

J. Ružička v knižnej publikácii *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu* pri charakteristike slovnej zásoby spomína využívanie prípony

[1] Slovník slovenského jazyka. Zv. 4. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 263.

-ér v slovách cudzieho pôvodu a medzi príkladmi uvádza aj slovo *stopér*.[2] J. Štolc[3] medzi príkladmi na zachovávanie *-e-* pri skloňovaní novšej vrstvy prevzatých všeobecných podstatných mien uvádza aj slovo *stoper (stopera)*. V Slovníku cudzích slov z r. 1953[4] sa uvádza heslo *stopper* s poznámkou o výslovnosti *stopr*. Slovník cudzích slov z r. 1970[5] registruje slovo *stoper*.

Spisovná slovenčina je pri preberaní cudzích slov veľmi aktívna. Ak treba, preformúva cudzie slovo tak, aby sa ľahko začlenilo do domáceho hláskoslovného, tvaroslovného, ale aj pravopisného systému. Najmä v poslednom čase je silná tendencia písať prevzaté slová nie podľa grafickej podoby, akú majú v pôvodnom jazyku, ale podľa ich výslovnosti v slovenčine.

L. Dvonč[6] v príspevku *Prečo stopér?* odôvodnil, prečo sa v spisovnej slovenčine používa podoba *stopér* namiesto pôvodnej anglickej podoby *stopper*. Vysvetlil, že ide o nahrádzanie pôvodného zakončenia, resp. prípony (v angličtine) *-er* príponou *-ér*, prevzatou z francúzštiny. O podobnom procese pri slove *manažér* (za anglické *manager*) písal J. Sabol.[7] Konštatoval, že tvar *manažér* najlepšie zodpovedá vývinovým tendenciám výslovnosti cudzích slov v slovenčine (porov. napr. dĺženie poslednej slabiky pred znelou spoluhláskou: *filológ, astronóm, ortopéd* a pod.). O tom istom slove písal aj L. Dvonč.[8]

Bolo by nesprávne hodnotiť slovo *stopér* v súčasnej spisovnej slovenčine ako slangové slovo, pretože vo vedomí športovej verejnosti je veľmi známe, bežné a zaužívané. Príponou *-ér* sa v súčasnej spisovnej slovenčine často tvoria názvy osôb z cudzích základov; napr. *šprintér, masér, klakér, drezér, driblér* a pod. J. Horecký[9] konštatuje, že pri názvoch osôb s cudzími príponami je pomerne produktívny typ s príponou *-ér*, pravda, vzťah k predmetu označenému slovotvorným základom je dosť voľný: *destilatér, asfaltér, izolatér, konfekcionér, neutralizér, polymerizér, stereotypér, vulkanizér, montér*. Aj slovo *stopér* treba v spisovnej slovenčine zapisovať s príponou *-ér* a hodnotiť ho ako spisovné slovo.

2. SSJ uvádza v dvoch samostatných heslách slovo *boxer* (s krátkym *-e-*).

---

[2] RUŽIČKA, J.: Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 54.

[3] ŠTOLC, J.: Striedanie *e/ø* v paradigme podstatných mien mužského rodu zakončených na *-er, -el, -en*. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 266—273.

[4] Slovník cudzích slov. Red. A. Hollý — Ľ. Zúbek. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1953, s. 939.

[5] ŠALING, S. — ŠALINGOVÁ, M. — PETER, O.: Slovník cudzích slov. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 1013.

[6] DVONČ, L.: Prečo stopér? Jazyková poradňa Československého rozhlasu. Vysielané 5. 3. 1974.

[7] SABOL, J.: Manager, či manažér? Slovenská reč, *30*, 1965, s. 248.

[8] DVONČ, L.: Po anglicky *manager* — po slovensky *manažér*. Večerník, *14*, 1969, č. 261 (10. novembra), s. 3.

[9] HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. Zv. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 115.

V prvom hesle vykladá slovo *boxer*[1] takto: 1. zápasník v boxe, pästiar; 2. účastník hnutia proti kolonizátorom v Číne po r. 1900. Pri tomto hesle uvádza SSJ aj prídavné meno *boxerský*. V druhom hesle *boxer*[2] SSJ uvádza výklad „kovová zbraň pre úder, ktorá sa nasadí na päsť". Slovo *boxer* uvádzajú aj iné normatívne príručky súčasnej spisovnej slovenčiny.[10] A. Zauner v Praktickej príručke slovenského pravopisu hodnotí podoby *boxér, boxérsky* (s dlhým *é*) ako nesprávne. Doklady z dennej tlače nám však ukazujú, že v súčasnej spisovnej slovenčine je písanie slova *boxer* rozkolísané, píše sa *boxer* i *boxér:*

Začínal ako *boxér* (Pravda, 10. 8. 1974, s. 8). — Priaznivci športu na Slovensku všade dobre poznajú dubnických *boxérov* ... (Pravda, 2. 2. 1976, s. 5). — Podám proti nemu protest — mrmle porazený *boxer* svojmu trénerovi (Expres, 18. 10. 1975, s. 22).

Pretože v názvoch osôb utvorených príponou *-ér* zo slov cudzieho pôvodu sa v súčasnej spisovnej slovenčine v prevažnej miere píše a vyslovuje dlhé *é*, aj v slove *boxér* odporúčame kodifikovať dlhé *é*. Takáto je tendencia v súčasnej spisovnej slovenčine (porov. napr. *pozér, marodér* a pod.).

Slovo *boxér* má takú istú slovotvornú štruktúru ako názvy typu *aranžér*. Podstatné meno *boxér* je motivované primárne slovesom *boxovať*, sekundárne dejovým postatným menom *box*. Podoba *boxér* je vo vedomí používateľov spisovnej slovenčiny zafixovaná oveľa lepšie ako súčasne kodifikovaná forma *boxer*. Hlavným dôvodom na uznanie podoby *boxér* sú podľa nášho názoru slovotvorné zákonitosti. Slová so zreteľnou slovotvornou štruktúrou majú v spisovnej slovenčine príponu *-ér*. Prípona *-er* je iba závislým variantom prípony *-ér*, napr. v slovách *tréner, míner* a pod.

V prospech podoby *boxér* hovorí aj vývin pri slove *mixér*. Slovník cudzích slov z r. 1953 uvádza ešte slovo *mixer* (aj vo význame „technik, ktorý mieša zvuky") s krátkym *e*. Naproti tomu Slovník cudzích slov z r. 1970 zapisuje už slovo *mixér* v obidvoch významoch s dlhým *é*. Slovník slovenského jazyka II uvádza mixér s dlhým *é*.

Do tej istej skupiny ako slová *stopér, mixér, pozér, marodér, aranžér* treba zaradiť aj slovo *boxér*, ktoré sa v súčasnej spisovnej slovenčine, ako ukazujú doklady, začína písať a vyslovovať s dlhým *é*. Tejto tendencii v spisovnej slovenčine nemožno zabrániť. Prechýlená ženská forma by mala podobu *boxérka* a prídavné meno tvar *boxérsky*.

---

[10] Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 126; ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 186; ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973, s. 193.

SPRÁVY A POSUDKY

Vinogradovove vybrané práce z ruskej gramatiky

Keď sa Komisia pre literárne dedičstvo akad. V. V. Vinogradova, ustanovená v roku 1970, rozhodla posmrtne vydať Vinogradovove spisy, nemohla to filologická verejnosť neprijať so súhlasom. Práce akademika Viktora Vladimíroviča Vinogradova (1895—1969), bezpochyby jedného z najväčších filológov-rusistov dvadsiateho storočia, poznačili vývin gramatických a literárnovedných koncepcií nielen v Sovietskom zväze, ale aj v zahraničí, najmä v socialistických krajinách. V. V. Vinogradov bol jedným z filológov, ktorých cieľom nebolo jednosmerné a uzatvorené vhlbovanie sa do problémov nejakého malého úseku vedy, ale všestranný a úplný opis jazyka v jeho živej i umelecky spracovanej forme. Dokazuje to veľké množstvo prác z teórie ruskej literatúry, poetiky, štylistiky, teórie jazykovej normy, morfológie, syntaxe, dejín ruského jazyka a jazykovedy, lexikológie, lexikografie, frazeológie atď., z ktorých mnohé vo vývine príslušných oblastí mali určujúcu úlohu.

Medzi publikáciami V. V. Vinogradova významné miesto zaberajú jeho gramatické práce. Najmä od začiatku tridsiatych rokov publikoval veľa monografií a štúdií.

Významným činom vydavateľstva Nauka v poslednom čase bola reedícia Vinogradovovho cenného diela *Ruský jazyk (Gramatické učenie o slove)* z r. 1947. Ďalším záslužným krokom tohto vydavateľstva bolo vydanie najdôležitejších Vinogradovových gramatických prác, ktoré neboli spracované monograficky. Členovia komisie M. V. Ľapon, a N. J. Švedovová pripravili do tlače zborník jeho prác pod názvom *V. V. Vinogradov. Izbrannyje trudy. Issledovania po russkoj grammatike* (Moskva, Nauka 1975. 560 s.). Gramatika sa tu chápe úzko, vo vlastnom zmysle. Preto tento zväzok zahrnuje výlučne práce z oblasti morfológie, syntaxe a derivatológie a už nie napr. z lexikológie, lexikografie, frazeológie atď.

Po úvodnom slove hlavnej redaktorky *Gramatické práce V. V. Vinogradova* (s. 5—10) je kniha rozdelená na dve časti *Teória ruskej gramatiky* (s. 11—312) a *Dejiny gramatických učení* (s. 313—539). Týmto členením možno Vinogradovovu činnosť rozdeliť na dve rovnaké polovice. Bol teoretikom i historikom ruskej jazykovedy. Okrem toho ako prílohy sa v zborníku umiestňujú *Komentáre* (s. 540—546), *Bibliografia gramatických prác akad. V. V. Vinogradova* (s. 547—550) i predmetný a menný register (s. 551—558).

V. V. Vinogradov sa vo svojich prácach zaoberal najzákladnejšími otázkami gramatiky (predmet gramatiky, slovo ako gramatická jednotka, systém slovných druhov, vzájomný vzťah morfológie a syntaxe, vzťah morfológie a tvorenia slov, tvorenia slov a lexiky, stavba slova, základné kategórie syntaxe a ich vzájomná podmienenosť, gramatický systém atď.), ktoré dostávali uňho nový rozmer. Za ústredné gramatické jednotky pokladal slovo a vetu. Vinogradovovo členenie gramatiky (náuka o slove, o slovných spojeniach, vete, nadvetných jednotkách a ich častiach, t. j. „syntagmách") je dobre známe z akademickej gramatiky ruského jazyka (1954, 2. vyd. 1960). Slová, ktoré pokladal za „ohnisko spájania sa a vzájomného pôsobenia gramatických kategórií jazyka" delil na 1. slová-

názvy (časti reči), 2. spájacie a pomocné slová (časticy reči), 3. modálne slová a častice, 4. citoslovcia. Tento systém slovných druhov, založený na princípe nominatívnej samostatnosti slovných tvarov a na type ich syntaktického použitia, ustálil sa v súčasných sovietskych gramatikách. Vydelenie modálnych slov a kategórie stavu (porov. štúdiu *O kategórii modálnosti a modálnych slovách*, s. 53—87) bolo popudom na vedecké diskusie aj u nás, pričom najhlbšie stopy po tejto koncepcii ostali v našej rusistike.

Veľmi veľa urobil V. V. Vinogradov v oblasti výskumu stavby ruského slova. Odhalil úzku súvislosť medzi tvorením slov a gramatikou na jednej strane a tvorením slov a lexikológiou na druhej strane (porov. odtlačené štúdie *Tvorenie slov a jeho vzťah ku gramatike a lexikológii*, s. 166—220 a *Otázky tvorenia slov v súčasnej ruštine*, s. 155—165). Jeho učenie o spôsoboch tvorenia ruských slov (morfologickom, morfologicko-syntaktickom, lexikálno-syntaktickom, lexikálnosémantickom) malo dosah na celý nasledujúci výskum slovotvorného systému ruského jazyka.

V gramatických prácach V. V. Vinogradova významné miesto zaberá otázka produktívnosti morfologických tvarov (z tejto problematiky sa v zborníku odtláča štúdia *O tvaroch slova*, s. 33—50) a otázka gramatickej homonymie a synonymie (porov. *O gramatickej homonymii a príbuzných javoch*, s. 295—313). K obidvom týmto témam sa cyklicky vracal v rozličných obdobiach svojej činnosti.

V centre pozornosti V. V. Vinogradova stála teória vety a slovných spojení, ako aj teória „syntagiem". V úvodnej časti k syntaktickým zväzkom akademickej gramatiky rozvinul svoju koncepciu, ktorá v mnohom ovplyvnila ďalší vývin ruskej syntaktickej teórie. V tézovitej forme bolo možno sa s ňou oboznámiť už v roku 1948, keď V. V. Vinogradov publikoval v podobe anotácie *Úvod do syntaxe ruského jazyka* (s. 51—52). Jeho syntaktická koncepcia je dostatočne známa najmä zo spracovania v akademickej gramatike. Ucelený obraz o syntaktických náhľadoch V. V. Vinogradova si však možno utvoriť iba na základe poznania jeho ďalších rozsiahlych štúdií, ako napr. *Základné otázky syntaxe vety* (s. 254—294), *Základné princípy ruskej syntaxe v „Gramatike ruského jazyka" Akadémie vied ZSSR* (s. 221—230), *Otázky výskumu slovných spojení* (s. 231—253). Ich zaradenie do zborníka v plnom znení je teda odôvodnené. Na tomto mieste sa však žiada pripojiť niekoľko poznámok k Vinogradovovmu chápaniu pojmu „syntagma" (tento termín dávame do úvodzoviek, pretože u nás ním rozumieme iný obsah, ako mu dáva V. V. Vinogradov).

„Vinogradovovsky" chápaný pojem syntagmy sa vypracoval na začiatku päťdesiatych rokov najmä v štúdii *Pojem syntagmy v syntaxi ruského jazyka* (s. 88—154) a v článku o syntaktických náhľadoch L. V. Ščerbu (s. 448—516). Možno súhlasiť s Vinogradovom, že „. . . vnútorné protirečenia a nejasnosti v definovaní syntagmy, vlastné učeniu akad. Ščerbu, nerozpracovanosť teórie syntagiem — to všetko sa odrazilo v rozličnom chápaní významu tohto termínu sovietskymi jazykovedcami" (s. 90). Treba však povedať, že Vinogradovovo hodnotenie ščerbovskej syntagmy je nepresné. Pripisuje tejto jednotke u Ščerbu syntaktický, t. j. gramatický základ, čo zo Ščerbovej definície syntagmy (fonetický komplex vyjadrujúci jeden významový celok v procese reči-myslenia, ktorý sa môže skladať z jednej rytmickej skupiny, ale aj z celého radu takýchto skupín") ani z celého výkladu nevychodí. Tento fakt je o to závažnejší, že V. V. Vinogradov na tomto základe buduje aj svoj vlastný pojem syntagmy. Pridáva tejto jednotke

ešte štylistickú charakteristiku. Ako základná sémanticko-syntaktická jednotka reči (t. j. nie jazyka) je to podľa neho „kategória aktívnej a zároveň štylistickej syntaxe". Možno upozorniť na rozhraničenie pojmu syntagmy ako faktu jazyka a úseku, faktu reči, ktoré sa vypracovalo pôvodne v českej tradícii (analogicky sa niekedy stavia do protikladu slovo a takt, častejšie, pravda, aj v rôznych iných modifikáciách, veta a výpoveď).

V. V. Vinogradov, vychádzajúci z mnohonásobnej skúsenosti, bol presvedčený, že mnohé významné myšlienky starej gramatickej teórie často nenachádzajú miesto v súčasných gramatických výskumoch. Vytýčil si preto za cieľ ukázať i cesty, ktorými kráčala ruská gramatika pri riešení svojich hlavných problémov. Cenná je predovšetkým jeho monografia *Z dejín výskumu ruskej syntaxe* (Moskva 1958; porov. aj *Ruská veda o ruskom spisovnom jazyku,* Moskva 1946), v ktorej sleduje výskum ruskej syntaxe od Lomonosova po Potebňu a Fortunatova. Dôležité sú však aj štúdie, v ktorých sa zaoberal Lomonosovom, Vostokovom, Dobiášom, Baudouinom de Courtenay, Peškovským, Petersonom, Bulachovským, Potebňom a koncepciami svojich učiteľov Ščerbu a Šachmatova. V tomto zborníku (v druhej časti) sa odtláčajú všetky spomínané state. Túto časť zborníka možno chápať ako druhý zväzok monografie *Z dejín výskumu ruskej syntaxe.* Všetky Vinogradovove práce z oblasti dejín ruskej jazykovedy sú príkladom na naozaj presný výklad koncepcií a názorov iných vedcov. Nachodia sa tam, pravda, aj mnohé dôležité tézy samého V. V. Vinogradova.

Tento zborník je okrem iného aj dobrou možnosťou porovnať vedecký štýl, metódu výkladu „starej školy" V. V. Vinogradova s prácami mladších jazykovedcov. Pri rozvíjaní myšlienok Ščerbu a Šachmatova Vinogradovovým cieľom bolo analyzovať fakty živej skutočnosti v ich zložitosti a úplnosti. Vo všetkých prácach sa analýza gramatického materiálu spája s analýzou lexiky a lexikálnej sémantiky, frazeológie a štylistiky. Najdôležitejšie teoretické otázky a zovšeobecnenia vo výskumoch V. V. Vinogradova sú podložené hojným materiálom. Výklad otázok teórie sa často pretrháva úryvkami, ktoré ilustrujú tvar, slovo, frazeologické spojenie. Štedro uvádza vo svojich prácach obšírne historicko-lingvistické exkurzy, celé strany venuje detailnému výkladu náhľadov iných vedcov atď., čím sa jeho štúdie stávajú kompozične ťažkými a najmä rozsiahlymi.

V každom prípade však Vinogradovove práce výrazne ovplyvnili ďalší vývin gramatiky nielen v Sovietskom zväze, ale aj v celom socialistickom tábore. V úplnosti toto konštatovanie platí najmä o vysokoškolských učebniciach.

Recenzovaný zborník je primeraným ocenením celoživotnej práce tohto univerzálneho lingvistu v oblasti gramatiky.

S. Ondrejovič

Knižka o jazykových chybách v slohových prácach žiakov

J. J a n e k svoju knižku *Opravy slohových úloh* (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 286 s.) označil za metodickú príručku pre učiteľov 6.—9. roč. ZDŠ. Obsah knižky rozčlenil do dvoch častí: v prvej časti podáva výklad o slohových útvaroch (rozprávanie, opis, úvaha, praktické písomnosti), v druhej časti, ktorú nazval *Chyby v písomných prácach žiakov,* sa po-

kúsil zhrnúť do istých kategórií pravopisné a gramatické chyby, chyby podľa výberu slov, podľa štylizácie a syntaktické chyby.

Prvú časť o slohových útvaroch by sme mohli z hodnotenia celej knižky aj vynechať. Je známe, že J. Janek ako metodik slovenského jazyka sa dlhé roky venoval teoretickej i praktickej stránke vyučovania slohu na základných deväťročných školách. V tejto oblasti ho možno pokladať za vynikajúceho odborníka. O tom sa môžeme presvedčiť aj na stránkach tejto knižky, keď zasvätene a názorne vysvetľuje postupy pri analýze a tvorbe slohových útvarov a keď poukazuje na súčinnosť učiteľa a žiaka pri tejto práci. Keďže však na konci kapitoly o opise a úvahe pripája svoje poznámky o jazykových nedostatkoch v písomných prácach venovaných nacvičovaniu opisu a úvahy, pripomienky k spracovaniu tejto knižky začneme už od tohto miesta (od s. 51).

Treba povedať, že autor sa podujal na veľmi ťažkú úlohu. Ťažkú ani nie tak z hľadiska vyratúvania jazykových chýb v školských úlohách, ako skôr z hľadiska usporiadania týchto chýb do istého systému. J. Janekovi totiž nešlo iba o súpis chýb (sám o tom v úvode k tejto časti hovorí). Ku každej chybe pridáva opravu čiže správne slová, správne tvary, správne väzby, vety atď. Pri poukaze na pravopisné chyby (napr. na nesprávnu kvantitu) uplatňuje isté metodické postupy, aby uľahčil učiteľom opravovanie (a nielen opravovanie) najbežnejších chýb. K spôsobu celkového usporiadania najčastejších jazykových chýb v Janekovej knižke by sme mohli mať isté výhrady, lebo sa v ňom dostatočne nerešpektuje zaužívané členenie jazykového systému podľa jednotlivých rovín. Bolo by bývalo výhodnejšie osobitne preberať pravopisné chyby a osobitne gramatické chyby. Kapitola *Výber slov* je dosť nehomogénna, lebo raz sa v nej hovorí o nevhodnom použití slov, raz o použití nesprávnych tvarov, potom o nespisovných slovách atď. — slovom aj tu by sa bol zišiel vhodnejší a najmä jazykovednejší postup v usporiadaní chýb. V kapitole *Štylizácia* sa hovorí o používaní nesprávnych slovesných väzieb, o nesprávnom používaní trpného rodu, o hromadení slov, o používaní tých slov, ktorých obsah žiaci nepoznajú, a o nadmernom používaní slovesných podstatných mien. Opäť je to také neorganické usporiadanie chýb, lebo napr. nesprávne používanie slovesných väzieb nie je prehrešením proti štylizácii, ale proti gramatike (skladbe); to isté platí aj o nesprávnom používaní pasívnych slovesných tvarov. Najchudobnejšie vyšla autorovi kapitola o syntaktických chybách, lebo mnohé chyby tohto druhu preberá v knihe buď na inom mieste, alebo poukazuje na chyby, ktoré sú skôr štylistického, príp. iného rázu, nie však syntaktického.

Už toto rozčlenenie jazykových chýb v slohových úlohách žiakov naznačuje, že si autor dostatočne neujasnil teoretické (lingvistické) východisko svojej práce. Tento nedostatok v koncepcii autora nie je však až taký závažný (hoci pri takej práci, ako je oprava slohových úloh, je dosť krikľavý), resp. nebol by taký závažný, keby J. Janek bol hlavnú časť svojej knihy (konkrétne chyby a ich opravu) spracoval na žiadúcej teoretickej úrovni a v súlade so súčasnou normou a kodifikáciou spisovnej slovenčiny. J. Janek sa však podobral na úlohu, ktorá bola nad jeho sily.

Už v prvej časti knihy (autor tu robí jazykovú analýzu písomných prác na tému To bol pád! — s. 52—60), nájdeme dosť nejasných, nelogických, ba i nesprávnych konštatovaní. Napríklad fakt, že žiaci namiesto plnovýznamových slovies používajú v istých kontextoch sloveso *byť*, je slohovým nedostatkom u žiakov, ale tu si mal J. Janek uvedomiť, že nie v každom takom kontexte je

sloveso *byť* pomocným slovesom (napr. *Kúsok od nás je jazero*) a zas nie vždy je použitie pomocného slovesa nesprávne (pri analytických tvaroch minulého času *som ostal, som sa škriabal* nemožno predsa pomocné komponenty vynechať). Na s. 53 autor hovorí, že sloveso *ísť* má veľa synoným, ale žiaci ich nepoznajú. Tvar slovesa *ísť* vo vete *Sadla som na bicykel a išla som do mesta* J. Janek nahrádza takto: *ponáhľala som sa* ... Nazdávame sa, že sloveso *ponáhľať sa* nie je tu priliehavé ani z významovej, ani zo štylistickej stránky. Na tej istej strane autor konštatuje: Sloveso „jazdia" (!) som našiel v týchto vetách: *Chcela som sa naučiť na bicykli* a *Poď ma naučiť na bicykli.* — Žiaľ, ani pri najlepšej vôli toto sloveso tu nemôžeme nájsť. A takými nedôslednosťami Janekova knižka priamo oplýva.

Druhým vážnym nedostatkom, ktorý sa už objavuje na s. 53—54 (kapitola *Ďalšie nesprávne použité slovesá*) a na s. 55—56 (kapitola *Hromadenie slov*) a potom veľmi vypuklo sa prejavuje najmä v druhej časti knihy, je nevhodná, na mnohých miestach aj nenáležitá oprava slov vo vetách alebo celých viet vybratých z opravovaných žiackych slohov. Nájdeme tam mnoho Janekových opráv, ktoré nie sú opodstatnené, ktoré menia význam pôvodných viet, ktoré hraničia priam s ľubovôľou. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov (uvádzame ich tak ako v knihe — opravená verzia je v zátvorke): *Rozhodli sme sa, že si spravíme výlet (podnikneme, usporiadame). Cestou ich stihli veľké prekážky (Do cesty im prišli veľké prekážky). Ale ja som sa iba urobila mŕtvou (pretvarovala). Preto som sa jej to bála povedať (vyzradiť). Sadila som sa (stavila). V lese bolo ticho a predovšetkým nádherne (bez: „nádherne"). — Šťastie, že sa to obišlo s odreninami (šťastie, že neprišlo k väčšiemu úrazu). Priatelia boli v obore lezenia po stromoch lepší odborníci (Chlapci liezli po stromoch ako mačky). Otcov prísny pohľad stačil na to, aby som bola nahnevaná (z otcovho prísneho pohľadu som mala až strach).*

Na nesprávne použitie zámena *môj* uvádza J. Janek takúto vetu: *Na kolene mi ostala sivá jazva ako pamiatka z môjho pádu* (s. 57). Oprava znie takto: *na môj pád.* — Ako vidieť, nesprávne nie je tu zámeno *môj*, ale predložkové spojenie. Potvrdzuje to citovanie tej istej vety ako príklad na nesprávnu predložkovú väzbu v poslednom odseku *(Väzba).*

Ako príklady na chybné používanie neohybných slov uvádza J. Janek na s. 58 napr. takú vetu: *Neďaleko od vrchu Ďumbiera.* Opravuje takto: *Neďaleko Ďumbiera.* Predložkové spojenie *od vrchu* tu pokladá za neohybné slovo! Rovnako aj tvar 7. pádu *konármi* máme podľa J. Janeka chápať ako neohybné slovo, lebo vetu *Letela som pomedzi konármi* opravuje takto: *pomedzi konáre.* Nejde tu, pravdaže, o nesprávne použitie neohybné slovo (predložku *pomedzi*), ale o tvar *konármi* (namiesto správneho tvaru *konáre*).

Na s. 59 J. Janek píše: V jednej škole som našiel aj neopravené pravopisné a gramatické chyby. Citujeme ich: No oni (!) chceli ísť obidve naraz. No oni (!) ho stále otravovali. A oni (!) sa okolo mňa váľali od smiechu. Na týchto hrách boli (!) veľké prekvapenia. — Vieme, čo tu značia prvé tri výkričníky, ale ten štvrtý bude iste záhadou pre každého učiteľa. Má tam byť vari tiež *y*?

Na s. 87 sa hovorí o používaní slovesa *prevádzať* a jeho odvodenín. Správne sa konštatuje, že v istom kontexte je sloveso *prevádzať* nenáležité (o dokonavom variante *previesť sa* nehovorí však nič). Medzi príkladmi na nesprávne používanie tohto slovesa uviedol autor vetu *Súdružka učiteľka nám predviedla peknú vyučovaciu hodinu* s takouto opravou: *nám ukázala, odučila.* — Znova sa tu

prejavuje autorova nedôslednosť či nepozornosť, keď nerozlišuje slovesá *previesť* a *predviesť*. Sloveso *predviesť* je v citovanej vete správne a vhodné, netreba ho ničím nahrádzať. — Na tej istej strane uvádza J. Janek vetu *Výchovu mimo rodiny prevádza škola* a opravuje ju takto: *Na výchovu okrem rodiny vplýva škola.* — Je správne, že tu opravuje nenáležite použité sloveso *prevádzať*, ale nechápeme, prečo nahradil spojenie *mimo rodiny* spojením *okrem rodiny*. Medzi predložkou *mimo* a *okrem* je významový rozdiel; vieme, že dakedy sa nenáležite zamieňajú, ale uvedená veta je zrozumiteľná a významovo správna i so spojením *mimo rodiny* (= mimo prostredia rodiny).

Podstatná (druhá) časť knihy *Opravy slohových úloh* je venovaná takým opravám, na aké sme poukázali. V tejto druhej časti sa však autor usiloval už zovšeobecňovať, pokúsil sa urobiť isté súhrny chýb. Vcelku sa mu podarilo podať istý súhrnný pohľad na chyby, ktoré robia žiaci v slohových úlohách. Nemožno to však konštatovať o jeho opravárskych zásahoch. Ani s jeho metodickým prístupom k týmto chybám nemôžeme byť spokojní. Napríklad hneď pod nadpisom *Pravopisné a gramatické chyby* (s. 125—126) uvádza dvojice slov, z ktorých jedno od druhého sa odlišuje kvantitou (niekedy i mäkkou spoluhláskou). Je to síce poučné a inštruktívne, ale nemá to nič spoločné s pravopisnými a gramatickými chybami, o ktoré autorovi predovšetkým ide. Kapitolku *Slová s nesprávnou kvantitou* (s. 126—127) bolo treba nadpísať ináč, lebo sa v nej ako nesprávne uvádzajú nielen slová s nesprávnou kvantitou (napr. *agilný*), ale aj slová ktorým správna kvantita vôbec chýba (napr. *betonovať, Gustav, nižina, dažďovka* atď.). Rovnako mätie aj nadpis kapitolky *Slová s nesprávnym mäkčením* (s. 127—128). Dávajú sa v nej do protikladu slová, ktoré sa odlišujú tým, že jedno z nich má mäkkú spoluhlásku (napr. *ľak — lak*). V ktorom slove je nesprávne mäkčenie? Odsek b) na s. 128 priamo odporuje nadpisu, lebo vo väčšine uvádzaných slov náležitá mäkká spoluhláska chýba (napr. *bolševik, cibulka* atď.), teda o nesprávnom mäkčení tu nemôže byť reč. Nesprávne mäkčenie je iba v slovách *hrdľačiť, obapoľný, podstieľka, rozkašľať, šušľať*. Slovo *belavý* sa píše s tvrdým *l*, a tak Janekova oprava na *beľavý* nie je na mieste. Slovo *bucľatý* sa už píše s *ľ*. Akú-takú cenu tu má iba odsek d).

V kapitolke *Chybné hlásky v slovách* (s. 128—133) takisto nepostupuje autor dôsledne. Veď napr. v slovách *bezdrevný, bezejmenný, bederník, distribovať, dáko, dáky, dvojosý, dvojstopý* atď. (oproti *bezdrevný, bezmenný, bedrovník, distribuovať, dajako, dajaký, dvojosový, dvojstopový* atď.) nejde o chybné hlásky: tie tam totiž vôbec chýbajú alebo sú naopak — zbytočné, nehovoriac už o štylistických hláskoslovných variantoch.

Na s. 133 je k dvojiciam slov, ktoré sa odlišujú písaním *y(ý) — i(í)* takýto úvod: „Z množstva tzv. ypsilonových chýb poukážeme len na rovnozvučné a podobne znejúce slová, ako aj na slová, v ktorých je častejšia chybovosť" (ide o dvojice typu *by — bi, byť — biť, kryštál — krištáľ* atď.). Vieme (z uvedených príkladov), čo chcel autor tým povedať, ale citovaná formulácia nijako nectí knihu, ktorá má byť metodickou príručkou. Tu na okraj poznamenávame, že mesto *Kyjev* sa píše s *y* (nie s *i*, ako na s. 113 uvádza J. Janek).

Kapitolka *Dvojice slov (s rozličným významom)* obsahuje užitočné porovnávanie dvoch približne rovnako znejúcich slov (v mnohých prípadoch ide o paronymá), ale bez kontextu (teda bez viet, v ktorých boli uvedené slová chybne použité) je toto porovnávanie dosť samoúčelné. Významy slov nie sú dosť presne vysvetlené (napr. *elektrizovať — elektrifikovať, nablízku — nablízko, obor —*

odbor, peňažitý — peňažný, ročný — ročitý, sporiť), niektoré sú vysvetlené významovo nesprávne (*koksovňa* nie je miestnosť, kde je uložený koks, ale značí to isté čo *koksáreň; kyslina* nie je voľačo kyslého, ale kyslý zápach; sloveso *mieriť sa* Slovník slovenského jazyka nepozná; príd. meno *moravskoslovenský* je derivát k názvu *Moravské Slovensko*, nie k *Moravské Slovácko;* sloveso *obádať* je nárečové, nespisovné slovo, a tak ho nemôžeme stavať do protikladu so spisovným slovesom *obadať*).

Na s. 143—145 sa uvádzajú nespisovné alebo nesprávne prídavné mená. K nim (v zátvorke) autor pripája spisovné alebo správne znenia. Opäť sa tu nemožno na autora úplne spoľahnúť, napr. príd. meno *oplzlý* hodnotí ako nesprávne a za správne pokladá iba príd. meno *oplznutý*. Autor zabudol na to, že príd. meno *oplzlý* má iný význam ako príd. meno *oplznutý*. Úplne pomýlený a zavádzajúci je odsek *Podstatné mená s inými chybnými príponami* (s. 145). Už celý nadpis je akýsi vágny. O čo autorovi ide, možno vybadať až pri čítaní jednotlivých príkladov. Vo väčšine prípadov nejde o „chybnú príponu", ale o nesprávny základ slova (napr. *osrdečník — osrdcovník, ďatelovina — ďatelinovina, dietko — dieťatko* atď.). Priam zaráža, že J. Janek sémanticky nerozlišuje napr. slová *gramatikár* a *gramatik, matematikár* a *matematik* — on totiž za správne pokladá iba slová *gramatik* a *matematik*.

V kapitole *Predpony* (s. 146) sa J. Jankovi nie vždy darí postaviť proti nenáležitej predpone (niekedy vôbec nejde o nenáležitú) správnu predponu; napr. namiesto slovesa *docestovať* odporúča sloveso *pricestovať*, hoci ide o slovesá s odlišným významom; namiesto slovesa *odporučiť* odporúča zase len *odporučiť* (tu treba ešte poznamenať, že istú korektúru by potrebovala jeho úvaha o „prosbách odsúdencov" a o „písmach na pošte" na s. 146). Ďalej namiesto slovesa *odpomôcť* (ako nesprávneho) odporúča slovesá *pomôcť, dopomôcť, poradiť*. Nevedno, prečo — veď ide o významovo protichodné slovesá! Predsa v spojení *odpomôcť biede* nemôžeme namiesto slovesa *odpomôcť* dosadiť sloveso *pomôcť, dopomôcť!* Takisto príd. meno *pobočný* vždy nemožno nahradiť slovom *bočný, pominúť* slovesom *minúť*.

O tom, aké závažné a dôležité je správne vysvetliť žiakom podstatu gramatického javu, nemusíme J. Janeka poúčať. Sám o tom ako učiteľ zaiste dobre vie. S veľkými rozpakmi preto čítame kapitolku *Rod podstatných mien v niektorých slovách — ako to uvádzame — je nesprávny* (s. 148—149). Tu J. Janek uvádza napr. takéto dvojice: *kamizola* (žen.) — *kamizol* (m.), *vzorok* (m.) — *vzorka* (žen.). Chce tým učiteľa, ktorý opravuje slohové úlohy, poučiť, že z uvedených dvojíc je vždy iba to druhé podstatné meno (v knihe vytlačené kurzívou) správne. Lenže spôsob tohto poučenia je nelogický: podstatné meno *vzorok*, napriek tomu, že v tejto podobe je nespisovné, nemôže byť iného rodu ako mužského. Nesprávny nie je tu teda rod, ale základný tvar príslušného podstatného mena. Poučenie o nesprávnom rode sa vzťahuje iba na tieto podst. mená: *hriadeľ, obličaj, Sibír, sperma, téma, výstroj* (pochybujeme však o tom, že všetky uvedené substantíva sú zo slohových úloh žiakov). To, čo autor hovorí napr. o rode podst. mena *dátum*, môže učiteľov iba popliesť. Substantívum *dátum* nemá totiž v mn. čísle tvar *dáta*. *Dátum* a *dáta* predstavujú dnes dve samostatné lexikálne jednotky (porov. Slovník slovenského jazyka I, s. 235).

Janekovo konštatovanie, že „niektoré podstatné mená v hovorovej reči majú iné zakončenie ako predpisujú Pravidlá slovenského pravopisu, napr. *mrkev — mrkva, rakev — rakva, vetev — vetva, dozvuk — dozvuky, pretek — preteky,*

vyheň — vyhňa, chodca — chodec (chodca je 4. pád), výduť (vydutie, vydutina)" prezrádza, že mnohí učitelia slovenského jazyka na ZDŠ okrem Pravidiel nepoznajú nijakú inú príručku, že o existencii Morfológie slovenského jazyka a o morfologickom systéme slovenčiny majú iba hmlisté predstavy. Okrem toho tu nie je jasné, čo J. Janek rozumie hovorovou rečou.

V nasledujúcej kapitole *Najčastejšie chyby v skloňovaní* (s. 149—151) poúča J. Janek o skloňovaní podst. mena *človek* takto: Keď je reč o človeku ako osobnosti, vtedy býva koncovka -u (Človeku je ťažko povedať); Keď nejde o osobnosť, ale iba o biologického jednotlivca, vtedy býva koncovka *-ovi* (V takom podnebí sa ťažko žije nielen koňovi, ale aj človekovi). — Zdržíme sa komentára k tejto „ontologickej" poučke a uvedieme, čo o tvaroch 3. a 6. pádu podst. mena *človek* hovorí Morfológia slovenského jazyka: Pri substantíve človek sa používa v D. a L. sg. prípona *-ovi* alebo *-u: vynikajúcemu človekovi — človeku, o vynikajúcom človekovi — človeku.* Vo význame „každý, niekto, ktokoľvek, pri zápore nikto" je prípona *-u: Človeku by sa to ani nechcelo veriť.* Tvar *človeku* býva vždy aj vtedy, keď stojí za iným tvarom substantíva *človek: pomer človeka k človeku, človek človeku vlkom.*

Pravidlá slovenského pravopisu v tejto súvislosti hovoria toto: slová *človek, čert* majú obidve koncovky: *-u* aj *-ovi.* — Odkiaľ vzal J. Janek svoju poučku, nevedno.

Ako nepozorne postupuje J. Janek vo svojich opravách, svedčí tento príklad: *koľaj, koľajám (koľajniciam).* To má značiť, že k podst. menu *koľaj* je 3. pád mn. č. *koľajniciam!* J. Janek poúča ďalej: Karol, gen. Karola, ale: Karla Čapka, Karlova univerzita — od Karl! — Silvester — sa skloňuje podľa chlap — Silvestrovi. Posledný deň v roku podľa dlaň(!!) — veselé Silvestre.

Nevieme, aké poučenie si pri opravách slohových úloh vyberie učiteľ napr. z tejto Janekovej opravy: *Na šatách — správne na šatoch; medzi šatmi — správne medzi šatami.* Alebo čo majú značiť tieto rébusy: *Od tri vyššie je správny 7. pád iba s koncovkou „mi"; vlas nepoužívajme v jednotnom čísle, keď ide vlasy!* — Poučenie o skloňovaní číslovky *sto* je neúplné, skresľujúce: Číslovka „sto" sa skloňuje podľa „mesto". Tvar v 6. páde jedn. čísla znie „v sto". Tvar 2. pádu množ. čísla sa nepoužíva a nahradzuje (!) sa tvarom „stoviek" — od stovka. — J. Janek zle informuje o skloňovaní podst. mena *zrebe:* ... sa skloňuje podľa ulica v množnom čísle — *zrebí, zrebiam, zrebiach, zrebiami* (!).

Podrobnú analýzu by si zaslúžila aj ďalšia kapitola *Výber slov — chybné výrazy.* Mnohé Janekove opravy sú tu vyslovene nesprávne, iné sú sporné, nelogické, nepresné a mnohé aj zbytočné. Do tejto kapitoly zaradil J. Janek slovníček nesprávnych slov (správne výrazy uvádza v zátvorke). Tento slovníček v mnohom pripomína nie celkom vydarený Slovník nesprávnych a správnych výrazov, ktorého spoluautorom je i Janek. Aj posledné dve kapitoly *Štylizácia* a *Syntax* obsahujú podobné chyby, o ktorých sme doteraz hovorili: nevhodné opravy viet, nepresné formulácie (napr. že „slovenčina nerada má slovesné podstatné mená, a preto kde len môžeme, dajme prednosť inému podstatnému menu, neurčitku, prechodníku"), opravy, ktoré menia zmysel pôvodnej vety, napr. vetu *Pitie alkoholu škodí* mení J. Janek na *Alkohol škodí;* vetu *Lebo všetko, čo človek potrebuje k svojmu vzdelaniu, nájde v knihách* autor nelogicky opravuje takto: *všetko, čo človek potrebuje, nájde v knihách* (namiesto toho, aby bol opravil nenáležité predložkové spojenie *k svojmu vzdelaniu* na spojenie *na svoje vzdelanie*).

S knihou J. Janeka *Opravy slohových úloh* nemôžeme byť spokojní. Opäť sa potvrdilo, že opravná práca v jazykovej kultúre na školách i vo verejnom živote nie je taká jednoduchá, ako sa mnohým zdá. Bez fundovaných lingvistických vedomostí nemožno robiť dobrú jazykovú kultúru a jazykovú výchovu ani len medzi žiakmi základných deväťročných škôl. Janekovu knižku už dlhší čas používajú učitelia slovenčiny na ZDŠ, a preto prekvapuje, že doteraz sa nenašiel ani jeden, ktorý by bol jazykovedcov upozornil na jej nedostatky. Ak všetkým učiteľom slovenčiny vyhovuje, potom je to s jazykovou výchovou na našich školách dosť zle.

Boli by sme radi, keby túto našu dobre mienenú kritiku správne pochopil autor knihy i všetci, ktorí sa na vydaní tejto knihy akýmkoľvek spôsobom zúčastnili. A nech pochopia i to, že mlčaním okolo tejto knihy by sa slovenskej jazykovede i kultúre spisovnej slovenčiny neposlúžilo.

F. Kočiš

ROZLIČNOSTI

Skloňovanie a deriváty miestnych názvov typu (Dolný) Peter. — V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 99) sa konštatuje, že cudzie slová zakončené na *-el, -er* s pohyblivými samohláskami majú pravidelne v L. sg. príponu *-i*, v N. a A. pl. príponu *-e*. Okrem príkladov všeobecných podstatných mien typu *bicykel — na bicykli — bicykle* atď. sa uvádzajú aj zemepisné a miestne názvy *Dneper, Dnester, Jáger*, ktoré majú v lok. sg. pádovú príponu *-i*.

Doklady z dennej tlače nás upozorňujú na rozkolísanosť v prípone lok. sg. pri miestnom názve *Dolný Peter*. Podľa cit. poučky v Morfológii slovenského jazyka by prípona *-i* v lok. sg. mala byť aj pri tomto miestnom názve, lebo má tiež pohyblivú samohlásku *-e-*. Okrem dokladov na pádovú príponu *-i* v lok. sg. miestneho názvu *Dolný Peter* máme doklad na príponu *-e* v lok. sg. miestneho názvu *Liptovský Peter: Jednotné roľnícke družstvo v Dolnom P e t r i sa začalo chovom produkčných nosníc zaoberať vari pred pätnástimi rokmi. — V Dolnom P e t r i stroje nahradili ...* (Pravda, 10. 3. 1976, s. 1). — *... ktorú v Liptovskom P e t r e vyšľachtili ...* (Pravda, 19. 3. 1976, s. 4).

V Slovníku slovenského jazyka VI (SSJ) sa pri miestnych názvoch *Borský Peter, Dolný Peter* a *Liptovský Peter* uvádza v lok. sg. pádová prípona *-e: (v) Borskom Petre, Dolnom Petre, Liptovskom Petre*. Pri miestnych názvoch *Plavecký Peter* a *Turčiansky Peter* sa v SSJ v lok. sg. pádové prípony neuvádzajú. Výskumom sme zistili, že v miestnom úze sa pri názvoch s druhou časťou *Peter* v lok. sg. používa pádová prípona *-e*. Pri miestnych názvoch zakončených napr. na *-or* s pohyblivou samohláskou *-o-* je v lok. sg. pádová prípona *-i*, napr.: *Pôtor — (v) Pôtri, Hámor — (v) Hámri*. Pri miestnych názvoch na *-or* s nepohyblivým *-o-* je v lok. sg. pádová prípona *-e*, napr.: *Somotor — (v) Somotore, Zombor — (v) Zombore, Lándor — (v) Lándore* a pod. Pri miestnych a zemepisných názvoch na *-er* s nepohyblivou i pohyblivou samohláskou *-e-* je v spisovnej slovenčine v lok. sg. pádová prípona *-i*, napr.: *Cífer — (v) Cíferi, Gemer — (v) Gemeri, Byster — (v) Bysteri, Peder — (v) Pederi, Vrtižer — (vo) Vrtižeri, Lancaster — (v) Lancastri, Leicester — (v) Leicestri, Manchester — (v) Manchestri, Vancouver — (vo) Vancouvri* a pod. Z tohto deklinačného systému vybočujú v spis. slovenčine dvojslovné miestne názvy s druhou časťou *Peter*, ktoré majú v lok. sg. pádovú príponu *-e* (kodifikovanú aj v SSJ). Podľa nášho názoru tu ide o analógiu s miestnym názvom *Pavel*, ktoré sa síce končí na *-el*, ale má v lok. sg. páádovú príponu *-e (v Pavle)* napriek tomu, že samohláska *-e-* v miestnom názve *Pavel* je pohyblivá. Pri miestnom názve *Gápel* (s pohyblivou samohláskou *-e-*) je v lok. sg. kodifikovaný tvar s pádovou príponou *-i* (v Gápli). V spisovnej slovenčine sa miestne názvy *Pavel, (Dolný, Liptovský ...) Peter* pociťujú ako domáce názvy (veľká miera zdomácnenia) a skloňujú sa pravidelne podľa vzoru dub. V Morfológii slovenského jazyka (s. 100) sa hovorí o prechode niektorých podstatných mien v skloňovaní od vzoru stroj k vzoru dub (ide najmä o plurálové tvary v skloňovaní podstatných mien *klavír, apríl, júl*).

V kodifikačných príručkách bude treba spresniť poučku o skloňovaní miestnych názvov *Pavel, (Dolný, Liptovský ...) Peter*.

L. Dvonč v štúdii *Deriváty typu Cyperčan v spisovnej slovenčine* (Slovenská reč, *38*, 1973, s. 219—228) v poznámke č. 10 konštatuje, že bude potrebné preskúmať aj deriváty od miestnych názvov s osobným menom *Peter*. L. Dvonč porovnáva príslušné deriváty v SSJ: *Borský Peter — Borskopetran/Petran, Borskopetrianka/Petrianka, borskopetriansky; Dolný Peter — Dolnopetran/Petran, Dolnopetrianka/Petrianka, dolnopetriansky/petriansky;* ale *Liptovský Peter — Liptovskopetran/Petran, Liptovskopetrianka/Petrianka — liptovskopeterský/peterský; Turčiansky Peter — Turčianskopetran/Petran, Turčianskopetrianka/Petrianka, turčianskopetriansky/petriansky, turčianskopeterský/peterský.* Autor neuvádza deriváty od miestneho názvu *Plavecký Peter;* SSJ ich kodifikuje takto: *Plaveckopetran* i *Petran, Plaveckopetrianka* i *Petrianka, plaveckopetriansky* i *petriansky.* Prax v dennej tlači svedčí o tom, že v spisovnej slovenčine je tendencia tvoriť prídavné meno od miestneho názvu s osobným menom *Peter* príponou *-ský* bez zmeny v slovotvornom základe: *Užitočné premeny v d o l n o p e t e r s k e j hydinárni. — ... v d o l n o p e t e r s k e j hydinárni bude už ... — produkcia vajec d o l n o p e t e r s k e j hydinárne ... — Práca ľudí v d o l n o p e t e r s k e j hydinárni ...* — (Pravda, 10. 3. 1976, s. 1).

Aj v miestnom úze sa od miestnych názvov s osobným menom *Peter* najčastejšie používajú prídavné mená v podobe *peterský.* Zodpovedá to aj stavu pri iných obdobných prípadoch, napr.: *Peder — pederský, Cifer — ciferský, Gemer — gemerský, Byster — bysterský* a pod.

Pri miestnom názve *Pavel* SSJ uvádza dve podoby príd. mena: *pavliansky* i *pavelský.* Forma *pavelský* je podľa nášho názoru u používateľov spisovného jazyka častejšia. Od miestneho názvu *Gápel* kodifikuje SSJ prídavné meno *gápelský.*

L. Dvonč v citovanej štúdii správne poukázal na skutočnosť, že pri obyvateľských menách je v súčasnosti najproduktívnejšia prípona *-čan,* ktorá sa môže uplatniť aj vtedy, keď sa použije slovotvorný základ s pohyblivým *e,* napr. *Flanderčan, Agerčan, Konakerčan* a pod. Na tento fakt upozorňoval L. Dvonč aj v štúdiách *O produktivite niektorých slovotvorných prípon* (Slovenská reč, *38*, 1973, s. 8—9) a *Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov* (Jazykovedný časopis, *17*, 1966, s. 170—177).

Aj od miestnych názvov s osobným menom *Peter* a od miestneho názvu *Pavel* navrhujeme kodifikovať obyvateľské mená mužského rodu s príponou *-čan: Peterčan, Pavelčan.* Prípona *-čan* je v spisovnej slovenčine aj pri iných miestnych a zemepisných názvoch tohto typu (s pohyblivými i nepohyblivými samohláskami) napr.: *Peder — Pederčan, Cifer — Ciferčan, Gemer — Gemerčan, Byster — Bysterčan, Majer — Majerčan, Ladomer — Ladomerčan, Lancester — Lancesterčan, Leicester — Leicesterčan, Manchester — Manchesterčan, Worcester — Worcesterčan, Dover — Doverčan, Jáger — Jágerčan* a pod.

Prídavné mená od názvov *Lancaster, Leicester, Manchester, Worcester, Jáger, Dneper, Dnester* sa v spisovnej slovenčine tvoria príponou *-ský: lancasterský, leicesterský, manchesterský, worcesterský, jágerský, dneperský, dnesterský.* V štúdii *Obyvateľské mená a adjektívne deriváty od niektorých miestnych mien* (Slovenská reč, *39*, 1974, s. 304—308) sme upozornili, že v spisovnej slovenčine sa od miestnych názvov typu *Hiadeľ, Imeľ, Gápeľ* tvoria obyvateľské mená mužského rodu príponou *-čan.* Aj od miestneho názvu *Pavel* by sa malo tvoriť obyvateľské meno mužského rodu príponou *-čan: Pavelčan* (na rozdiel od SSJ,

podľa ktorého obyvateľské meno k miestnemu názvu *Pavel* má podobu *Pavľan*, ženského rodu *Pavlianka*).

J. Jacko

O frazeologizme zlom väz a jeho variantoch. — Slovník slovenského jazyka uvádza v hesle *väz* frazeologizmus *Zlom (si) väz, väzy!* s výkladom „prianie úspechu (podľa povery)" a charakterizuje ho ako hovorový. Keď si rozložíme lexikografickú skratku tohto spojenia, vychádzajú nám štyri varianty: *Zlom väz!, Zlom väzy!, Zlom si väz!, Zlom si väzy!* Podkladom pre zaznačenie týchto štyroch variantov boli excerpty z literatúry uložené v kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Ale aj živá jazyková prax dosvedča ich používanie, najmä medzi študentmi, športovcami a umelcami.

Táto frazeologická jednotka si zaslúži pozornosť z viacerých dôvodov. Je tu otázka pôvodu a významu, variantov, frekvencie, štylistického zaradenia a jazykovej správnosti.

Uvedená frazeologická jednotka so svojimi variantmi sa zaraďuje medzi tzv. kontaktové formuly (k nim patria pozdravy a iné zdvorilostné formuly, želacie formuly a pod.) a je synonymná so želacou formulou *Veľa šťastia!, Veľa úspechov!* Nápadný je rozpor medzi doslovným významom komponentov, ktorý je zlomyseľný až surový, a celkovým významom tohto spojenia, ktoré sa vyslovuje práve tomu, komu želáme šťastie, úspech, dobré zavŕšenie nejakej činnosti, nejakého zámeru. Ako príklad môže poslúžiť úryvok zo Žáryho prózy: *„Pozdravte doma. U vás i u nás". — „Aj ty. Zlom väz! Hádam sa ešte stretneme vo Verone."*

Možno predpokladať, že rozoberaná želacia formula má pôvod v povere s veľmi starými koreňmi. Je známe, že ľudia v primitívnych štádiách vývinu spoločnosti verili, že treba sa báť zlomyseľnosti a závisti bohov, a keďže verili aj v magickú silu slova, vyhýbali sa vyslovovať isté slová, želania, aby tak odvrátili pozornosť bohov od svojich skutočných zámerov a pod., aby, ako sa dodnes vraví, nezakríkli šťastie.

Takýto druh želacej formuly, v ktorej sa vyslovuje opak toho, čo sa naozaj želá, teda niečo zlé namiesto dobrého, poznáme z iných jazykov. Napr. v češtine *zlom vaz*, v nemčine *Hals- und Beinbruch* (zlom si krk a nohu), v poľštine *złam ręnce i nogi*, v maďarčine *láb- és nyaktörést* (nech sa zlomí noha a krk). V ruštine sa tiež želá úspech, šťastie tabuovým frazeologizmom *ni pucha, ni pera* (doslovne „ani srsti ani pera" — čo poukazuje na poľovnícky slang). Želacie formuly tohto druhu sa používajú ešte aj v ďalších jazykoch, tak ako aj rozličné druhy a podoby tabu vyplývajúce z podobných historicko-spoločenských podmienok. Vznikli paralelne alebo sa rozširovali doslovným preberaním, kalkovaním.

Oprávnene možno predpokladať, že v prípade želacej formuly *Zlom väz!* ide aj v slovenčine o prevzatý lexikálny prostriedok. Potvrdzuje to aj fakt, že doklady z literatúry sú napospol novšieho dáta. V tzv. ľudovej frazeológii, ako je napr. zachytená v zbierke A. P. Zátureckého Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia (1974, 3. vyd.), sa rozoberaná želacia formula nenachádza. (Nepodarilo sa nám zistiť ani iný synonymný frazeologický prostriedok, ktorý by tabuovým spôsobom vyjadroval želanie šťastia, úspechu. Vzdialenou obdobou je želacia formula z detských vyjadrovacích prostriedkov *Šťastlivý prekoprc!*, používaná

pri detských hrách, najmä pri sankovaní.) Je to pochopiteľné, keď si uvedomíme, že formula *Zlom väz!* sa u nás začala používať v ohraničenom okruhu slangu, pôvodne pravdepodobne umeleckého, predovšetkým artistického (veď v povolaní artistov bolo doslovne riziko zlomiť si väzy), neskôr športového a študentského. Cez slangy preniká toto spojenie do hovorovej vrstvy výrazových prostriedkov. Ako hovorové ho (vari ešte predčasne) charakterizuje aj Slovník slovenského jazyka. Uvedieme ešte jeden príklad z literatúry, ktorý ukazuje na pôvodnú spojitosť želacej formuly *Zlom väzy!* s poverou a na slangovú sféru jej používania: *Riaditeľ (divadla), ktorý bol súčasne režisérom, symbolicky predo mňa tri razy napľul, pošepnúc mi, z l o m v ä z y . . . a vystrčil ma na javisko.* (Ľ. Zúbek)

Aj z hľadiska formy je rozoberaná frazeologická želacia formula zaujímavá. Vynára sa otázka jazykovej správnosti a oprávnenosti až štyroch podôb jedného frazeologizmu. Oprávnenosť väčšieho počtu variantov jednej frazeologickej jednotky — vždy podmienená ustálenosťou — je aj v tomto prípade potvrdená praxou a vyvolaná postupujúcim zdomácňovaním pôvodne prevzatého výrazového prostriedku. Z tohto hľadiska za najviac zdomácnený možno pokladať zvratný variant *Zlom si väzy!* Podoba *väzy* — ako pomnožné podstatné meno — je v neterminologickej oblasti frekventovanejšia než podoba *väz* a má oporu v iných domácich frazeologizmoch: *zlomiť si väzy na niečom, zlomiť niekomu, niečomu väzy.* O prevzatí, nepôvodnosti (v zmysle domácej proveniencie) formuly *Zlom väz!* sa zdá svedčiť aj okolnosť, že popri komponente *väz, väzy* sa ešte neuplatňuje dosť výrazne v úlohe variantu podstatné meno *krk,* najmä keď porovnáme tieto paralely v domácej frazeológii: *zlomiť si, vykrútiť si väzy na niečom — zlomiť si, vykrútiť si krk (krky) na niečom; zlomiť, vykrútiť väzy niekomu, niečomu — zlomiť, vykrútiť krk (krky) niekomu, niečomu.* Podoba *Zlom krk!* s významom želania šťastia, úspechu je v spisovnej slovenčine prijateľná. Zatiaľ síce nie je doložená v bohatej (ale jednako len nie vyčerpávajúcej) kartotéke excerptov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ale podľa nášho zistenia jestvuje v ústnom úze a je zachytená aj vo Veľkom rusko-slovenskom slovníku v podobe: *zlom krk al. väz!,* „veľa šťastia!" (III. diel, s. 1014). Podobu *Zlom krk!* s významom „veľa šťastia!" možno akceptovať a pokladať za istý stupeň zdomácňovania tohto spojenia v zmysle prípustnej a ustálenej variantnosti.

Rozoberaná frazeologická jednotka a jej varianty majú svoju osobitosť aj z pravopisnej stránky. Slovník slovenského jazyka ju zaznačuje s veľkým začiatočným písmenom a s výkričníkom. Tento spôsob písania sa zaviedol pri želacích kontaktových formulách (porov. *Všetko dobré! Veľa šťastia!* a pod.). Zdá sa však, že táto zásada by sa mala pri rozoberanej formule uplatňovať iba vtedy, keď sa používa ako samostatná výpoveď. Mnohé súčasné slovníky (napr. Slovník spisovného jazyka českého aj viaceré dvojjazyčné slovníky) uvádzajú túto frazeologickú formulu s malým začiatočným písmenom. Aj v pravopisnej praxi sa začleňuje do kontextu na spôsob bežnej frazeologickej jednotky, ako ukazuje predchádzajúci a tento príklad:

— Ráno idem po dcéru na letisko.

— Ach, do hroma . . . skoro som zabudol.

Chlapsky zaželal.

— Tak teda *zlomte väz* a pozdravte slečnu dcéru. (Chudoba)

Želanie šťastia, úspechu niekomu, najmä v situácii, keď stojí pred nejakou

úlohou, pred zavŕšením nejakej činnosti frazeologickou želacou formulou *Zlom väzy!* a jej variantmi má poverový tabuový pôvod a pôvodne len slangovú príslušnosť. Želacie formuly podobného druhu sú aj v mnohých iných jazykoch. Pre prevzatie do slovenčiny bolo iste rozhodujúce, že takéto formuly sú v jazykoch susedných inonárodných spoločenstiev, v jazykoch známych aj u nás. Viaceré varianty v slovenčine svedčia o procese adaptácie tohto frazeologického prostriedku a doklady z literatúry potvrdzujú používanie všetkých spomínaných variantov. Najviac adaptovaný je síce základný zvratný variant *Zlom si väzy!* alebo synonymný vžívajúci sa prostriedok *Zlom si krk!*, ale najčastejší a najpoužívanejší je zatiaľ nezvratný variant *Zlom väz!*, ktorý má väčšiu dávku expresivity — prirodzenej a požadovanej vo sfére jeho používania, ktorá je doteraz prevažne slangová.

E. Smiešková

Index k 41. ročníku SR

Kurzívou sú vysádzané slová alebo časti slov, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z gramatického, výslovnostného, významového alebo štylistického hľadiska. Nesprávne tvary sú v úvodzovkách.

antonymum, antonymá: vzťahy medzi synonymami a antonymami 8—10
bandurčej, pôvod a význam nárečového slova 72—73
bosman, etymológia nárečového slova 262—269
boxér, výslovnosť a pravopis 370—372
Brabcová, R.: Městská mluva v Brandýse nad Labem, recenzia 250—252
Buffa, F.: zhodnotenie práce pri príležitosti päťdesiatky 38—40; súpis prác za roky 1950—1975 40—51
byť v úzkych, význam, používanie a štylistické hodnotenie frazeologickej jednotky 317—319
cez noc, význam a používanie frazeologickej jednotky 254—255
častica, častice: *fakt* a *fakticky* ako častice 126—127
čeština: J. Chloupek: Knížka o češtině, recenzia 56—58; R. Brabcová: Městská mluva v Brandýse nad Labem, recenzia 250—252
čiara cez rozpočet, aktualizácia frazeologickej jednotky 60
číslovka, číslovky: používanie zlomkových výrazov 201—212
dejiny slovenského jazyka: J. Ružička: Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu, recenzia 51—53; Slovenskje národňje novini a ich význam pre spisovnú slovenčinu 65—71; postavenie duálu a používanie duálových tvarov v slovenčine predspisovného obdobia 77—84
denominatíva: predponové denominatívne slovesá v slovníku A. Matušku 137—143
dialektológia: slovenské nárečia za socializmu 23—26; etymológia a jazykový zemepis 71—77; J. Matejčík: Lexika Novohradu (vecný slovník), recenzia 115—119; o rozličnej motivovanosti nárečových odvodených slov 212—220; R. Brabcová: Městská mluva v Brandýse nad Labem, recenzia 250—252; etymológia nárečových slov *bosman* a *pošajdes* 262—269
dokorán, pôvod a význam 72
dostať sa do úzkych, význam, používanie a štylistické hodnotenie frazeologickej jednotky 317—319
duál: postavenie duálu a používanie duálových foriem v slovenčine predspisovného obdobia 77—84
Dvonč, L.: zhodnotenie práce pri príležitosti päťdesiatky 287—289; súpis prác za roky 1948—1975 290—315
etymológia: a jazykový zemepis 71—77; poznámky k etymológii slov *svadba*, *statok*, *stádo* a *sobáš* 110—114; nárečových slov *bosman* a *pošajdes* 262—269; slov *stoka*, *statok*, *stádo*, *svadba* a *sobáš* 349—357
fakt, *fakticky* ako častice 126—127
fonetika: Á. Kráľ: Model rečového mechanizmu, recenzia 247—248
frazeológia: *ísť do Spiša*, význam používanie a štylistické hodnotenie frazeologickej jednotky 33—34, 268; aktualizácia frazeologických jednotiek *skúsiť na vlastnej koži*, *čiara cez rozpočet* 59—60; v Mináčových esejistických knihách 144—152; spojenia *cez noc*, *za noc*, *z noci na deň*, *z noci na ráno* vo frazeol. jednotkách 254—255; význam, používanie a štyl. hodnotenie frazeol. jednotiek *byť v úzkych*, *dostať sa do úzkych*, *vohnať*, *zahnať do úzkych* 317—319; syntax frazeologizmov v Jilemnického románe Kronika 330—339, frazeologizmus *ziom väz* a jeho varianty 384—386
genitív: pl. substantív vzoru dub 153—160; pl. substantív vzoru stroj 357—362
„hallštattský“, *halštatský*, *hallstattský*, pravopis príd. mena 62—64
hybaj (ho), slovnodruhová povaha výrazu 234—239
Chloupek, J.: Knížka o češtině, recenzia 56—58
Chorzów, pravopis, výslovnosť a skloňovanie 255—256
-ička: využívanie tejto prechyľovacej prípony v spis. slovenčine 11—17
imperatív: imperatívne tvary v matematických textoch 18—22
ísť do Spiša, rozbor frazeologickej jednotky 33—34, 286
izomorfizmus v syntaxi 193—200
Janek, J.: Opravy slohových úloh, recenzia 375—381
jazyk autora: predponové denominatívne slovesá v slovníku A. Matušku 137—143; frazeológia v Mináčových esejistických knihách 144—152; syntax frazeologizmov v Jilemnického románe Kronika 330—339
jazyková kultúra: J. Ružička: Rozvoj

slovenčiny v socialistickom Československu, recenzia 51—53
jazykovedné časopisy a zborníky na Slovensku, správa 240—244
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, správa o činnosti za rok 1975 169—177
jazykový zemepis a etymológia 71—77
jazykový znak: Á. Kráľ: Model rečového mechanizmu, recenzia 247—248
Kočiš, F.: Zložené súvetie v slovenčine, recenzia 248—250
konferencie a sympóziá: vedecká konferencia o teórii spisovného jazyka, správa 177—183
Kráľ, Á.: Model rečového mechanizmu, recenzia 247—248
Kučera, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy, správa 122—125
kvet — kvetina, slovotvorné varianty tohto typu 340—348
lexikálna štatistika: M. Těšitelová: Otázky lexikální statistiky, recenzia 189—190
lexikológia, lexikografia: synonymický rad ako východisko pri štúdiu lexikálnej synonymie 3—10; využívanie prechyľovacej prípony *-ička* v spisovnej slovenčine 11—17; pomenovanie príznakov a kategórií 129—133; sémantická spájateľnosť adjektív *významný* a *vážny* 133—137; predponové denominatívne slovesá v slovníku A. Matušku 137—143; o rozličnej motivovanosti nárečových odvodených slov 212—220; tvorenie, význam a používanie slov *povinovatý* a *povinovatosť* 253—254; vzťah medzi významom a slovotvornými možnosťami motivujúcich slov 269—276; fraezol. jednotky *byť v úzkych, dostať sa do úzkych, vohnať, zahnať do úzkych* 317—319; význam a používanie spojení *prastarý otec, prastará matka, prastarí rodičia* 319—320; slovotvorné varianty typu *kvet — kvetina* 340—348; psychologický význam druhotnej sémantickej informácie výrazov pre nadmerné pitie 363—370
Matejčík, J.: Lexika Novohradu (vecný slovník), recenzia 115—119
Matuška, A.: predponové denominatívne slovesá v jeho slovníku 137—143
miaučať, miaukať, porušovanie rytmického zákona v týchto slovesách 60—62
miestne mená, pozri zemepisné názvy
Miná č, V.: frazeológia v jeho esejistických knihách 144—152
Mistrík, J.: Žánre vecnej literatúry, recenzia 53—56
morfológia: neurčité zámená s morfémami *da-, nie-/ne-, voľa-* a *-si* 26—32; postavenie duálu v slovenčine predspisovného obdobia 77—84; metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovenských predložiek 85—97; k základom opisu sémantickej štruktúry slovenských predložiek 98—102; *fakt* a *fakticky* ako častice 126—127; gen. pl. substantív vzoru dub 153—160; používanie zlomkových výrazov 201—212; neurčité zámená s morfémami *-si* a *nie-* 228—234; slovnodruhová povaha výrazov *poď (ho), hybaj (ho)* 234—239; skloňovanie názvu *Chorzów* 255—256; gen. pl. substantív vzoru stroj 357—362; V. V. Vinogradov: Izbrannyje trudy. Issledovanija po russkoj grammatike, správa 373—375; skloňovanie miestnych názvov typu *(Dolný) Peter* 382—384
nárečie, nárečia, pozri dialektológia
Neandertal, pravopis názvu 63—64
Nemce, gen. miestneho názvu 359—360
ňisko, pôvod a význam nárečového slova 73—74
obyvateľské meno, obyvateľské mená, pozri tvorenie slov
odabsolútniť/odabsolútňovať, slovesá tohto typu 138—141
okľabok/-ek, pôvod a význam nárečového slova 74
onomastika: správa o činnosti Slovenskej onomastickej komisie za roky 1973—1975 187—189; hranice štandardizácie v toponymii 221—227; názvy typu *Ostré/Ostrô* a štandardizácia slovenských geografických názvov 277—283; 283—285
Pensylvánia, pravopis názvu 191—192
Peter, skloňovanie miestnych názvov typu (Dolný) Peter 382—384
poď (ho), slovnodruhová povaha výrazu 234—239
podstatné meno, podstatné mená, pozri morfológia
pošvides, etymológia nárečového slova 262—269
povinovatý, povinovatosť, tvorenie, význam a používanie 253—254
prastarý otec, prastará matka, prastarí rodičia, význam a používanie 319—320
pravopis: frazeologickej jednotky *ísť do Spiša* 33—34; príd. mien *halštatský (hallstattský)* a názvu *Neandertal* 62—64; názvov *silván („sylván"), Transylvánia, Pensylvánia* 191—192; niektorých zlomkových výrazov 201—212; slov *stopér* a *boxér* 370—372
predložka, predložky: metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovenských predložiek 85—97; k základom opisu sémantickej štruktúry slovenských predložiek 98—102

preestetizovať, predmetové slovesá tohto typu 141
preklad: porušovanie logických súvislostí v prekladoch 160—168
prídavné meno, prídavné mená: od zemepisných názvov *Hallstatt*, *La Téne* a *Neandertal* 62—64; od deminutívnych názvov typu *Kremnička* a *Divinka* 102—109; sémantická spájateľnosť adjektív *významný* a *vážny* 133—137
psycholingvistika: psychologický význam druhotnej sémantickej informácie výrazov pre nadmerné pitie 363—370
Recueil linguistique de Bratislava 4, recenzia 315—316
rečový mechanizmus: Á: Kráľ: Model rečového mechanizmu, recenzia 247—248
Ružička, J.: zhodnotenie práce pri príležitosti šesťdesiatky 35—37; Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu, recenzia 51—53
rytmický zákon: jeho porušovanie v slovesách *miaučať* a *miaukať* 60—62
sémantika: metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovenských predložiek 85—97; k základom opisu sémantickej štruktúry slovenských predložiek 98—102; sémantická spájateľnosť adjektív *významný* a *vážny* 133—137; vzťah medzi významom a slovotvornými možnosťami motivujúcich slov 269—276; psychologický význam druhotnej sémantickej informácie výrazov pre nadmerné pitie 363—370
silván „sylván", pravopis týchto pomenovaní 191—192
skúsiť niečo na vlastnej koži, aktualizácia frazeologickej jednotky 59
sloh: J. Janek: Opravy slohových úloh, recenzia 375—381
slovakistika: v Rumunsku 245—246; podnety XV. zjazdu pre slovenskú jazykovedu 257—262
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, správa o valnom zhromaždení 183—184; správa o činnosti za roky 1973—1976 185—187
Slovenská onomastická komisia, správa o činnosti tejto komisie za roky 1973—1975 187—189
Slovenskie národňje novini a ich význam pre spis. slovenčinu 65—71
sloveso, slovesá: predponové denominatívne slovesá v slovníku A. Matušku 137—143
sobáš, poznámky k etymológii slova 113—114, 349—357
spisovný jazyk: konferencia o teórii spis. jazyka 177—183
stádo, statok, stoka, poznámky k etymológii slov 111—113, 349—357
stopér, výslovnosť a pravopis 370—372
Studia Academica Slovaca IV, správa o zborníku 120—122
súvetie, súvetia, pozri syntax
svadba, poznámky k etymológii slova 110—111, 349—357
synonymum, synonymá: synonymický rad ako východisko pri štúdiu lexikálnej synonymie 3—10
syntax: matematických textov 18—22; sémantická spájateľnosť adjektív *významný* a *vážny* 133—137; izomorfizmus v syntaxi 193—200; F. Kočiš: Zložené súvetie v slovenčine, recenzia 248—250; vylučovacie súvetie 321—330; syntax frazeologizmov v Jilemnického románe Kronika 330—339; V. V. Vinogradov: Izbrannyje trudy. Issledovanija po russkoj grammatike, správa 373—375
Škultétyčka, ženské priezviská tohto typu 13—17
štandardizácia geografických názvov typu *Ostré/Ostrô* 221—227; 277—283; 283—285
štatistika: M. Těšitelová: Otázky lexikální statistiky, recenzia 189—190
štylistika: J. Mistrík: Žánre vecnej literatúry, recenzia 53—56
Těšitelová, M.: Otázky lexikální statistiky, recenzia 189—190
Tlmače, gen. miestneho názvu 357—362
toponymia, pozri onomastika
Transylvánia, pravopis názvu 191—192
tvorenie slov: využívanie prechyľovacej prípony *-ička* v spis. slovenčine 11—17; obyvateľské mená a príd. mená od deminutívnych názvov typu *Kremnička* a *Divinka* 102—109; *záškoláctvo* 127—128; pomenovanie príznakov a kategórií 129—133; rozličná motivovanosť nárečových odvodených slov 212—220; vzťah medzi významom a slovotvornými možnosťami motivujúcich slov 269—276; slovotvorné varianty typu *kvet — kvetina* 340—348; deriváty miestnych názvov typu *(Dolný) Peter* 382—384
ufilozofovať sa, ulyrizovať sa, slovesá tohto typu 141—142
ucholak, pôvod a varianty slova 75—76
vážny, sémantická spájateľnosť adjektíva 133—137
Vinogradov, V. V.: Izbrannyje trudy. Issledovanija po russkoj grammatike, správa 373—375
vohnať do úzkych, význam, používanie a štylistické hodnotenie frazeologickej jednotky 317—319
Vráble, gen. miestneho názvu 357—362
vylučovacie súvetie 321—330
výslovnosť: názvov *Chorzów* a *Zielona*

Góra 255–256; slov *stopér* a *boxér* 370–372
významný, sémantická spájateľnosť adjektíva 133–137
za noc, z noci na ráno, z noci na deň ako frazeologické jednotky 254–255
zahnať do úzkych, význam, používanie a štýl. hodnotenie frazeologickej jednotky 317–319
zámeno, zámená: o faktickej a formálnej neurčitosti zámen 26–32; neurčité zámená s morfémami *-si* a *nie-* 228–234
záškolák, záškoláctvo, tvorenie, význam a používanie 127–128
zemepisné názvy: pravopis názvov *Hallstatt, La Téne* a *Neandertal* 62–64; obyv. a príd. mená od deminutívnych názvov typu *Kremnička* a *Divinka* 102–109; gen. miestnych názvov vzoru dub 153–160; pravopis, výslovnosť, skloňovanie a deriváty názvov *Chorzów* a *Zielona Góra* 255–256; štandardizácia geografických názvov 221–227; 277–283; 283–285; gen. pomnožných miestnych názvov 357–362; skloňovanie miestnych mien typu *(Dolný) Peter 382–384*
Zielona Góra, výslovnosť a deriváty 256
zlom väz, frazeologizmus a jeho varianty 384–386
zlomok, zlomky: používanie zlomkových výrazov 201–212

M. Považaj